

LEGALITAS

№ 2 (2), 2024 .г

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛ
SCIENTIFIC JOURNAL

«LEGALITAS» ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛ

Журнал 2024 жылдан бастап шығарылады, шығу жиілігі – жылына 4 рет

Бас редактор:

Құрманбаева Ш.А., саяси ғ.д.

Жауапты редактор:

Қайшатаева Ә.Қ., з.ғ.к.

Редакциялық кеңес:

Комарова В.В., з.ғ.д., (Мәскеу қ., Ресей)
Хасенов М.Х. – PhD (Астана, Қазақстан Республикасы)
Оторова Б.К., з.ғ.к.,
(Қырғыз Республикасы)
Баєтов А.Б. – з.ғ.д. (Қырғызстан)
Рахметов С.М., з.ғ.д., (Астана қ.,
Қазақстан Республикасы)

Редакциялық алқа:

Матаева М.Х. – д.ю.н., (председатель редакционной коллегии)
Ибрагимова Ф.Г. –к.ю.н
Сабитов С.М. - доктор PhD
Разиєва Д.Б.- доктор PhD
Майшекина Э.С. – доктор PhD
Утебаев Е.К. – к.ю.н
Нурекешов Т.К. - доктор PhD

Главный редактор:

Курманбаева Ш.А., доктор политических наук

Ответственный редактор:

Кайшатаева А.К. – кандидат юридических наук

Редакционный совет:

Смагулов А.А., д.ю.н. (Астана, Казахстан)
Комарова В.В., д.ю.н. (г.Москва, Россия)
Хасенов М.Х. – PhD (Астана, Республика Казахстан)
Оторова Б.К., к.ю.н. (Кыргызская Республика)
Баатов А.Б., д.ю.н. (Кыргызская Республика)
Рахметов С.М., д.ю.н., (г.Астана, Республика Казахстан)
Мухамеджанов А.З. –д.ю.н. (г.Ташкент, Узбекистан)

Редакционная коллегия:

Матаева М.Х. – д.ю.н., (председатель редакционной коллегии)
Ибрагимова Ф.Г. –к.ю.н.
Сабитов С.М. - доктор PhD
Разиева Д.Б.- доктор PhD
Майшекина Э.С. – доктор PhD
Утебаев Е.К. – к.ю.н.
Нурекешов Т.К. - доктор PhD

Executive editor:

Kurmanbayeva Sh.A., Doctor of Political Sciences

Deputy chief editor:

Kaishatayeva A.K., Candidate of Juridical Sciences

Editorial team:

Smagulov A.A., Doctor of
Juridical Sciences, (Astana,
Republic of Kazakhstan)
Komarova V.V., Doctor of Juridical
Sciences (Moscow, Russia)
Khasenov M.H. – PhD
(Astana, Republic of
Kazakhstan)
Otorova B.K., Candidate of Juridical
Sciences (Kyrgyz Republic)
Baetov A.B. Doctor of Juridical
Sciences (Kyrgyz Republic)
Rakhmetov S.M., Doctor of Juridical
Sciences (Astana, Republic of
Kazakhstan)

Editorial board:

Mataeva M.Kh. - Doctor of Law
(chairman of the editorial board)
Ibragimova F.G. - Ph.D.
Sabitov S.M. - PhD
Raziyeva D.B. - PhD
Maishekina E.S. – PhD
Utebaev E.K. - Ph.D.
Nurekeshov T.K - Ph.D.

SCIENTIFIC JOURNAL «LEGALITAS»

Қазақстан Республикасы
Мәдениет және ақпарат
министрлігінің Ақпарат
комитетінде тіркелген

Тіркеу нөмірі:

KZ22VPY00092850

Тіркелу күні:

17.05.2024 ж.

Меншік иесі:

"ALIKHAN
BOKEIKHAN
UNIVERSITY"

Білім беру мекемесі

Мекен жайымыз:

Семей қ., Мәңгілік ел
көшесі, 11.

Тел.: +77222 42-32-24
(внут.120)

E-mail:

legalitas2024@mail.ru

Зарегистрирован в
Комитете информации
Министерства культуры и
информации Республики
Казахстан

Регистрационный

номер:

KZ22VPY00092850

Дата регистрации:

17.05.2024 г.

Собственник:

Учреждение образования
"ALIKHAN

BOKEIKHAN

UNIVERSITY"

Наш адрес:

г.Семей, ул. Мәңгілік ел,
11. Тел.: +77222 42-32-24
(внут.120)

E-mail:

legalitas2024@mail.ru

Registered with the
Information Committee of
the Ministry of Culture and
Information of the
Republic Kazakhstan

Registration number:

KZ22VPY00092850

Date of registration:

17.05.2024.

The owner is: Educational
insti-tution

"ALIKHAN
BOKEIKHAN
UNIVERSITY"

Our address: Semey city,
Mangilik el st., 11.

Tel: +77222 42-32-24
(внут.120)

E-mail:

legalitas2024@mail.ru

М.К. Абдрахманов

Alikhan Bokeikhan University, Қазақстан, Семей
(E-mail: medet-abdrahmanov@mail.ru)

Мәслихат депутаттарының қызметін оңтайландыру және азаматтық қоғамды жетілдіру мәселелері

Андатпа. Мақалада жергілікті басқарудағы жергілікті өкілді органдармен жергілікті атқарушы органдарының құқықтық мәртебелеріне қатысты өзекті мәселелер қарастырылған. Жергілікті өзін-өзі басқаруды жетілдірудің шетелдік және ұлттық тұжырымдамалары қарастырылған. Жергілікті өзін-өзі басқаруға қатысты ҚР Конституциясына, ҚР жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы заңына өзгерістер енгізуге ұсыныстар жасалған. Жергілікті өзін-өзі басқаруды жетілдірудің дамыған елдердің халықаралық тәжірибелері зерделенді. Жергілікті өзін-өзі басқару органдарын жетілдіруге ұсыныстар жасалған. Жергілікті өкілдік органдар өз өкілеттіктерін жүзеге асыру барысында тәуелсіздік пен бейтараптықты қамтамасыз ету жолдары қарастырылған. Жергілікті басқаруды жүзеге асыру барысында азаматтық қоғамның олқылықтары қарастырылып және оны жетілдірудің тетіктері талданды. Жергілікті өкілдік органдар мен жергілікті атқарушы органдардың құқықтық мәртебелері мен қызметтеріне қатысты ара жігін ажыратуға байланысты ұсыныстар қарастырылды.

Түйінді сөздер: жергілікті өзін-өзі басқару, жергілікті өкілдік орган, жергілікті атқарушы орган, мәслихат, тұрғын халық, азаматтық қоғам.

М.К. Абдрахманов

Alikhan Bokeikhan University, Қазақстан, Семей
(E-mail: medet-abdrahmanov@mail.ru)

Вопросы оптимизации деятельности депутатов маслихата и совершенствования гражданского общества

Аннотация. В статье рассматриваются актуальные вопросы, касающиеся правового статуса местных исполнительных органов с местными представительными органами местного самоуправления. Рассмотрены зарубежные и национальные концепции совершенствования местного самоуправления. Внесены предложения в Конституцию РК, законы О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан. Изучен международный опыт развитых стран по совершенствованию местного самоуправления. Разработаны предложения по совершенствованию органов местного самоуправления. Предусмотрены пути обеспечения независимости и беспристрастности местных представительных органов при осуществлении своих полномочий. В ходе реализации местного самоуправления были учтены пробелы в гражданском обществе и проанализированы механизмы его совершенствования. Рассмотрены предложения, связанные с разделением правового статуса и услуг местных представительных органов и местных исполнительных органов.

Ключевые слова: местное самоуправление, местный представительный орган, местный исполнительный орган, маслихат, население, гражданское общество.

М.К. Abdrakhmanov

Alikhan Bokeikhan University, Қазақстан, Семей
(E-mail: medet-abdrahmanov@mail.ru)

Issues of optimizing the activities of Maslikhat deputies and improving civil society

Annotation. The article deals with topical issues related to the legal status of local executive bodies with local representative bodies of local self-government. Foreign and national concepts of improving local self-government are considered. Proposals have been made to the Constitution of the Republic of Kazakhstan, laws on local government and self-government in the Republic of Kazakhstan. The international experience of developed countries in improving local self-government has been studied. Proposals have been developed to improve local government bodies. There are ways to ensure the independence and impartiality of local representative bodies in the exercise of their powers. During the implementation of local self-government, gaps in civil society were taken into account and mechanisms for its

improvement were analyzed. Proposals related to the division of the legal status and services of local representative bodies and local executive bodies were considered.

Keywords: local government, local representative body, local executive body, maslikhat, population, civil society.

Кіріспе. Бүкіл дүние жүзінде жергілікті өзін-өзі басқарудың теориялық және тәжірибелік қолданыстағы көптеген формалары жүйелі түрде заңнамаларында тікелей шегеленіп бекітілген. Сәйкесінше АҚШ пен Еуропалық өркениетті елдердің жергілікті өзін-өзі басқару жүйесіндегі үздік тәжірибелерін Қазақстан Республикасына ең қолайлысын таңдау қажет.

Қазақстан Республикасының Конституцияның 89-бабына сәйкес «Қазақстан Республикасында жергілікті маңызы бар мәселелерді тұрғын халықтың өзі шешуін қамтамасыз ететін жергілікті өзін-өзі басқару танылады» [1].

Дамыған Еуропа мемлекеттерінде жергілікті басқару жүйелі түрде заңда жазылып, ол азаматтық қоғамның қатаң қарамағына алынған. АҚШ пен Еуропа мемлекеттерінде мемлекеттік соның ішінде жергілікті мәселелерді жүзеге асыруда жүйелі әрі заңды түрде нақты бекітілген, ал біздің елде жергілікті басқару институттары жеткілікті деңгейде дамымауында яғни жергілікті мәселелерді шешуде жергілікті өкілдік органдармен жергілікті атқарушы органдардың қызметтерін жүзеге асыруда қайшылықтары кездесіп жатады. Мәслихат депутаттары жергілікті маңызы бар мәселелерді шешеді, өз бюджеті, өзінің айрықша құзіреті бар, яғни өзін-өзі басқарудың барлық формаларының белгілері бар. Қазақстан Республикасының Конституциясы бойынша жергілікті өзін-өзі басқару ол жергілікті мемлекеттік басқаруға жатқызылған. Сәйкесінше, еліміздің негізгі заңына өзгертулер енгізу шартты мәселе, «мәслихат – жергілікті өзін-өзі басқару органы», сонымен қатар жергілікті бюджет пен биліктік құзыреттілігі осы негізгі заңда көрініс табуы тиіс.

Азаматтардың өкілді билікке деген сенімін нығайту үшін мәслихаттарға баса мән берген жөн. Мықты мәслихаттар өзекті мәселелердің шешімін табуға және

аймақтардағы тұрмыс сапасын жақсартуға әсер ете алады [2].

Қазіргі таңда ауылдық, аудандық әкімдер халықпен сайланады, Қазақстан Республикасының Президентінің соңғы жолдауына сәйкес, енді облыс әкімдерін сайлау да қолға алуда. Сондықтан да әкімдер сайлану арқылы де-факто жергілікті басқару органдарына айналады. Шетел мемлекеттерінен мысалдар келтірсек, мәселен, Ресей Федерациясы 1998жыл 15 қазанда қабылданған жергілікті басқару туралы Еуропалық Хартияны ратификациялаған, сәйкесінше, Ресей Федерациясы ұлттық заңнамаларына жергілікті басқаруға қатысты халықаралық нормаларды енгізді. Осындай халықаралық нормаларды ұлттық заңнамаларға енгізу арқылы жергілікті жердегі орталықсыздандыруға бірден бір қадам жасап отыр. Қазақстан Республикасы да болашақта осы мәселені қолға алу керектігі туралы өзінің жыл сайынғы жолдауында айтып өтті.

Зерттеу әдістері. Зерттеу материалдарында теориялық және эмпирикалық әдістер қолданылып зерделеу барысында жергілікті жердегі ортақ міндеттер мен тұжырымдар қалыптасты. Салыстырмалы құқықтық талдау әдістері арқылы озық демократиялық мемлекеттердің жергілікті басқару жүйелері қарастырылды. Жергілікті өзін-өзі басқаруға қатысты заңдар мен кодекстерге талдаулар жасалды.

Зерттеу нәтижелері. Мәслихаттың қызметін оңтайландырудың бірден бір бағыты ол жергілікті жердегі азаматтық қоғамның дәрежесін арттыру өте тиімді қадам болып табылады. Жергілікті басқаруға жергілікті азаматтардың белсене қатысуы азаматтық қоғамның элементтері бар болған жағдайда ғана жергілікті басқару табысты дами алатындығын атап өткен жөн. Біздің елде азаматтық қоғамның жұмыс істеуін айту қиын тек оның қалыптасуына қысқаша тоқталуға болады. Азаматтық қоғамды қалыптастырудың

бірден бір жолы ол мемлекеттік органдардың тұрғын халыққа мәселелердің атқарылып жатқандығы туралы хабарлама беру емес халыққа түсіндіруінен тұрады. Шетел мемлекеттеріндегідей жергілікті өзін-өзі басқаруда «қоғамдық кеңес» мүшелерінің орны ерекше, оны түсіну біздің халқымыз үшін әлі де бұлыңғыр тұман тәріздес көрінеді. Жергілікті басқару жүйесін жетілдіру тұжырымдамалары дүние жүзі елдерінде ғасырлар бойы қалыптасып келе жатыр, ол тарихи сипатқа ие, себебі әр уақытта мемлекеттің де, қоғамның да даму деңгейіне байланысты мемлекет пен жергілікті қауымдастықтың мүдделерін үйлестірудің нысандары мен әдістерін іздеуді көрсетеді.

Көптеген зерттеушілердің көз қарасы бойынша Жергілікті өзін-өзі басқару саласын саяси аспект ретінде қарастырады. Ең алдымен мемлекеттік және жергілікті саясаттағы жергілікті өзін-өзі басқарудың рөлін басқа бағытта қарастырған жөн, сәйкесінше жергілікті жерде тек сол аймақтың әлеуметтік, экономикалық және құқықтық дамуына және тұрғын халықтың әл ауқатын жақсартуға бағытталған шаралардан тұратындығын ескеруіміз шарт. Жергілікті өзін-өзі басқарудағы еркін қоғамдық қауымдастығы мемлекеттік басқаруға қарсы келмейді ол жергілікті жердегі әлеуметтік экономикалық дамуына ықпалын күшейтеді, ол үшін, сәйкесінше, жергілікті бюджет еркіндігі болуы қажет.

XX ғасырдың ортасына дейін еліміздің жергілікті өзін-өзі басқару үлгісі айтарлықтай өзгеріске ұшыраған жоқ, сол уақытқа дейін бұрынғы КСРО-ның үлгісінде болды, яғни жергілікті басқару органдары мемлекеттік басқарудың бір бөлігі болды. Сондықтан да елімізде жергілікті басқаруды жетілдіру өзекті мәселе, себебі халықтың өмір сүру деңгейін арттырудың бірден бір жолы осы жергілікті басқаруды бір жүйеге келтіру болып табылады.

Еуропалық жергілікті басқару хартиясында «Жергілікті өзін-өзі басқару принципі ішкі мемлекеттің ішкі заңдарымен танылуы керек және мүмкіндігінше мемлекет

Конституциясында да көрініс табуы керек» деп көрсетілген [3].

XX ғасырдың екінші жартысынан бастап жергілікті мемлекеттік басқарудағы жаңашылдық, шетелдердегі жаңа теориялық өзгерістер урбанизацияға ұшырады. Жергілікті өзін-өзі басқарудың заманауи концепциялары пайда бола бастады. Ол Локалистік тұжырымдама – либералды демократия идеяларына негізделген. Жергілікті өзін-өзі басқару саяси демократияның маңызды институты ретінде әрекет етеді. Шетелдік күшті және әр тараптандырылған жергілікті өзін-өзі басқарудың болуы, жергілікті мәселелерді шешуде орталықсыздандырылған жүйенің қолданылуынан және қоғамдық кеңес пен азаматтық қоғамнан азаматтарды көптеп тартудан көрініс табады. Диффузия билігі – демократияның күші, кез келген мәселеге байланысты мемлекеттің өз азаматтарынан алатын жауаптарында жатыр. Эксперимент, инновация және жергілікті мәселелерге қатысты халықты қанағаттандыру мәселесі төңірегінде жергілікті өзін-өзі тәжірибесін талдау мен саралау өте маңызды. Жалпы бұл тұжырымдамада орталық үкімет пен саясатты түсінудің плюралистік көзқарасы ұсынған және мемлекеттік билікке емес жергілікті халық сайлайтын өкілдерін жетілдіруді көздейді. Қоғамдық таңдау тұжырымдамасы – бұл тұжырымдаманың өкілдері жергілікті жердегі қызметтерді бөлудің өзіндік ерекшелігін ұсынады. Жергілікті өзін-өзі басқарудың тиімділігін арттыру үшін негізгі екі реформаны ұстанады. Бірінші реформа – орталықтан тағайындалған келісім. Бұл ретте жергілікті бюрократияны шынайы бет бейнесін ашу және жеке секторлармен экономикалық тиімділікті арттыруға мүмкіндік береді. Екінші реформа – қалыптасқан бюрократияны бөлшектеу. Жергілікті өзін-өзі басқару жүйесіндегі ірі тиімсіз ұйымдардың орнына тұрғылықты халықтың алуан түрлі қажеттіліктерін қанағаттандыратын мүмкіндік беретін шағын органдармен алмастыру қажеттіліктері. Бұл монополияларды ауыздықтауға және жергілікті бәсекелестікті тудырады сонымен қатар қоғамдық бақылау мен жергілікті өзін-өзі

басқаруға өкілдерді таңдауға көмектеседі. Жергілікті деңгейдегі өзін-өзі басқарудың қажеттілігі көптеген қызметтердің жергілікті халық үшін тиімділігіне негізделген.

Мемлекет пен қоғам қатынасының «төрешіл» моделінен басқарудың проактивті, сервистік және азаматтардың сұраныстарына ден қойғыш нысанына көшу мемлекеттік органдар үшін негізгі мақсат болуға тиіс. Сол арқылы халық өз үніне құлақ астырып, өзі үшін маңызды шешімдерді таңдауға мүмкіндік алады, бұл, өз кезегінде, мемлекетке деген сенім деңгейін арттырады және «адамға бағдарланған» мемлекетті қалыптастырады [4].

Қоғамдық қатынастар тұжырымдамасы жергілікті өзін-өзі басқару қос өкілдік рөлін атқарады: біріншіден жергілікті жердің аумақтық мүдделерін білдірсе екінші тұрғыдан сол мезетте жалпы ұлттық деңгейдегі мемлекеттік саясатқа жауапты, жергілікті мәселелерді қоспағанда, орталық үкімет қабылдаған шешімдерін орындаушы ретінде.

Демократиялық, құқықтық және әлеуметтік мемлекеттің міндеті азаматтық қоғамды жан-жақты дамыту болып табылады, оның қызметінің мазмұны келесі әрекеттерден көрініс табады:

- азаматтық бастамаларды қолдау, дамыту және ынталандыру;
- жергілікті халықтың әр түрлі топтарының мүдделерін жүзеге асыруға көмектесу;
- азаматтардың құқықтарын қорғау және халықтың әртүрлі топтарының мүдделерін жүзеге асыру;
- Республикалық және жергілікті мәселелерге азаматтардың көптеп қатысуын қамтамасыз ету;
- Республикалық және аймақтық маңызды мәселелерді шешуде жергілікті тұрғындарға қол жетімділігі және түсінікті болуына көмектесі;
- Бұқаралық ақпарат құралдарына тәуелсіздік беру, кез келген тұрғын халықты аландататын мәселелерді айқындауда ақпараттық кеңістіктің ашықтығын қолдау.

Азаматтық белсенділік - мемлекеттік органдар азаматтардың қоғамдық белсенділігін қолайлы құқықтық ортаны құру, өз қызметі туралы халықты тұрақты хабардар ету, азаматтар мен түрлі қоғамдық бірлестіктерді қабылданған шешімдерді жоспарлауға және орындауға тарту арқылы қолдайды [5].

Осы 2024жылы «Ақ жол» фракциясының депутаттары ҚР Премьер-Министрі О. Бектеновке «Мәслихаттардың мәртебесі мен рөлін күшейту қажеттігі» туралы ашық хат жолданды. Мәтіні: «Өткен жылдан бастап Салық кодексінің 696-3-бабы жергілікті мәслихаттарға бөлшек салық сомасын екі есе азайтуға құқық берді» [6]. Бұл көптеген шағын кәсіпкерлерге аяққа тұруға мүмкіндік беретін қуатты механизм. Өткен жыл көрсеткендей, мәслихаттардың бұл құқығын әкімдіктердің рұқсатынсыз іске асыру мүмкін емес.

Мәжілістегі «Ақ жол» фракциясы Үкіметке және облыс әкімдеріне салықты төмендету қажеттілігі туралы үш рет депутаттық сауалдар жолдады. Осындай ұсыныстарды барлық өңірлердегі жергілікті мәслихаттардың депутаттары енгізді. Бөлшек сауда салығын талқылау жергілікті мәслихаттар мен олардың депутаттарының мәртебесі мен өкілеттігінде құқықтық олқылықтардың бар екенін көрсетеді. Қағаз жүзінде жергілікті бюджетті бекітумен қатар, мәслихаттың құзыретіне Салық кодексіне сәйкес 6 салық түрі бойынша төлем мөлшерлерін бекіту кіреді. Бірақ бұл мәселелер қаржыға қатысты болғандықтан, мәслихат депутаттары әкімнің рұқсатынсыз ештеңе істей алмайды. «Мәслихаттардың әкімдіктерге тәуелділігін жою арқылы мәселені шешу керек» деген ұсыныс жасады [7].

Негізгі зерттеу ережелері. Жоғарыда қарастырылған мәселелерге сәйкес жергілікті өзін-өзі басқаруды жетілдіруде мәслихат депутаттарының атқаратын қызметтерінің маңызы өте зор, мәселен:

- бірінші, мәслихат депутаттары құрамындағы ревизиялық қадағалау тетігін қайта енгізу, себебі облыстық ревизиялық

қадағалау органын шалғай жатқан аудандарды тексеру барысында уақыт жетіспеушіліктері және басқада мән-жайларға байланысты жеткілікті деңгейде олқылықтар тәжірибеде көрініс табуда;

- екінші, жоғарыда аталған Салық кодексінің 696-3-бабы сәйкес мәслихат депутаттарының жергілікті мәселелерді шешуде дәрменсіздігінің дәлелі ретінде көруге болады, сәйкесінше нормалар арасындағы қайшылықтарды жоймай жергілікті өкілдер мен жергілікті атқарушы органдардың қызметтерін үйлестіру мүмкін емес;

- үшінші, Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы, Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 23 қаңтардағы N 148 Заң [8]. 20-бап Мәслихат депутатының өкілеттіктері, осы баптың 3-тармағына жергілікті тұрғын халықтың бастамасымен өздері дауыс беріп сайлаған мәслихат депутаттарын қайтарып алу тетіктерін енгізу қажет деп санаймыз.

Азаматтық қоғамның дамуы - бұл тек демократиялық даму үшін ғана емес, сонымен қатар оның субъектілерін-азаматтық сапаны дамытатын адамдарды, сондай-ақ олардың мүдделерін білдіретін бірлестіктерді қалыптастыру үшін жағдай жасау арқылы жүзеге асырылатын эволюциялық процесс. Азаматтық қоғамның ең алдымен экономикадағы, содан кейін әлеуметтік, құқықтық саладағы өзгерістермен үйлестіріліп жүзеге асырылады.

Өркениетті мемлекеттерде қалыптасқан тәжірибе негізінде бақылаудың екі бағыты анықталды:

- бірінші бағыт; мәслихаттар – жергілікті атқарушы органдардың қызметіне қатынастарын қалыптастыру арқылы жергілікті мәселелерді шешуге белсене араласуы;

- екінші бағыт: қоғамдық кеңес немесе азаматтық қоғам – мәслихаттар мен олардың депутаттарының жұмысына өз қатынастарын қалыптастыруынан көрініс табады.

Қазақстан Республикасында азаматтық қоғам толыққанды қалыптасқан жоқ, мемлекеттің барлық құқықтық,

әлеуметтік және экономикалық мәселелерді шешуші рөл орталықтан басқарылатын жергілікті атқарушы органның басшысында қалады. Өкінішке орай бүгінгі таңда жергілікті маңызды мәселелерді шешуде азаматтық қоғамды қалыптастырудағы маңызды мекемелер мен ұйымдардың тәжірибе жүзінде ешқандай қызмет атқарып отырмағандығын белгілі. Қазіргі кезде жергілікті жердегі жергілікті атқарушы органдармен қандайда бір келіспеушіліктер немесе жергілікті билік органдарымен соттасып жатқан азаматтық қоғамды көру өте сирек кездесетін құбылыс. Бұл дегеніміз азаматтық қоғамның жұмыс істемейтіндігінің көрінісі болып табылады.

Қорытынды. Мемлекеттік билік органдарының бастамасымен жергілікті өзін-өзі басқаруды жетілдіру мен дамытудың оң және теріс әрекеттері пайда болады. Мемлекеттік билік тарапынан алғанда жергілікті өзін-өзі басқаруды бір арнаға әкеле жатыр, бұл тұрғыдан енді еліміздің халықтың да құқықтық білімін жетілдіруде маңызды мәселелердің бірі болып табылады. Жергілікті басқаруды жетілдіру үшін міндетті түрде толық құқықтық және экономикалық яғни бюджеттік еркіндік толық заңмен жергілікті өкілдер мен жергілікті атқарушы органдар арасында толық ара жігі ажыратылмай келеді. Бұндай тиімділік жергілікті органдар мен олардың лауазымды тұлғаларының арасында қайшылықтарды тудыру қаупі көзделген. Бұндай өзара іс қимыл жергілікті жердегі мәселелерді демократиялық тұрғыда шешуде өзіндік кедергілерін келтіруі мүмкін.

Жергілікті өзін-өзі басқару мен жергілікті мемлекеттік басқару органдарының ара жігін негізгі қағидалармен ажырату арқылы әрқайсысының өкілеттігін бөлу. Мәселен жергілікті өкілетті органның шығарған қаулылар мен шешімдері жергілікті атқарушы органдар мен жергілікті жердегі барлық мекемелер мен ұйымдарға орындауы міндетті болуы тиіс, сонда ғана алға қойған мақсаттар мен міндеттер іске асырылады.

Орталық атқарушы орган тағайындаған Үкімет өкілдері мен олардың аппараттары аймақтағы халық сайлаған өкілдері мен азаматтық қоғам құрамына кіретін мекемелерге «бұйрық, үкім беру» емес жергілікті жердегі тұрғын халықтың өмірлік қызметтерін ұйымдастыруға және өзекті мәселелерін шешуге атсалысуы керек. Дамыған мемлекеттердің барлығында жергілікті өзін-өзі басқару осылай қызмет атқарады және өте тиімділігін көрсетіп отыр. Жоғарыда аталған мәселелерді бір жүйеге келтірмей

және осы мәселелерді Республиканың негізгі заңына өзгерістер енгізбей, жергілікті басқаруда ешқандай жаң түбегейлі өзгеріс болуы мүмкін емес.

Шетел мемлекеттерінің тәжірибесі көрсеткендей жергілікті басқару жүйесін қалыптастырып жұмыс істеуі үшін негізгі мынандай алғышарттар болуы шарт: аймақтық элита, жергілікті кәсіпкерлер мен жергілікті басқару тетіктері. Ең негізгісі ол жергілікті басқару жүйесін заңи тұрғыда бір орталықтан бағындырылатын жүйеден алшақтату болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы, Конституция 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>
2. «ЖАҢА ҚАЗАҚСТАН: ЖАҢАРУ МЕН ЖАҢҒЫРУ ЖОЛЫ» 2022 жылғы 16 наурыз Қазақстан Республика Президентінің жолдауы <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-1622340>
3. Европейская хартия местного самоуправления Страсбург, 15 октября 1985 года <http://hrlibrary.umn.edu/euro/Rets122.html>
4. Об утверждении Концепции развития государственного управления в Республике Казахстан до 2030 года Указ Президента Республики Казахстан от 26 февраля 2021 года № 522. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000522>
5. Қазақстан Республикасында азаматтық қоғамды дамыту тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2020 жылғы 27 тамыздағы № 390 Жарлығы <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2000000390>
6. Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы (салық кодексі) Қазақстан Республикасының Кодексі 2017 жылғы 25 желтоқсандағы № 120-VI ҚРЗ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1700000120/k170120.htm>
7. Нужно усилить статус и роль маслихатов, 03.04.2024 Депутаты фракции «Ак жол» Премьер-Министру РКО.Бектенову С уважением, Депутаты фракции «Ак жол» Қ.Иса А.Перуашев Д.Еспаева Е.Барлыбаев А.Садықов Е.Бейсенбаев. <https://akzhol.kz/ru/initiated-bills/nuzhno-usilit-status-i-rol-maslihatov>
8. Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы, Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 23 қаңтардағы N 148 Заңы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z010000148>

Reference

1. Kazakstan Respublikasynyn Konstituciyasy, Konstituciya 1995 zhyly 30 tamyzda respublikalyk referendumda kabyldandy. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>
2. «ZHANA KAZAKSTAN: ZHANARU MEN ZHANGYRU ZHOLY» 2022 zhylygy 16 nauryz Kazakstan Respublika Prezidentinin zholdauy <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-1622340>
3. Evropejskaya hartiya mestnogo samoupravleniya Strasburg, 15 oktyabrya 1985 goda <http://hrlibrary.umn.edu/euro/Rets122.html>
4. Ob utverzhdennii Konceptcii razvitiya gosudarstvennogo upravleniya v Respublike Kazahstan do 2030 goda Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 26 fevralya 2021 goda № 522. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000522>
5. Kazakstan Respublikasynda azamattyk kogamdy damytu tuzhyrymdamasyn bekitu turaly Kazakstan Respublikasy Prezidentinin 2020 zhylygy 27 tamyzdagy № 390 Zharlygy <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2000000390>
6. Salyk zhane byudzhetke tolenetin baska da mindetti tolemder turaly (salyk kodeksi) Kazakstan Respublikasynyn Kodeksi 2017 zhylygy 25 zheltokсандagy № 120-VI KRZ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1700000120/k170120.htm>
7. Nuzhno usilit' status i rol' maslihatov, 03.04.2024 Deputaty frakcii «Ak zhol» Prem'er-Ministru Bektenovu S uvazheniem, Deputaty frakcii «Ak zhol» K.Isa A.Peruashev D.Espaeva E.Barlybaev A.Sadykov E.Bejsenbaev <https://akzhol.kz/ru/initiated-bills/nuzhno-usilit-status-i-rol-maslihatov>
8. Kazakstan Respublikasyndagy zhergilikti memlekettik basqaru zhane ozin-ozii baskaru turaly, Kazakstan Respublikasynyn 2001 zhylygy 23 kantardagy N148 Zany. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z010000148>

Автор туралы мәліметтер / Информация об авторе / Information about authors

Абрахманов М.К. - аға оқытушы, мемлекеттік құқықтық пәндер кафедрасы, Alikhan Bokeikhan University, Абай көш..94, Семей, Қазақстан.

Абрахманов М.К. - старший преподаватель кафедры Государственно-правовых дисциплин, Alikhan Bokeikhan University, ул. Абая.94, Семей, Казахстан.

Abdrakhmanov M.K. - Senior Lecturer of the Department of State and Legal Disciplines of Alikhan Bokeikhan University, Abaya Str.95, Semey, Kazakhstan.

А.В. Головинов

*Алтайский государственный университет, Барнаул, Российская Федерация
(alex-golovinov@mail.ru)*

Политико-правовые идеи Сибирских областников в публицистике начала XX века

Аннотация. Цель проводимого исследования установить и реконструировать политико-правовые воззрения сибирских областников в журнале «Сибирские записки» в период 1916-1919 гг. Хронология объяснима временем существования издания. Работа опирается на опубликованные источники – материалы статей, подготовленные представителями позднего периода движения сибирских областников. Анализу подвергаются публикации Н.Н. Козьмина, Вс.М. Крутовского, Вл.М. Крутовского, а также классика областничества – Г.Н. Потанина, который также был одним из авторов «Сибирских записок» в обозначенный период. Формулировка цели обязывает к выбору соответствующей методологии. Гносеологической стратегией исследования выступили парадигмы нарративной истории. Методология «новой политической истории» оказалась востребованной в ходе работы. Авторы приходят к выводу о том, что политико-правовыми нарративами в начале XX века выступили концепты об идеологической идентификации сибирского областничества, его федералистской природе, приверженности к русскому классическому народничеству, несовместимости с большевистским доктринерством.

Ключевые слова: Г.Н. Потанин, сибирское областничество, история политических и правовых учений, федерализм, демократия, равенство, децентрализация.

А.В. Головинов

*Алтай мемлекеттік университеті, Барнаул, Ресей Федерациясы
(alex-golovinov@mail.ru)*

XX ғасырдың басындағы журналистикадағы Сібір облыстарының саяси-құқықтық идеялары

Аннотация. Зерттеудің мақсаты – 1916-1919 жылдар аралығында "Сібір жазбалары" журналында Сібір облыстарының саяси-құқықтық көзқарастарын қалыптастыру және қайта құру үдерісін анықтау. Жұмыс жарияланған дереккөздерге негізделген, атап айтқанда Сібір облыстары қозғалысының кеш кезеңі өкілдері дайындаған мақалалар материалдары пайдаланылған. Талдауға Н.Н. Козьминнің, Вс.М. Крутовскийдің, Вл.М. Крутовскийдің, сондай-ақ облыстық классик Г.Н. Потаниннің жарияланымдары енгізілді. Г.Н. Потанин белгіленген кезеңде "Сібір жазбаларының" авторларының бірі болған. Мақсатты айқындау тиісті әдіснаманы таңдауды талап етеді. Зерттеудің эпистемологиялық стратегиясы ретінде баяндау тарихының парадигмалары қолданылды. Сонымен қатар, "жаңа саяси тарих" әдіснамасы зерттеуде маңызды рөл атқарды. Авторлар XX ғасырдың басында Сібір облыстарының идеологиялық сәйкестендірілуі, оның федералистік табиғаты, орыс классикалық популизміне адалдығы және большевиктік доктринамен үйлесімсіздігі саяси және құқықтық талқылаулардың негізгі тақырыптары болғаны туралы қорытындыға келді.

Түйінді сөздер: Г.Н. Потанин, Сібір облыстылығы, саяси және құқықтық ілімдер тарихы, федерализм, демократия, теңдік, орталықсыздандыру.

A. V. Golovinov

*Altai State University, Barnaul, Russian Federation
(alex-golovinov@mail.ru)*

Political and legal ideas of Siberian regionalists in publicism of the early 20th century

Abstract. The purpose of the study is to establish and reconstruct the political and legal views of Siberian regionalists in the journal "Sibirskie zapiski" in the period 1916-1919. The chronology is explained by the time of the publication's existence. The work is based on published sources - materials of articles prepared by representatives of the late period of the Siberian regionalist movement. The analysis includes publications by N.N. Kozmin, Vs.M.

Krutovsky, V.I. Krutovsky, as well as the classic of regionalism - G.N. Potanin, who was also one of the authors of "Sibirskie zapiski" in the specified period. The formulation of the goal obliges us to choose the appropriate methodology. The paradigms of narrative history acted as the epistemological strategy of the study. The methodology of the "new political history" turned out to be in demand during the work. The authors come to the conclusion that the political and legal narratives at the beginning of the twentieth century were the concepts of the ideological identification of Siberian regionalism, its federalist nature, commitment to Russian classical populism, and incompatibility with Bolshevik doctrineism.

Keywords: G.N. Potanin, Siberian regionalism, history of political and legal doctrines, federalism, democracy, equality, decentralization.

Введение.

Базовые положения политико-правового интегративного проекта областничества были широко тиражированы в газетных и журнальных статьях. Программные и мировоззренческие установки представителей движения областников активно презентовались в публицистическом жанре. Таким образом, при выявлении сущности, природы и содержания политико-правовой идеологии сибирского демократического регионализма обращение к публицистике и журналистике, особенно на уровне сибирского региона, представляется научно значимым.

Методы исследования.

Определенное значение имела методология «новой политической истории», развитая во французской историографии. Так, Пьер Нора акцентировал, что история политики это не только хронология трансформаций властных учреждений, но и история коллективных ассоциаций. Ученый заметил, что масс-медиа еще с 1870-х гг. оказывая воздействие на повседневное сознание, участвуют в объединении общественных групп в коллективы, которые могут или смогли бы воздействовать на властные отношения. Таким образом, «новая политическая история», органично вписывается в наше исследование, так как позволяет понимать позднее областничество, генерирующее свой политико-правовой проект на столбцах «Сибирских записок», как общественную группу, занимающую определенную нишу в истории государства и права России.

Необходимо отметить, что к наследию сибирского демократического регионализма обращены труды В.П.

Зиновьева [1], И.Л. Дамешек [2], А.В. Малинова [3], В.А. Должикова и М.Х. Матаевой [4], Т.П. Христолюбовой [5], Н.В. Жиликовой [6], М.В. Шиловского [7], Н.С. Ларькова [8], Ю.Б. Костяковой [9], Е.Ю. Вержбицкой [10], А.Ю. Горбенко, В.В. Чекушина [11] и др. В зарубежной историографии основательную работу в «областниковедении» провели Э. Джонсон [12], Н. Перейра [13], М. Субботик [14] и др.

Результаты исследования и основные положения.

В январе 1916 г. выходит в свет первый номер «Сибирских записок». Даже не вооруженным взглядом видно, что оглавление журнала демонстрирует областническую политико-правовую направленность. Здесь гармонично разместились письма Н.М. Ядринцева, проблемы инородческого населения и особый «областной отдел». Среди первых авторов издания были Г.Н. Потанин, Н.Н. Козьмин, В.М. Крутовский.

Проблемы коренного населения Сибири рассматривал ученый этнограф – Н.Н. Козьмин. В материале «Князь Эренак» публицист акцентировал значение тюркского мира в этнокультурной истории человечества. Ссылаясь на результаты Орхонской экспедиции Н.М. Ядринцева, автор отмечал роль Востока в развитии цивилизации. Николай Николаевич рассматривая тюркские народы в составе Российской империи констатировал: «Мы изучаем легендарную историю мидян и римлян, которая ничем не выше и не менее интереснее истории народностей, входящих в состав России, мы не знаем родной старины. Ведь, какой-нибудь камень может поведать об интересных событиях, исчезнувших обрядах, названия рек, гор это часто разрозненные листки истории» [15, с. 58]. Цитируемый

фрагмент свидетельствует о приверженности ученого этнографа к областнической программе с ее трепетным отношением к автохтонным народам Азиатской части России.

Колонизационные процессы в «Восточной окраине» всегда были объектом рефлексии в областнической политико-правовой идеологии. В 1916 г. лидер движения сибирских регионалистов Г.Н. Потанин выступил с критикой столыпинской реформы. «Политика Столыпина, – отмечал Григорий Николаевич, – направленная в интересах одного сословия, с точки зрения интересов всех слоёв населения преступна и не национальна; какой массы дарового и бескорыстного и полезного труда, она лишает государство, но, кроме того, нужно принять во внимание моральные значения этих загубленных ячеек общественности» [16, с. 127].

Преимственность в развитии идей сибирского областничества отчетливо прослеживалась в материале Вл.М. Крутовского «Областные очерки». Главный редактор «Сибирских записок» последовательно освещал программные положения областнической идеологии, сформулированные в трудах Н.М. Ядринцева и Г.Н. Потанина. Это, прежде всего, инородческий вопрос, штрафная колонизация, образовательная политика, развитие медиа и экономики родного региона. Так публицист отмечал: «Для Сибири, как об этом писали Потанин и Ядринцев, нужен Сибирский университет, с расширенными и приспособленными к местным областным задачам, а это их пожелание до сих пор не выполнено» [17, с. 156].

В целом издание первого «толстого» журнала в Сибири как видно по содержанию первого номера было организовано на началах развития дискурсов и нарративов вокруг политического и правового проекта областнического движения в нач. XX в. Риторика пропаганды идеологии сибирского демократического регионализма прочно воспроизводилась из номера в номер «Сибирских записок». Так

в 1917 г. была опубликована статья Н.Н. Козьмина, посвященная конструированию идеологической сущности областнической программы. Ученый публицист исходил из тезиса о том, что область должна иметь обособленные хозяйственно-экономические интересы и отличаться культурно-бытовыми особенностями, переходящими в специфику национального масштаба. Геном регионализма он видел в определенных тенденциях. «Сначала, – писал он, – создается и организуется краевая интеллигенция, как выразительница стремлений областной демократии. Организационная работа передается в массы. На очередь выдвигаются вопросы организации производительных сил. Совокупность всех этих стремлений и организационных действий и составляет областничество» [18, с. 83].

Отдельной темой в журнале выступил нарратив об идеологической несовместимости демократического регионализма и доктрины большевиков. Ядром дискурса был федералистский характер политического учения областников. Централизм марксистско-ленинского проекта противоречил мировоззрению всех участников позднего областнического движения.

В 1919 г. журнал «Сибирские записки» приобрел статус органа по мемориализации светлого образа идеолога областничества – Николая Михайловича Ядринцева. В этом году минуло ровно 25 лет со дня кончины «патриарха свободной Сибири». Значимость для Сибири деятельности Н.М. Ядринцева подчеркивал Г.Н. Потанин. «В духовном организме, – писал ученый, – чего-то не доставало, чтобы слить свою личную жизнь с задачами сибирской общественной жизни. Нераздельное слияние своих интересов с областными суждено было совершить только Ядринцеву» [19, с. 35]. Во 2 номере издания за 1919 г., в материалах Вс.М. Крутовского, Вл.М. Крутовского и Г.Н. Потанина, была осуществлённая серьезная работа по репрезентации образа «достойного сына Сибири» как символа и

архетипа в политике памяти «Восточной окраины».

Заключение.

Политико-правовыми нарративами в начале XX века выступили концепты об идеологической идентификации сибирского областничества, его федералистской природе, приверженности к русскому классическому народничеству,

несовместимости с большевистским доктринерством, а также увековечивание светлой памяти о Н.М. Ядринцеве. Средством и инструментом воспроизведения обозначенных дискурсов выступило слово, обличенное в форму актуальной политико-правовой публицистики.

Список литературы

1. Зиновьев В.П., Филонов И.Д. «Сибирский вестник» и сибирское областничество: эволюция отношений в 1885 - 1905 гг. // Вестник Томского государственного университета, 2022. №484. С. 121-126.
2. Дамешек И.Л. Областная концепция как выражение сибирского самосознания. Иркутское общество и «сибирские вопросы» // Государственная власть и общество: на материалах городов Иркутской губернии XIX - начала XX веков : Коллективная монография / Научный редактор Л. М. Дамешек. Иркутск: Издательство Отгиск, 2019. С. 98-120.
3. Малинов А.В., Пешперова И.Ю. Две версии областничества: Г.Н. Потанин и М.И. Драгоманов // Studia Culturae. 2016. № 27. С. 136-149.
4. Головинов, А.В., Должиков В.А., Матаева М.Х. Научный вклад Н.М. Ядринцева в отечественную и мировую тюркологию // Былые годы. 2024. № 19(2). С. 849-856. DOI 10.13187/bg.2024.2.849.
5. Христолюбова Т.П. Отражение художественной жизни Сибири в публикациях Г.Н. Потанина по вопросам искусства // Вестник Санкт-Петербургского государственного института культуры. 2023. № 1(54). С. 135-142. DOI 10.30725/2619-0303-2023-1-135-142.
6. Жиликова Н.В, Есипова В.А., Шевцов В.В. "Секретно. конфиденциально": цензурная история журналистики Томской губернии (вторая половина XIX - начало XX в.) : Монография. Томск : Национальный исследовательский Томский государственный университет, 2022. 374 с.
7. Шиловский, М.В. П.П. Семенов-Тянь-Шанский и Г.Н. Потанин: роль наставника в становлении ученого // Гуманитарные науки в Сибири. 2023. Т. 30, № 3. С. 80-85. DOI 10.15372/HSS20230311.
8. Ларьков Н.С. "Потанинский кружок" в Сибири в 1917-1919 гг.: от просветительства к хождению во власть // Вестник Томского государственного университета. 2020. № 456. С. 172-181. DOI 10.17223/15617793/456/20.
9. Костякова Ю.Б. Отношение Сибирских областников к революциям 1917 Г. (на материалах журнала "Сибирские записки") // Уральский исторический вестник. 2017. № 3(56). С. 23-30.
10. Вержбицкая Е.Ю. Перспективы политического развития Сибири в трудах представителя позднего областничества Г.И. Жернавкова // Известия Алтайского государственного университета. 2007. № 4-1(56). С. 125-130.
11. Горбенко А.Ю., Чекушин В.В. Журнал "Сибирские записки" как метатекст: система идеологических импликаций (1916-1917 гг.) // Вестник Пермского университета. Российская и зарубежная филология. 2022. Т. 14, № 4. С. 75-84. DOI 10.17072/2073-6681-2022-4-75-84.
12. Johnson A. Captives of the Empire: Siberian Regionalism and the Siberian Separatist Affair // Journal of the North Carolina Association of Historians. 2022. № 29. P. 32–39.
13. Pereira N. Regional consciousness in Siberia before and after October 1917 // Canadian Slavonic Papers. 1988. Vol. 30. № 1. P. 112–133.
14. Subotić M. Siberian regionalism between national and imperial discourses // Kultura polisa. 2015. № 12. P. 23–32.
15. Козьмин Н.Н. Князь Эренак // Сибирские записки. 1916. № 1. С. 50-60.
16. Потанин Г.Н. Из недавнего прошлого // Сибирские записки. 1916. № 1. С. 120-129.
17. Крутовский Вл.М. Областные очерки // Сибирские записки 1916. №1. С. 152-158.
18. Козьмин Н.Н. Областничество // Сибирские записки. 1917. № 6. С. 81-89.
19. Потанин Г.Н. Перед выступлением Ядринцева // Сибирские записки. 1919. №2. С. 32-39.

References

1. Zinoviev V.P. Filonov I.D. "Sibirsky Vestnik" and Siberian Regionalism: The Evolution of Relations in 1885 - 1905. *Bulletin of Tomsk State University*, 2022. No. 484. P. 121-126. (In Russ.).
2. Dameshek I.L. Regional concept as an expression of Siberian self-awareness. Irkutsk society and "Siberian issues". *State power and society: on materials of the cities of the Irkutsk province of the 19th - early 20th centuries: Collective monograph* / Scientific editor L. M. Dameshek. Irkutsk: Ottisk Publishing House, 2019. P. 98-120. (In Russ.).

3. Malinov A.V., Peshperova I.YU. Dve versii oblastnichestva: G.N. Potanin i M.I. Dragomanov, *Studia Culturae*. 2016. No 27. P. 136-149. (In Russ.).
4. Golovinov A.V., Dolzhikov V.A. Kama-Volzhskaya newspaper and Siberian regionalism: key ideological and practical significance (on epistolary sources of 1873-1874). *Bulletin of Tomsk State University*, 2024. No. 500. P. 20-24. (In Russ.).
5. Khristolubova T.P. Reflection of the artistic life of Siberia in the publications of G.N. Potanin on issues of art. *Bulletin of the St. Petersburg State Institute of Culture*, 2023. No. 1(54). P. 135-142. DOI 10.30725/2619-0303-2023-1-135-142. (In Russ.).
6. Zhilyakova N.V., Esipova V.A., Shevtsov V.V. "Secret. Confidential": censorship history of journalism in Tomsk province (second half of the 19th - early 20th centuries): Monograph. Tomsk: National Research Tomsk State University, 2022. 374 p. (In Russ.).
7. Shilovsky, M.V.P.P. Semenov-Tyan-Shansky and G.N. Potanin: the role of a mentor in the development of a scientist. *Humanities in Siberia*, 2023. T. 30, No. 3. P. 80-85. DOI 10.15372/HSS20230311. (In Russ.).
8. Larkov N.S. "Potanin circle" in Siberia in 1917-1919: from enlightenment to power. *Bulletin of Tomsk State University*, 2020. No. 456. P. 172-181. DOI 10.17223/15617793/456/20. (In Russ.).
9. Kostyakova Yu.B. The attitude of the Siberian regionalists to the revolutions of 1917 (based on materials from the journal "Siberian Notes") *Ural Historical Bulletin*, 2017. No. 3(56). P. 23-30. (In Russ.).
10. Verzhbitskaya E.Yu. Prospects for the political development of Siberia in the works of the representative of late regionalism G.I. Zhernavkova. *News of Altai State University*, 2007. No. 4-1(56). P. 125-130. (In Russ.).
11. Gorbenko A.Yu., Chekushin V.V. Journal "Siberian Notes" as a metatext: a system of ideological implications (1916-1917). *Bulletin of Perm University. Russian and foreign philology*, 2022. T. 14, No. 4. P. 75-84. DOI 10.17072/2073-6681-2022-4-75-84. (In Russ.).
12. Johnson A. Captives of the Empire: Siberian Regionalism and the Siberian Separatist Affair. *Journal of the North Carolina Association of Historians*. 2022. № 29. P. 32–39.
13. Pereira N. Regional consciousness in Siberia before and after October 1917. *Canadian Slavonic Papers*. 1988. Vol. 30. № 1. P. 112–133.
14. Subotić M. Siberian regionalism between national and imperial discourses. *Kultura polisa*. 2015. № 12. P. 23–32.
15. Kozmin N.N. Prince Erenak. *Siberian Notes*, 1916. No. 1. P. 50-60 (In Russ.)
16. Potanin G.N. From the recent past. *Siberian Notes*, 1916. No. 1. P. 120-129 (In Russ.).
17. Krutovsky V.I.M. Regional essays. *Siberian Notes*, 1916. No. 1. P. 152-158 (In Russ.).
18. Kozmin N.N. Regionalism. *Siberian Notes*, 1917. No. 6. P. 81-89. (In Russ.).
19. Potanin G.N. Before Yadrintsev's speech. *Siberian Notes*, 1919. No. 2. P. 32-39. (In Russ.)

Информация об авторе/ Автор туралы мәліметтер / Information about authors

А.В. Головинов, кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры конституционного и международного права Алтайского государственного университета, адрес проживания г. Барнаул, Россия

А.В. Головинов, философия ғылымдарының кандидаты, доцент, Алтай мемлекеттік университетінің конституциялық және халықаралық құқық кафедрасының доценті, тұрғылықты мекен-жайы Барнаул қ., Ресей

A.V. Golovinov, PhD in Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Constitutional and International Law, Altai State University, residence address: Barnaul, Russia

E.N. Kaliakperova

*Sarsen Amanzholov East Kazakhstan University, Ust-Kamenogorsk, Republic of Kazakhstan
(Elenamanina@mail.ru)*

Legal support of the system “well - being” through local rule-making in the health care system of the Republic of Kazakhstan: labor law aspect

Annotation. The article raises the issues of necessity to make changes through the prism of local normative creation in the health care system of the Republic of Kazakhstan, in order to provide legal support of the system ‘Well - being’ for medical workers. The potential of local rule-making in creating conditions that promote professional well-being and sustainable development of medical organisations is studied. Particular attention is paid to legal instruments aimed at protecting labour rights, preventing professional burnout and introducing corporate ‘well-being’ programmes. The ways of harmonising domestic legislation with international standards are analysed, and innovative approaches to strengthening the system of labour well-being in healthcare are revealed. This paper concludes that it is necessary to improve the regulatory framework through the introduction of local acts, which will increase the effectiveness of protection of the rights and well-being of health care workers.

Key words: well-being, wellbeing, health care organisations, corporate culture, health care workers, doctor.

Е. Н. Калиакперова

*Сәрсен Аманжолов Атындағы Шығыс Қазақстан Университеті, Өскемен қ.,
Қазақстан Республикасы
(Elenamanina@mail.ru)*

Қазақстан Республикасының денсаулық сақтау жүйесінде жергілікті ережелер жасау арқылы “well - being” жүйесін құқықтық қамтамасыз ету: еңбек құқығының аспектісі

Аннотация. Мақалада медицина қызметкерлерінің “Әл-ауқаты” жүйесін құқықтық қамтамасыз ету мақсатында Қазақстан республикасының денсаулық сақтау жүйесінде жергілікті нормативтік құқықтық актілерді құру призмасы арқылы өзгерістер енгізу қажеттілігі туралы мәселелер көтерілген. Медициналық ұйымдардың кәсіби әл-ауқаты мен тұрақты дамуына ықпал ететін жағдайлар жасау кезінде жергілікті ережелерді әзірлеудің әлеуеті зерттелуде. Еңбек құқықтарын қорғауға, кәсіби күйіп қалудың алдын алуға және корпоративтік “әл-ауқат” бағдарламаларын енгізуге бағытталған құқықтық құралдарға ерекше назар аударылады. Отандық заңнаманы халықаралық стандарттармен үйлестіру жолдары талданып, денсаулық сақтау саласындағы еңбек әл-ауқатының жүйесін нығайтудың инновациялық тәсілдері анықталды. Осы жұмыста денсаулық сақтау қызметкерлерінің құқықтары мен әл-ауқатын қорғаудың тиімділігін арттыратын жергілікті актілерді енгізу арқылы нормативтік-құқықтық базаны жетілдіру қажет деген қорытындыға келді.

Түйінді сөздер: well-being, wellbeing, денсаулық сақтау ұйымдары, корпоративтік мәдениет, денсаулық сақтау қызметкерлері, дәрігер.

Е.Н. Калиакперова

*Восточно-Казахстанский университет имени Сарсена Аманжолова, Усть-Каменогорск, Республика Казахстан
(Elenamanina@mail.ru)*

Правовое обеспечение системы “well - being” посредством локального нормотворчества в системе здравоохранения Республики Казахстан: аспект трудового права

Аннотация. В статье поднимаются вопросы необходимости внесения изменений через призму локального нормотворчества в систему здравоохранения Республики Казахстан, с целью обеспечения правового обеспечения системы ‘Благосостояния’ медицинских работников. Изучается потенциал местного нормотворчества в создании условий, способствующих профессиональному благополучию и устойчивому

развитию медицинских организаций. Особое внимание уделяется правовым инструментам, направленным на защиту трудовых прав, предотвращение профессионального выгорания и внедрение корпоративных программ повышения благосостояния. Проанализированы пути приведения отечественного законодательства в соответствие с международными стандартами, а также выявлены инновационные подходы к укреплению системы охраны труда в сфере здравоохранения. В данной статье делается вывод о необходимости совершенствования нормативно-правовой базы путем принятия локальных актов, которые повысят эффективность защиты прав и благополучия медицинских работников.

Ключевые слова: well-being, wellbeing, организаций здравоохранения, корпоративная культура, медицинские работники, врач.

Introduction. According to the research of Ceoworld magazine [1], Kazakhstan ranks 82nd out of 89 countries in the ranking of health care system level provision.

The data of the Ministry of Health demonstrate a high need for human resources, which at the moment is more than 7.7 thousand (7,740) units [2].

The World Health Organisation estimates that by 2030 the projected shortage of health workers will be 18 million, mainly in low and middle-low income countries.

However, countries at all levels of socio-economic development face challenges to varying degrees in education, employment, deployment, retention and efficiency of their workforce [3].

We believe that the issue of quality human resource capacity of the health care system has reached the present day problems of ensuring national security of the Republic of Kazakhstan.

Research Methods. There are several approaches to research methodology, such as analytical, interdisciplinary, socio-legal, comparative, etc. In this section we look at methodological approaches through the lens of research methods. The comparative method is necessary to understand the law within one's own country.

The comparative method suggests how the differences between the law of different countries and systems are analysed. Thus, comparative study is valued for its usefulness to the national legal system.

The comparative method aims to harmonise but not to unify the different laws and legal cultures of the world.

Because often the comparative approach may involve comparing two or more national legal systems.

The comparative method «uses» an insider's view of the legal systems under study

and helps to understand the institutional structure of the concepts, thinking and organisation of the systems under consideration.

Discussion and results. The Ministry of Health of the Republic of Kazakhstan regulates the legislative framework and support measures for health workers, but all of them are mainly of a material incentive nature, at the same time, the issue of creating favourable conditions for the designated category of workers remains at an insufficient level - this is the issue of implementation of «well-being – system», which includes an integrated and comprehensive approach - creation of favourable emotional, psychological, physical, safe, stable working conditions in the professional environment.

CIPD (Certified Institute of Personnel Development) defines the concept of 'well-being' as 'creating an environment of satisfaction that enables an employee to thrive and reach their full potential for the benefit of themselves and their organisation' [4].

It is the «creation of appropriate environment», working conditions and attitudes of medical workers to the existing situation that revealed the following:

1) Deterioration of social and professional well-being; average and low satisfaction with health, social well-being and prestige of the profession;

2) High workload, emotional burnout, lack of legal regulation of labour activity during the pandemic period and as a consequence decadent and pessimistic mood;

3) Involvement in unrelated activities, despite regulatory prohibitions, preventing to «create an environment of satisfaction that allows the employee to thrive and reach their full potential for the benefit of themselves and their organization» [5].

Current legislation provides us with a set of protective measures to safeguard

physical health, and the category of «physical health» and «wellbeing» are not identical.

This makes well-being a more comprehensive concept than health, wellbeing, social security or quality of life.

Time dictates new criteria for defining the well-being of a person and, in the context of the issue at hand, of a health professional.

We realise that legislative mechanisms for regulating the situation of health workers are not flexible enough, and we believe that local rule-making can become an important tool for adaptive regulation.

The situation in the health care system requires constructive reforms in general, but the basis of any system is people - human resource and it is the creation of the most comfortable conditions for them (in conjunction with the awareness of responsibility), the main component of their effective work and as a consequence - the well-being of the people of our state.

In the Republic of Kazakhstan, no research has been conducted on the issues of local rule-making in the health care system in the Republic of Kazakhstan, in particular through the prism of the Well-being approach

Occupational problems inherent in health care workers lead to significant cognitive, emotional and physical strain.

Even under normal working conditions, health professionals face stressful situations and intense cognitive and emotional demands on a daily basis. Cognitive demands include, among many others, the need to make important medical decisions and the need to focus attention in the face of frequent distractions.

In these circumstances, the development and evaluation of interventions to improve the well-being of health professionals is of paramount importance. Improving the well-being of physicians requires a multidimensional approach that includes interventions at the systemic, organisational and individual levels.

In the Republic of Kazakhstan, as mentioned above, there is a severe shortage of human resources in the health care system, and the problem of health workers' turnover and 'retention' in the workplace is no less acute.

The Ministry of Health of the Republic of Kazakhstan regulates the legislative framework and support measures for health workers, but all of them are mainly of a material incentive nature, at the same time the issue of creating favourable conditions for this category of workers remains at an insufficient level - this is the issue of introducing a "well-being system", which includes an integrated and comprehensive approach - creating favourable emotional, psychological, physical, safe, stable working conditions in the professional environment.

It is the implementation of the 'well-being' system, with the help of local norm-setting, that will improve the situation created for health workers.

Time dictates new criteria for defining the well-being of a person and, in the context of the issue under consideration, of a medical worker.

In general, the issues of 'well-being' approach to employees gained its popularity and implementation in the world in 2005[6].

In 2019, the UK General Medical Council published the report 'Caring for doctors caring for patients' [7].

This report states that to ensure well-being and motivation at work, and to minimise stress in the workplace, people have three basic needs and that all these three basic needs must be met:

A. Autonomy/control - the need to be in control of our work life and to act in accordance with our work and life values.

B. Belonging - the need to be connected to others in the workplace, to care for them and to feel valued, respected and supported.

C. Competence - the need to feel effective and achieve valuable outcomes such as high quality health care.

Quality of care and improvement is extremely difficult if the well-being of HCWS is unacceptable.

WHO has declared 2021 as the International Year of the Health Workforce [8], and although the well-being of people with disabilities has been a concern for decades, Covid-19 has brought more attention to the importance of clinicians' well-being [9].

The well-being programme is now defined as follows: well-being is a

contemporary trend in human resource management, primarily focused on improving employee well-being, increasing employee engagement [10].

The essence of the 'well-being' programme consists in systematic, comprehensive improvement of the main spheres of employees' life activities that most affect their performance. Numerous studies have shown that employees' well-being affects their productivity, teamwork, efficiency, work with customers and much more [11].

Why is it important? In today's economic environment, where uncertainty and complexity have increased, companies have to work much harder to stay competitive and maintain positive financial dynamics. It is for this reason that the importance of human resource within a business has increased. According to statistics, happy employees can provide an organisation with benefits such as a 13% increase in sales, 19% increase in task completion [12]. Maximising the use of human resource potential is one of the ways to solve economic problems [13]. Implementing employee wellbeing programmes is a long-term objective. The main feature of well-being is its systematic nature.

The justification of the importance of the need for constructive changes can be started with a question: how many medical workers do you know who would be provided with the most favourable conditions for work through the prism of labour relations?

The well-being of doctors and other health workers is extremely important to the health service. Stress and work overload definitely affect the quality of care for patients, as well as the health and wellbeing of health

professionals. Research has convincingly shown that HCW well-being improves quality of care, productivity and patient satisfaction [14].

In addition, the likelihood of committing a serious medical error is approximately 50% higher among doctors with high levels of emotional burnout [24]. Another aspect of stress and work overload is the difficulty in recruiting and retaining general practitioners (GPs), and professional exhaustion and demoralisation are among the factors associated with these problems [15].

A national GP Worklife survey of job satisfaction among GPs in England found that 35% of GPs intended to give up direct patient care in the next five years [16].

In Scotland, 26% of GPs said they were unlikely to be working in general practice in five years due to workload and unmanageable stress [17]. In an unpublished survey of health professionals in Iceland's largest primary care centre, 10% of staff said they often think about not returning to work the next day [18].

Conclusion. The situation in the health care system requires constructive reforms in general, but the basis of any system is people - human resource and the creation of the most comfortable conditions for them (in conjunction with the awareness of responsibility), the main component of their effective work and as a consequence - the well-being of the people of our country.

We realise that legislative mechanisms for regulating the situation of medical workers are not flexible enough, and we believe that local rule-making can become an important tool for adaptive regulation.

References

- 1 <https://ranking.kz/digest/world-digest/v-rejtinge-stran-po-urovnyu-sistemy-zdravoohraneniya-kazahstan-zanyal-lish-82-e-mesto-iz-89.html> Дата обращения 13.10.2024 г.
- 2 <https://primeminister.kz/ru/news/reviews/itogovaya-kollegiya-rezultaty-raboty-za-2022-god-i-zadachi-na-predstoyashchiy-period-oboznachili-v-minzdrave-1003858>. Дата обращения 13.10.2024 г.
- 3 World Health Organization. Working for Health and Growth: Investing in the Health Workforce—Report of the High-Level Commission on Health Employment and Economic Growth. (2016). Retrieved from: <http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/250047/1/9789241511308-eng> (accessed March 10, 2021). Дата обращения 31.10.2024 г
- 4 <https://peopleforce.io/ru/blog/kultura-well-being-zachem-i-kak-upravlyat-blagopoluchiem-sotrudnikov> Дата обращения 03.10.2024 г.
- 5 Мария Кушнирук. «Well-being: The Five Essential Elements» <https://peopleforce.io/ru/blog/kultura-well-being-zachem-i-kak-upravlyat-blagopoluchiem-sotrudnikov/> Дата обращения 04.11.2024 г.
- 6 (Saaranen T., Tossavainen K., Turunen H., Kiviniemi V., Vertio H. Occupational well-being of school staff

- members: a structural equation model. Health Education Research. April 2007, Vol. 22, Issue 2, P. 248–260. URL: <https://doi.org/10.1093/her/cyl073>. Дата обращения 04.10.2024 г.
- 7 WestM, CoiaDD. Caring for doctors caring for patients. <https://www.gmc-uk.org/-/media/documents/caring-for-doctors-caring-for-patients-pdf-80706341.pdf> Дата обращения 13.10.2024
- 8 <https://www.who.int/ru> Дата обращения 15.10.2024
- 9 <https://www.imf.org/external/russian/pubs/ft/fandd/2021/12/pdf/fd1221r.pdf> Дата обращения 01.11.2024
- 10 International Journal of Social Psychiatry 2021, Vol. 67(8) 984–991 © The Author(s) 2021 Article reuse guidelines: sagepub.com/journals-permissions DOI: 0.1177/002076402111032259 journals.sagepub.com/home/isp Дата обращения 18.11.2024 г.
- 11 Nadine Engels, [Antonia Aelterman](#), [Karen Van Petegem](#), [Annemie Schepens](#). Factors which influence the well-being of pupils in Flemish secondary schools. // Educational studies. Volume 30, Issue 2. 2004. - Pages 127-143
- 12 Taris T. W., Schreurs P. J. G., Van Iersel-Van Silfhout I. J. Job stress, job strain, and psychological withdrawal among Dutch university staff: Towards a dual process model for the effects of occupational stress // Work & stress. Volume 15, Issue 4. 2001. - Pages 283-296.
- 13 Freude, G., Seibt, R., Pech, E., Ullsperger, P. Assessment of work ability and vitality - a study of teachers of different age groups // International Congress Series. Volume 1280. 2005. - Pages 270-274
- 14 NHS staff management and health service quality [Internet]. GOV.UK. 2019. Available from: <https://www.gov.uk/government/news/nhs-staff-management-and-health-service-quality>
- 15 West C. Association of resident fatigue and distress with perceived medical errors. JAMA. 2009;302(12):1294. SCANDINAVIAN JOURNAL OF PRIMARY HEALTH CARE 2021, VOL. 39, NO. 4, 389–390 <https://doi.org/10.1080/02813432.2021.2012352>
- 16 Kjosavik S. Ongoing recruitment crisis in Norwegian general practice. Scand J Prim Health Care. 2018;36(2):107–108.
- 17 Manchester Centre for Health Economics, Policy Research Unit in Commissioning and the Healthcare System. Eighth National GP Worklife Survey [Internet]. 2019. Available from: <http://www.populationhealth.manchester.ac.uk/healthconomics/research/Reports/.EighthNationalGPWorklifeSurveyreport/EighthNationalGPWorklifeSurveyreport.pdf>
- 18 The Royal College of General Practitioners Scotland. From the Frontline: The changing landscape of Scottish general practice [Internet]. 2019. Available from: <https://www.rcgp.org.uk/-/media/Files/RCGP-Faculties-and-DevolvedNations/Scotland/RCGP-Scotland/2019/RCGP-cotland-frontline-june-2019.ashx?la=en>

Авторлар туралы мәліметтер / Информация об авторах / Information about authors

Калиакперова Елена Николаевна – Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті, заң ғылымдарының докторы, доцент, «Құқықтану» кафедрасының профессоры, Elenamanina@mail.ru.

Калиакперова Елена Николаевна – Восточно-Казахстанский университет имени Сәрсена Аманжолова, доктор юридических наук, доцент, профессор кафедры «Юриспруденция», Elenamanina@mail.ru.

Elena Nikolaevna Kaliakperova – East Kazakhstan University named after Sarsen Amanzholov, Doctor of Law, Associate Professor, Professor of Jurisprudence Department, Elenamanina@mail.ru

М.Д. Каражанов, А.Ж. Сыздықов, А.Д. Сулейменова

Адам құқықтары жөніндегі ұлттық орталық

Қазақстан, Астана

(e-mail: karazanov_1982@mail.ru)

Адам өмірі мен денсаулығына қолайлы қоршаған ортаға құқықты қорғау мәселесіне

Аннотация. Мақалада адамның өмірі мен денсаулығына қолайлы қоршаған ортаға құқықты жүзеге асыру мен қорғаудың өзекті мәселелері ашылған. Қазақстан бірқатар халықаралық экологиялық келісімдердің қатысушысы ретінде тұрақты және қауіпсіз қоршаған ортаны қамтамасыз ету үшін халықаралық құқықты ұлттық құқықтық жүйеге біріктіру бойынша маңызды қадамдар жасады.

Азаматтардың экологиялық жағдай туралы ақпаратқа қол жеткізу құқықтарын неғұрлым толық іске асыру үшін ұлттық заңнаманы халықаралық стандарттарға сәйкестендіру, оның ішінде қоғамдық экологиялық бақылауға азаматтардың қатысуын қамтамасыз ету және табиғи ресурстарды сақтау процестеріне, қоршаған ортаны қорғауға қоғамдық ықпалды күшейту бөлігінде одан әрі шаралар қабылдау қажет.

Түйін сөздер: құқықтарды қорғау, қолайлы қоршаған ортаға құқық, экологиялық-құқықтық реттеу, экологиялық құқықтар, ұлттық құқық, халықаралық құқық.

М.Д. Каражанов, А.Ж. Сыздықов, А.Д. Сулейменова

Национальный центр по правам человека

Казахстан, Астана

(e-mail: karazanov_1982@mail.ru)

К вопросу о защите прав на благоприятную для жизни и здоровья человека окружающую среду

Аннотация. В статье раскрыты актуальные вопросы реализации и защиты права на благоприятную для жизни и здоровья человека окружающую среду. Казахстан как участник международных экологических конвенций и договоров, провел дальнейшую интеграцию норм международного права в национальное право, тем самым обеспечил правовую основу устойчивой и безопасной окружающей среды.

Для более полной реализации прав граждан на информацию о состоянии окружающей среды необходимо предпринять дальнейшие шаги по приведению национального законодательства в соответствие с международными стандартами, в том числе в части обеспечения участия граждан в части обеспечения участия граждан в общественном экологическом контроле и усилению влияния общественности на процессы сохранения природных ресурсов.

Ключевые слова: защита прав, право на благоприятную окружающую среду, эколого-правовое регулирование, экологические права, национальное право, международное право.

M.D. Karazhanov, A.Zh. Syzdykov, A.D. Suleimenova

National Center for Human Rights

Kazakhstan, Astana

(e-mail: karazanov_1982@mail.ru)

On the issue of protecting the rights to an environment favorable for human life and health

Abstract. The article reveals current issues of implementation and protection of the right to a favorable environment for human life and health. Kazakhstan, as a participant in international environmental conventions and treaties, has further integrated the norms of international law into national law, thereby providing a legal basis for a sustainable and safe environment.

For a more complete implementation of citizens' rights to information about the state of the environment, it is necessary to take further steps to bring national legislation into line with international standards, including in terms of

ensuring the participation of citizens in public environmental control and strengthening the influence of the public on the processes of preserving natural resources.

Key words: protection of rights, right to a favorable environment, environmental legal regulation, environmental rights, national law, international law.

Кіріспе. Адам және азаматтың өмірі мен денсаулығына қолайлы қоршаған ортаға құқығы – базалық құқық және қауіпсіз қоршаған ортаны қолдау жөніндегі мемлекеттік және халықаралық міндеттемелерді білдіретін адамның негізгі құқықтарының бірі болып табылады.

Қазір барлық елдер қоршаған ортаның нашарлауы мен климаттың өзгеруін адам құқықтарының өзара байланысты дағдарыстары ретінде анық мойындайды.

Біздің еліміз қатысушысы болып табылатын Климаттың өзгеруі жөніндегі БҰҰ-ның негізгі конвенциясы, Париж келісімі, Ақпаратқа кіру, шешімдер қабылдау процесіне жұртшылықтың қатысуы және қоршаған ортаға қатысты мәселелер бойынша сот әділдігіне қол жеткізу туралы БҰҰ Еуропалық экономикалық комиссиясы конвенциясы (Орхус конвенциясы), экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге, табиғи ресурстарды тұрақты басқаруға және климаттық әсерді азайтуға бағытталған нақты міндеттемелерді қамтиды.

Зерттеу Орхус конвенциясының ақпаратқа жұртшылықтың қол жеткізуі, қоғамның шешімдер қабылдауға қатысуы және қоршаған ортаны қорғау мәселелері бойынша сот төрелігіне қолжетімділігі бойынша міндеттемелерінің орындалуын егжей-тегжейлі қарастырады.

Зерттеу әдістері. Мақала жазу барысында жалпы ғылыми әдістер жан-жақты қолданылды, сонымен қатар социологиялық әдістер де пайдаланылған.

Талдау мен синтез әдістері - адамның өмірі мен денсаулығына қолайлы қоршаған ортаға құқықты жүзеге асыру және қорғау барысында отандық және халықаралық құқық нормаларын зерттеу барысында қолданылды.

Салыстырмалы-құқықтық әдіс – отандық және халықаралық конвенция нормаларының сәйкестігі «Орхус конвенциясы бойынша ақпаратқа қол

жеткізу, қоғамның шешімдер қабылдауға қатысуы және қоршаған орта мәселелері бойынша сот төрелігіне қолжетімділік» [1] бойынша міндеттемелердің орындалуын анықтағанда пайдаланылды.

Ел тұрғындарының экологиялық жағдай мен құқықтарды қорғау әдістері туралы хабардар болу деңгейін зерттеу үшін ақпарат жинаудың сандық әдісі – респонденттердің онлайн сауалнамасын толтыру арқылы сауалнаманы пайдалана отырып, жаппай сауалнама жүргізілді. Бұл әдіс ел тұрғындарының климаттың өзгеруі, салдары және климаттың өзгеруіне бейімделу туралы хабардар болу деңгейінің объективті түрде алуға мүмкіндік берді.

Талқылау.

Азаматтардың қолайлы қоршаған ортаға құқығы Қазақстан Республикасы Конституциясының 31-бабының 1-тармағында: «Мемлекет адамның өмір сүруі мен денсаулығына қолайлы айналадағы ортаны қорғауды мақсат етіп қояды», - делінген [2].

«Тарихқа үнілсек, бұл құқық заңды категория ретінде алғаш рет 1978 жылы Испания Конституциясында жарияланып, посткеңестік мемлекеттердің конституцияларында кеңінен тараған болатын» [3].

Бұл конституциялық ереже Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінде одан әрі дамыды, мұнда 13-бапта «әркімнің қолайлы қоршаған ортаға құқығы бар тікелей көрсетілген» [4].

Қолайлы қоршаған ортаға құқық мемлекеттің (мемлекеттік органдар мен лауазымды тұлғалардың), барлық заңды және жеке тұлғалардың табиғи ортаны сақтау және қалпына келтіру бойынша барлық мүмкін болатын шараларды қабылдау міндетіне сәйкес келетінін атап өткен жөн.

2000 жылы Орхус конвенциясын ратификациялай отырып, Қазақстан Республикасы ұлттық заңнамаға қоршаған ортаны қорғау саласындағы ашықтықты,

қоғамның қатысуын және азаматтар үшін ақпараттың қолжетімділігін қамтамасыз ететін нормаларды енгізуге міндеттенді.

Конвенция бойынша қабылданған міндеттемелерге қарамастан, елде қоршаған ортаның жай-күйі, экологиялық қауіптер, табиғатқа әсері, сондай-ақ экологиялық маңызды жобаларды жүзеге асыру жоспарлары туралы ақпаратқа қол жеткізуде кейбір мәселелер бар.

Азаматтар мен табиғатты қорғау ұйымдарының ақпараттық сұрауларына уақтылы немесе толық жауап берілмейді. Бұл қоғамдық бақылауды жүзеге асыруды қиындатады, өйткені объективті және өзекті ақпаратсыз экологиялық жағдайға әсер ету дәрежесін бағалау мүмкін емес.

Мемлекеттің қоршаған ортаны қорғау, табиғи ресурстарды тиімді пайдалану және қалпына келтіру жөніндегі міндеттері ұлттық заңнаманың және Қазақстан Республикасы қатысушысы болып табылатын халықаралық құқықтық актілердің ережелерінен туындайды.

Осындай маңызды халықаралық құжаттардың бірі қатысушы елдерге ақпаратқа белсенді қолжетімділікті қамтамасыз ету бойынша міндеттемелерді жүктейтін Орхус конвенциясы болып табылады: жұртшылықты экологиялық маңызы бар шешімдер қабылдау процесіне, мемлекеттік экологиялық саясатты, бағдарламалар мен жоспарларды әзірлеуге тарту; экологиялық мәселелер бойынша халықтың сот төрелігіне қолжетімділігін қамтамасыз ету; қоршаған ортаны қорғаумен айналысатын қоғамдық ұйымдарды қолдау міндеттемелерін жүктейді [5, 102 б.].

Конвенция Қоршаған орта жөніндегі Стокгольм декларациясының, Қоршаған орта және даму жөніндегі Рио декларациясының, Табиғаттың Дүниежүзілік Хартиясы туралы Бас Ассамблеяның қарарының және Салауатты қоршаған орта Хартиясының қағидаттарына негізделген.

Конвенцияға сәйкес экологиялық мәселелер тиісті деңгейде және барлық мүдделі азаматтардың қатысуымен барынша тиімді шешіледі.

Ұлттық деңгейде әркімнің мемлекеттік органдардағы экологиялық ақпаратқа, оның ішінде қоғамдағы қауіпті заттар мен іс-әрекеттер туралы ақпаратқа, сондай-ақ шешім қабылдау процестеріне қатысу мүмкіндігіне барабар қолжетімділігі бар. Мемлекеттер сот және әкімшілік процедураларға, соның ішінде құқықтық қорғау құралдарына және құқық қорғау құралдарына тиімді қолжетімділікті қамтамасыз ету арқылы ақпараттың кең таралуы арқылы қоғамның хабардар болуы мен қатысуын дамытады және көтермелейді [1].

Конвенция тек қоршаған орта саласындағы келісім ғана емес, ол сонымен бірге есеп берушілік, ашықтық және үкіметтердің қоғамдық талаптарға жауап беру мәселелерін қарастырады.

«Қазақстан Республикасының Конституциясында азаматтардың қолайлы қоршаған ортаға құқығы адамның өмірі мен денсаулығынан ажырамас құқығы деп, - бекітілген» [2]. Бұл конституциялық ереже 2021 жылғы Экологиялық кодексте және 30-дан астам нормативтік құқықтық актілерде одан әрі жетілдірілді.

Экологиялық кодекстің нормаларын талдау азаматтардың экологиялық жағдай туралы ақпаратқа қол жеткізу құқықтарын неғұрлым толық іске асыру үшін ұлттық заңнаманы халықаралық стандарттарға, оның ішінде азаматтардың қоғамдық экологиялық бақылауға қатысуын қамтамасыз ету және табиғи ресурстарды сақтау процестеріне қоғамдық ықпалды күшейту бөлігінде ары қарай жетілдіруді талап етеді.

Конституцияның 38-бабына сәйкес Қазақстан Республикасының азаматтары табиғатты сақтауға және табиғат байлықтарына ұқыпты қарауға міндетті [2]. Демек, қоршаған ортаны қорғау тек мемлекеттің ғана емес, әрбір азаматтың міндеті.

Экологиялық кодексінің 14-тарауында көзделген «Қоғамдық экологиялық бақылау» барысында табиғатты пайдалануды жүзеге асыратын азаматтардың құқықтық мәртебесін айқындайтын нақты ережелер жоқ деп есептейміз. Алайда, ол кәсіпорынның

құжаттары мен қызметімен танысу жайлы азаматтардың құқықтарының көлемін белгілемейді; қоршаған ортаны қорғауды басқаруға жататын кәсіпорындар бойынша мемлекеттік органдардың қандай субъектілерге қатысты экологиялық менеджментті жүзеге асыруы мүмкін және экологиялық бақылаудың нәтижелері қандай құқықтық салдарларға әкеп соғуы мүмкін анықталмаған боп есептеледі.

Қоғамдық экологиялық бақылаудың мемлекеттік бақылаудан айырмашылығы кеңестік сипатта болады және мемлекеттік мәжбүрлеу күшімен қамтамасыз етілмейді. Осыған орай, қоғамдық бақылау нәтижелері бойынша ұсыныстарды орындау мәселесін де реттеу қажет деп санаймыз.

Бұл жерде, Ж.С. Елюбаевтың пікірі өзекті: «Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінде көзделген азаматтардың экологиялық құқықтарын азаматтардың қолайлы қоршаған ортаға құқықтарын жүзеге асырудың нақты тәсілі ретінде қарастыруға болады. Азаматтардың экологиялық құқықтарын жүзеге асыру және олардың табиғатты қорғау және табиғи ресурстарды ұқыпты пайдалану жөніндегі міндеттерін орындауы мемлекеттік мақсатқа жетуге – адам өмірі мен денсаулығына қолайлы орта құруға ықпал ететіні сөзсіз. Сондықтан адам өмірі мен денсаулығына қолайлы қоршаған ортаны сақтау мақсатына жетуде мемлекет, қоғам және жеке адамдар серіктес болуы керек. Конституцияда бекітілген құқықтар мен міндеттерді және табиғатты қорғау заңнамасының негізгі ережелерін түсіну ғана бұл мақсатқа барынша қол жеткізуді қамтамасыз ете алады», - деп көрсетеді [6].

Біріккен Ұлттар Ұйымының Даму бағдарламасы 2022 жылы жүргізген «Қазақстан Республикасы халқының климаттың өзгеруі туралы хабардар болуы» зерттеуіне сәйкес, Қазақстан өңірлерінің тұрғындары табиғи ресурстарды тұрақты пайдаланудың заманауи тәсілдері мен технологиялары туралы әлі де жеткіліксіз хабардар. Әдетте, азаматтардың тұрақты тәжірибелерді қолдануға ынтасы шамалы, бұл саладағы инновациялар сирек жүйелі сипатта болады. Халықтың елдің

экологиялық мәселелеріне деген қызығушылық деңгейі жоғары болғанымен, сандық ақпараттың жетіспеушілігі бар [7].

Адам құқықтары жөніндегі ұлттық орталық 2024 жылы адам өмірі мен денсаулығына қолайлы қоршаған ортаға құқықты жүзеге асыру мәселесі бойынша әлеуметтік зерттеу жүргізді. Сауалнама нәтижелеріне сәйкес, респонденттердің көпшілігі (70%) мемлекеттік органдар қоршаған ортаның жай-күйі туралы толық және сенімді ақпарат беруі керек екенін атап өтті, ал респонденттердің 36% мұндай ақпарат ашық қолжетімді түрде аз екенін немесе толық емес күйде берілгенін көрсетті. Респонденттердің көпшілігі экологиялық мәселелер бойынша қоғамдық шараларға қатыспаған.

Әлеуметтік зерттеулердің деректері жалпы Қазақстан жұртшылығы экология саласындағы өз құқықтарын жеткілікті түрде білмейді деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Бұл экологиялық мәдениеттің төмен деңгейімен де, экологиялық ақпарат пен білімге қолжетімділіктің шектелуімен де байланысты болуы мүмкін.

Азаматтар мен уәкілетті органдардың өзара іс-қимылының жеткіліксіздігін Адам құқықтары жөніндегі уәкілге келіп түскен өтініштер де дәлелдейді. Мәселен, Ақмола облысы Бурабай ауданы Николаевка ауылы тұрғындарының сүйек қоймасының кеңейтілуіне байланысты құқықтарының бұзылуына, уәкілетті органдардың әрекетсіздігіне және тұрғындардың өтініштерін қараусыз қалдыруға қатысты шағымдары табылады; Ақмола облысы Бестөбе ауылының табиғат қорғау белсенділеріне қысым көрсету және қудалау шағымдары т.б.

Мемлекеттік экологиялық бақылауды жүзеге асырудың тиімді тетіктерінің жоқтығы үкіметтік емес ұйымдардың бұқаралық ақпарат құралдарындағы жарияланымдарында талқыланады. Табиғатты қорғау ұйымдары мен белсенділері формальды құқықтарға ие болғанымен, экологиялық жағдайды бақылау кезінде шектеулер мен кедергілерге жиі ұшырайды [8].

Біздің ойымызша, заңдағы елеулі кемшілік тау-кен өндіру, инфрақұрылымдық және өнеркәсіптік нысандар салу, энергия тұтыну және т.б. сияқты ірі экологиялық маңызы бар жобалар бойынша шешімдер қабылдау кезінде қоғамдық пікірді есепке алудың нақты және міндетті рәсімдерінің жоқтығы табылады.

Конвенция ережелерінің тікелей әсер етуіне және ондағы мақсаттарға қол жеткізуге кедергі келтіретін басқа себептердің қатарында экологиялық істер бойынша біркелкі сот және өзге де құқық қолдану тәжірибесінің жоқтығын атап өтуге болады.

Осылайша, Орхус конвенциясының стандарттарын сақтау комитеті «Жасыл құтқару» Экологиялық қоғамының «Қазатомөнеркәсіп» ҰК» тарапынан жіберілген бұзушылықтарға байланысты мәлімдемесін қарады, ол аталған қоғамдық бірлестікке «Қазатомөнеркәсіп» ҰК» импорт және кәдеге жарату туралы ұсынысын негіздейтін есептерді, басқа елдерден Қазақстан Республикасының аумағына радиоактивтіу қалдықтарды тасымалдау, сондай-ақ мұндай операциялардан ел үшін қаржылық пайдасы жайлы ақпаратты ұсынбады. Қазақстан Республикасының соттары осындай дауларды қарау бойынша қанағаттандыратын шешім қабылдамады, сондықтан, ол халықаралық ұйымдарға жүгінуге негіз болды. Осы өтініштің негізінде Комитет шешім қабылдады, онда Қазақстан Республикасы Үкіметінің назарына келесі фактілерге аударылсын деп көрсетілді:

- мемлекеттік органдардың Конвенцияның 4-бабының 1 және 2-

тармақтарының ережелерін сақтауын қамтамасыз етпеуі (экологиялық ақпаратқа қол жеткізу);

- үкіметтік емес ұйымның экологиялық ақпаратқа қол жеткізуге қатысты шағымын ұзақ қарау рәсімі және қабылдаудан бас тартуы Конвенцияның 9-бабының 1-тармағын (сот төрелігіне қолжетімділік) сақтамауды білдіреді;

- мемлекеттік органдардың экологиялық ақпаратқа қол жеткізуге қатысты міндеттемелеріне қатысты нақты реттеулер мен нұсқаулардың болмауы Конвенцияның 3-бабының 1-тармағына (жалпы ережелер) сәйкессіздікті білдіреді.

Қорытынды.

Адамның өмірі мен денсаулығына қолайлы қоршаған ортаға құқықты тиімді жүзеге асыру үшін Қазақстан Республикасы қабылдаған міндеттемелерді орындау бойынша одан әрі тиімді шаралар қабылдау қажет.

Осы шаралардың бірі қоғамдық экологиялық бақылау институтын күшейту болуы керек, ол тек заңнаманы жетілдіруді ғана емес, сонымен қатар қоғамдық сананы арттыруды, табиғатты қорғау ұйымдарының әлеуетін күшейтуді, құқық қорғау тетіктерін дамыту мен нығайтуды талап етеді.

Тиімді бақылаудың маңызды құрамдас бөлігі қоғамның өзінің табиғатты қорғау іс-шараларына қатысуға дайындығы болып табылады, осыған байланысты мемлекет пен азаматтық қоғам экологиялық білім беруді дамытуға және халықтың адам өмірі мен денсаулығына қолайлы қоршаған ортаға құқығын қорғау тәсілдері туралы хабардар етуге ерекше көңіл бөлуі керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Bonilla M.C., Fernandes E., Jemaiel S., Mwebaza K., Zhandayeva D. Environmental Law in Developing Countries. Selected Issues Vol II. // <https://portals.iucn.org/library/sites/library/files/documents/eplp-043-2.pdf>
2. Қазақстан Республикасының Конституциясы // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_
3. Savoskin A., Kozhevnikov O., Falkina T. Constitutional and legal framework of environmental rights of citizens in the Russian Federation /E3S Web of Conferences 291, 06010 (2021) // https://www.researchgate.net/publication/367910119_Constitutional_and_legal_framework_of_environmental_rights_of_citizens_in_the_Russian_federation/fulltext/63dafce662d2a24f92e80626/Constitutional-and-legal-framework-of-environmental-rights-of-citizens-in-the-Russian-federation.pdf

4. Қазақстан Республикасының Экология кодексі. Қазақстан Республикасының 2021 жылғы 2 қаңтардағы № 400-VI ҚРЗ Кодексі. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K210000400>
5. Аймагамбетова Ж.Р. Адамдардың каспий теңізі саласындағы конституциялық экологиялық құқықтарын қорғаудың құқықтық аспектілері // Қазіргі кезеңде қазақстандық полицияны жаңғырту аясында адам құқықтарын қорғаудың құқықтық аспектілері: Қазақстан полициясының 30 жылдығына орай ұйымдастырылған республикалық ғылыми-тәжірибелік конференциясының материалдары (2022 жылғы 20 мамыр) 101-104 бб. // <http://dot.kostacademy.kz/bible/files/861512773.pdf>
6. Елюбаев Ж.С. Конституционное право граждан на благоприятную окружающую среду // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31626448&pos=6;-106#pos=6;-106
7. Исследование ПРООН: 80% казахстанцев готовы вносить личный вклад в решение проблемы изменения климата и помочь спасти планету // <https://www.undp.org/ru/kazakhstan/news/issledovanie-proon-80-kazakhstancev-gotovy-vnosit-lichnyy-vklad-v-reshenie-problemy-izmeneniya-klimata-i-pomoch-spasti-planetu>
8. Могилюк С. Общественный экологический контроль в Казахстане. Пока со скрипом // <https://ecostan.rocks/publicenvcontrol>

Reference

1. Bonilla M.C., Fernandes E., Jemaiel S., Mwebaza K., Zhandayeva D. Environmental Law in Developing Countries. Selected Issues Vol II. // <https://portals.iucn.org/library/sites/library/files/documents/eplp-043-2.pdf>
2. Kazakstan Respublikasynyn Konstituciyasy // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_
3. Savoskin A., Kozhevnikov O., Falkina T. Constitutional and legal framework of environmental rights of citizens in the Russian Federation /E3S Web of Conferences 291, 06010 (2021) // https://www.researchgate.net/publication/367910119_Constitutional_and_legal_framework_of_environmental_rights_of_citizens_in_the_Russian_federation/fulltext/63dafce662d2a24f92e80626/Constitutional-and-legal-framework-of-environmental-rights-of-citizens-in-the-Russian-federation.pdf
4. Kazakstan Respublikasynyn Ekologiya kodeksi. Kazakstan Respublikasynyn 2021 zhylgy 2 qantardagy № 400-VI KRZ Kodeksi. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K210000400>
5. Ajmagambetova ZH.R. Adamdardyn kaspий tenizi salasyndagy konstitutsiyalyk ehkologiyalyk kukyktaryn korgaudyn kukykytk aspektileri // Kazirgi kezende kazakstandyk politsiyany zhangyrtu ayasynda adam kukyktaryn korgaudyn kukykytk aspektileri: Kazakstan politsiyasynyn 30 zhyldygyna oraj uiymdastyrylgan respublikalyk gylimi-tazhiribelik konferentsiyasynyn materialdary (2022 zhylygy 20 mamyr) 101-104 bb. // <http://dot.kostacademy.kz/bible/files/861512773.pdf>
6. Elyubaev ZH.S. Konstitucionnoe pravo grazhdan na blagopriyatnyuyu okruzhayushchuyu sredu // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31626448&pos=6;-106#pos=6;-106
7. Issledovanie PROON: 80% kazahstancev gotovy vnosit' lichnyy vklad v reshenie problemy izmeneniya klimata i pomoch' spasti planetu // <https://www.undp.org/ru/kazakhstan/news/issledovanie-proon-80-kazakhstancev-gotovy-vnosit-lichnyy-vklad-v-reshenie-problemy-izmeneniya-klimata-i-pomoch-spasti-planetu>
8. Mogilyuk S. Obschestvennyy ekologicheskij kontrol' v Kazahstane. Poka so skripom // <https://ecostan.rocks/publicenvcontrol>

Авторлар туралы мәлімет/Сведение об авторах/Information about the authors

Қаражанов Малик Дулатович - құқық бойыша философия докторы (PhD), «Alikhan Bokeikhan University» ББМ, қылмыстық-құқықтық пәндер кафедра доценті, Адам құқықтары жөніндегі ұлттық орталық Астана қ, Қазақстан Республикасы

Сыздықов Алмаз Жақсыбекович – құқық бойыша философия докторы (PhD), қауымдастырылған профессор, Адам құқықтары жөніндегі ұлттық орталық Астана қ, Қазақстан Республикасы

Сүлейменова Ажар Дулатовна – бас инспектор, Адам құқықтары жөніндегі ұлттық орталық Астана қ, Қазақстан Республикасы
e-mail: karazanov_1982@mail.ru

Қаражанов Малик Дулатович - доктор философии по праву (PhD), доцент кафедры уголовно-правовых дисциплин УО «Alikhan Bokeikhan University», Национальный центр по правам человека г.Астана, Республика Казахстан.

Сыздықов Алмаз Жақсыбекович - доктор философии по праву (PhD), ассоциированный профессор, Национальный центр по правам человека г.Астана, Республика Казахстан.

Сүлейменова Ажар Дулатовна – главный инспектор, Национальный центр по правам человека г.Астана, Республика Казахстан.
e-mail: karazanov_1982@mail.ru

Karazhanov Malik Dulatovich - Doctor of Philosophy in Law (PhD), Associate Professor, Department of Criminal Law, «Alikhan Bokeikhan University», National Center for Human Rights, Astana, Republic of Kazakhstan.

Sydykov Almaz Zhaksybekovich - Doctor of Philosophy in Law (PhD), Associate Professor, National Center for Human Rights, Astana, Republic of Kazakhstan.

Suleimenova Azhar Dulatovna - Chief Inspector, National Center for Human Rights, Astana, Republic of Kazakhstan.

e-mail: karazanov_1982@mail.ru

Д.Ж. Кузбаев¹, К.Б. Салимова²

¹*Alikhan Bokeikhan University, Kazakhstan, g. Semey*
(e-mail – zhumagalyevich@mail.ru)

²*School №29 «Пальмира», Kazakhstan, g. Semey*
(e-mail – karlygashsb@mail.ru)

Правовое лицемерие: понятие и социальные аспекты

Аннотация. Статья посвящена изучению правового лицемерия как социального явления, его причинам и последствиям для правовой системы и общественного доверия. В современных правовых системах часто наблюдается несоответствие между формальным соблюдением норм закона и их фактическим применением, что подрывает доверие к правовым институтам и способствует правовому нигилизму. В рамках исследования используются аналитический, историко-правовой и сравнительно-правовой методы, что позволяет всесторонне рассмотреть феномен правового лицемерия, выявить его формы и социальные последствия. Результаты показывают, что правовое лицемерие искажается в интересах отдельных групп и может принимать разнообразные формы, что приводит к ухудшению правосознания среди граждан. В заключение подчеркивается необходимость повышения правовой культуры и независимости судебной системы для минимизации правового лицемерия и восстановления доверия к правовым институтам.

Ключевые слова: Правовое лицемерие, социальные аспекты, доверие к праву, правовая культура, правосознание

D.Z. Kuzbayev¹, K.B. Salimova²

¹*Alikhan Bokeikhan University, Kazakhstan, Semey*
(e-mail – zhumagalyevich@mail.ru)

²*School №29 «Palmira», Semey c.*
(e-mail – karlygashsb@mail.ru)

Legal hypocrisy: concept and social aspects

Abstract. This article examines legal hypocrisy as a social phenomenon, exploring its causes and consequences for the legal system and public trust. In contemporary legal systems, there is often a discrepancy between the formal adherence to legal norms and their actual application, which undermines trust in legal institutions and fosters legal nihilism. The research employs analytical, historical-legal, and comparative-legal methods, allowing for a comprehensive exploration of the phenomenon of legal hypocrisy, its forms, and social consequences. The findings indicate that legal hypocrisy is often distorted for the interests of specific groups and can take various forms, leading to a decline in public legal awareness. The conclusion emphasizes the need to enhance legal culture and judicial independence to mitigate legal hypocrisy and restore trust in legal institutions.

Keywords: Legal hypocrisy, social aspects, trust in law, legal culture, legal awareness

Д.Ж. Кузбаев¹, К.Б. Салимова²

¹*Alikhan Bokeikhan University, Қазақстан, Семей қаласы*
(e-mail: zhumagalyevich@mail.ru)

²*ЖОМ №29 «Пальмира»*
(e-mail – karlygashsb@mail.ru)

Құқықтық екіжүзділік: түсінігі және әлеуметтік аспектілері

Аннотация: Бұл мақала құқықтық лицемерлікті әлеуметтік құбылыс ретінде зерттеуге, оның себептері мен құқықтық жүйе мен қоғамдық сенімге әсерін қарастырады. Заманауи құқықтық жүйелерде нормалардың формальды түрде сақталуы мен олардың шын мәнінде қолданылуы арасында жиі сәйкессіздіктер байқалады, бұл құқықтық институттарға деген сенімді төмендетіп, құқықтық нигилизмді ынталандырады. Зерттеу аналитикалық, тарихи-құқықтық және салыстырмалы-құқықтық әдістерді қолдана отырып, құқықтық лицемерліктің құбылысын, оның формаларын және әлеуметтік салдарын кешенді түрде қарастыруға мүмкіндік береді. Нәтижелер құқықтық лицемерліктің жеке топтардың мүдделері үшін бұрмалануы жиі кездесетінін және

эртүрлі формаларға ие болатынын көрсетеді, бұл азаматтардың құқықтық санасының төмендеуіне әкеп соғады. Қорытындыда құқықтық мәдениетті және сот жүйесінің тәуелсіздігін арттыру қажеттілігі құқықтық лицемерлікті азайту және құқықтық институттарға деген сенімді қалпына келтіру үшін маңызды екендігі атап көрсетіледі.

Түйінді сөздер: Құқықтық лицемерлік, әлеуметтік аспектілер, заңға деген сенім, құқықтық мәдениет, құқықтық санасы

Введение. Правовое бездействие – это юридически значимая форма поведения личности в обществе, выражающая степень участия субъектов в системе правового регулирования [1.с.165]. Хотя правовые системы обеспечивают защиту и стабильность, они часто сталкиваются с правовым лицемерием, когда законы соблюдаются только формально, а их смысл игнорируется. Это подрывает доверие к правовым системам, так как использование законов для скрытых целей и формализм создают ощущение несправедливости. Правовое лицемерие проявляется в том, что общественные интересы заменяются частными, снижается правосознание и распространяется правовой нигилизм. Эта статья изучает социальные аспекты правового лицемерия и анализирует его влияние на доверие к правовым институтам. [2.с.112].

Цель исследования: выявить и проанализировать феномен правового лицемерия, его причины, формы и социальные последствия. Основное внимание уделяется изучению влияния правового лицемерия на общественное доверие к праву и правовым институтам. Работа также направлена на выявление механизмов и практик, с помощью которых можно снизить негативное влияние этого явления на правосознание и правовую культуру общества.

История исследования: Исследование правового лицемерия развивается в рамках правовой теории, философии, социологии и этики, анализируя, как и почему правовые нормы могут служить скрытым интересам и исказить цели справедливости. Правовое лицемерие изучается в различных дисциплинах, включая правовую теорию, философию, социологию и этику. Оно исследует, как и почему правовые нормы могут скрывать определенные интересы и исказить принципы справедливости. В XIX веке основополагающим вкладом в

изучение правового лицемерия стали труды английского философа Джона Остина. Он рассматривал право как формальную систему, отдельную от морали, но зависящую от эффективного принуждения.

Остин подчеркивал необходимость строгого следования правовым нормам для поддержания общественного порядка. Он утверждал, что несоблюдение законов может привести к хаосу и беспорядку.

Однако Остин также признавал, что следование законам не всегда совпадает с моральными ценностями общества. Он утверждал, что право может быть несправедливым или неэтичным, но все равно должно соблюдаться для поддержания стабильности [3.с.332].

Ганс Кельзен, известный австрийский юрист и философ права, внес значительный вклад в анализ правового лицемерия через свою концепцию "чистого права". Кельзен утверждал, что правовая система должна быть самоценной и отделена от моральных критериев. Он считал, что нормы права должны быть основаны на формальной логике, а не на ценностных суждениях.

По мнению Кельзена, самоценная правовая система может быть использована в качестве инструмента для манипуляций. Когда нормы права отделены от моральных критериев, их можно использовать для оправдания произвольных и несправедливых действий.

Кельзен указывал, что несоответствие между духом закона и его применением возникает, когда нормы права используются для целей, противоречащих их изначальному намерению. Это может привести к правовому лицемерию, когда законы, призванные защищать права и свободы граждан, используются для их ущемления.

Концепция "чистого права" Кельзена сыграла важную роль в понимании правового лицемерия. Она подчеркивает, что правовая система может

быть использована для целей, противоречащих ее изначальным целям, и что несоответствие между духом закона и его применением является основной причиной правового лицемерия [4.с.542].

С другой стороны, Герберт Харт в своей работе анализировал механизмы, по которым правовые нормы могут применяться формально, но не служить справедливости, когда правовые нормы используются не как средство защиты прав, а как инструмент политической воли. Это исследование способствовало пониманию лицемерия в правоприменении, где соблюдение "буквы" закона часто подменяет его реальную цель [5.с.302].

Лон Фуллер выделил понятие внутренней морали права, что позволило понять роль искренности и этики в правоприменении. Фуллер подчеркивал, что правовые нормы без учета морального содержания могут вести к правовому цинизму и формализму, которые разрушают доверие к правовой системе [6.с.308].

Современные правоведы, такие как Джон Финнис и Рональд Дворкин, уделяют большое внимание проблеме правового лицемерия. Они рассматривают конкретные случаи лицемерия в правовой практике и анализируют его влияние на правосознание и социальное доверие.

Правовое лицемерие возникает, когда должностные лица или представители власти не следуют законам, которые они сами устанавливают или применяют. Это может проявляться в различных формах, например:

- Несоблюдение законов о дорожном движении политиками или сотрудниками правоохранительных органов;

- Коррупция и использование служебного положения в личных интересах;

- Применение двойных стандартов, когда к одним людям закон применяется более строго, чем к другим.

Правовое лицемерие может иметь разрушительное воздействие на правосознание, поскольку:

- Подорывает веру в закон и его справедливость;

- Создает впечатление, что законы существуют только для наказания других, а не для руководства всеми членами общества;

- Поощряет людей игнорировать или нарушать законы, поскольку они воспринимают их как несправедливые или лицемерные [7.с.350].

В своих работах Рональд Дворкин утверждает, что лицемерное правоприменение, где личные интересы влияют на толкование закона, может привести к правовому нигилизму. Правовой нигилизм - это убеждение, что закон не имеет силы или легитимности. Он возникает, когда люди перестают верить, что законы справедливы, беспристрастны или не заслуживают исполнения.

Джон Финнис и Рональд Дворкин в своих трудах указывают на множественные примеры правового лицемерия в обществе, в том числе:

- Несоблюдение законов об ограничении скорости высокопоставленными чиновниками;

- Использование политического влияния для получения благоприятных судебных решений;

- Непропорциональное применение законов о наркотиках к представителям меньшинств.

Правовое лицемерие является серьезной проблемой, которая может подорвать правосознание, социальное доверие и привести к правовому нигилизму. Современные исследователи подчеркивают необходимость борьбы с правовым лицемерием путем повышения прозрачности, ответственности и последовательного применения закона ко всем членам общества [8.с.470].

Методы исследования: В статье по теме исследования используются методы исследования, которые позволяют изучить этот феномен:

Аналитический метод: Ключевой целью данного метода является систематизация основных знаний о правовом лицемерии. Этот метод исследует основные понятия и концепций, а также структурные особенности правового

лицемерия, а также формирования его сущности как правового явления. Данный метод позволяет провести теоретический обзор и определить основные противоречия которые оказывают существенное влияние правового лицемерия общественную культуру и сознание.

Историко-правовой метод: Этот метод используется для анализа исторических проявлений лицемерия в обществе на протяжении времени и каким образом оно эволюционирует. Исследование с применением данного метода позволяет понять, как данная концепция изменялась и адаптировалась в зависимости от правовых систем исторических периодов.

Сравнительно-правовой метод: Сравнение подходов к правовому лицемерию в различных правовых системах и странах раскрывает культурные и национальные особенности его восприятия и применения. Этот метод помогает установить общие черты и закономерности, а также специфические проявления правового лицемерия в отдельных правовых системах.

Результаты исследования.

Правовое лицемерие как социальное и правовое явление занимает особое место в нынешнем обществе и правовой практике. В основе этого феномена лежит расхождение между провозглашенными принципами закона и применением его на практике. Несмотря на движение к справедливому обществу и соблюдению, реальному стремлению к соблюдению, равенства всех членов общества перед законом, правовое лицемерие ставит в данной «формуле» большой знак вопроса. Это обусловлено искажением правовых аспектов общества и зачастую используются обходные «маневры» для соблюдения истинного требования закона. Данное негативное проявление ставит под сомнение доверия общества к юридическим институтам государства, а также способствует росту правового нигилизма, создавая предпосылки для проявлений коррупции и злоупотребления должностными полномочиями

государственными служащими всех уровней.

Главным аспектом правового лицемерия является ситуация, когда не смотря на соблюдение закона его основное требование, по своему содержанию, искажается должностными лицами или группами государственных служащих Это может отражаться в создании сложных юридических конструкций, которые не смотрят на соответствие закону, но в целом его почти игнорируют. Подобное лицемерие особенно проявляется в случаях, когда закон исполняется выборочно в отношении отдельных лиц, в то время как другие не контролируются надлежащим образом. Например, в судебной практике могут встречаться ситуации, когда влиятельные лица, обвиняемые в преступлениях, получают мягкие приговоры, ярким примером такой ситуации в обществе выступает приговор в отношении Самата Абиша, бывшего 1 заместителя председателя КНБ РК, получившего 8 лет условно[9].

Социологические исследования показывают, что правовое лицемерие формирует негативное восприятие правовой системы среди населения. Население воспринимает право как инструмент, к которому имеют доступ лишь «избранные», данное обстоятельство только усиливает отчуждение от законных норм и снижает желание общества к соблюдению установленных правил поведения. Данный фактор усиливает социальные и правовые риски, а также повышает склонность к девиантному поведению и понижает уровень правовой культуры и правосознания. Такой процесс способствует формированию порочного круга: чем меньше доверие к правовым институтам, тем больше общественных норм нарушается, и тем выше становится вероятность того, что закон будет воспринят исключительно как форма контроля, а не как защита прав и свобод[10].

Исторически правовое лицемерие не является новым явлением. Оно существует в той или иной форме с древних времен, но сегодня, в условиях массовых

коммуникаций и глобализации, его проявления становятся более заметными. В странах с развитой правовой системой и высоким уровнем правосознания также существует правовое лицемерие, но зачастую оно принимает более скрытые формы. Тем не менее, последствия правового лицемерия универсальны: рост правового нигилизма, снижение социальной легитимности закона, усиление коррупционных схем и подрыв верховенства права.

Выявление факторов, которые способствуют распространению правового лицемерия, является важным этапом в борьбе с ним. Наиболее сложные факторы которые влияют на высокую степень правового лицемерия в государстве можно указать завуалированность осуществления правосудия в РК и практически полная зависимость (как внутренняя так и внешняя) судебной системы нашей страны и особенное влияние на правоохранительную систему страны воли политических элит. Еще одним элементом влияющим на «развитие» правового лицемерия является слабая заинтересованность граждан страны в реализации и отстаивании своих прав и обязанностей.

Заключение, выводы. Подводя итоги статьи – можно сделать вывод о том, что как явление правовое лицемерие достаточно негативно влияет на общество и государство, так как его многогранность достаточно разнообразно. Ключевым аспектом лицемерия в праве выступает игнорирование государством самого содержания права и его применение в угоду личным интересам отдельных

политических элит, что усиливает правовой нигилизм общества. Это приводит в конечном итоге к потере законом своей защитной функции и повышает вероятность использования права с целью манипуляции общественным мнением. Данное обстоятельство создает предпосылки к недоверию общества в эффективную работу органов государства по защите его интересов.

Еще одним из последствий снижения стабильности функционирования общественных институтов в условиях прогрессирующего правового лицемерия является правопорядок. Усиливая веру граждан, в таком случае, что справедливости в государстве не существует, и закон нужен только как инструмент подавления воли граждан, а не для защиты общественного блага. Как результат увеличение количественных и качественных характеристик правонарушений и коррупционных проявлений.

Для снижения проявлений правового лицемерия в государстве необходимо стабильное и независимая и прозрачная система деятельности органов правосудия, а также эффективная работа правоохранительных органов. Повышение доверия населения к деятельности органов государства возможно посредством соблюдения принципа равенства перед законом и судом как указано в основном законе страны. Только предприняв совместные усилия по искоренению правового лицемерия, как со стороны государства так и со стороны общества мы будем строить наше государства в духе демократии и исполнения законов.

Список литературы:

1. Ломова Е.С ПРАВОВОЕ ЛИЦЕМЕРИЕ КАК НЕГАТИВНОЕ ЮРИДИЧЕСКОЕ НАЧАЛО ПРАВОВОЙ ЖИЗНИ. Международный журнал экспериментального образования. – 2014. – № 3 (часть 2) – С. 165-166
2. Бердяев Н. Ю. Философия неравенства / Н.Ю. Бердяев - М.: Инфра-М., 2020. – 112с.
3. Джон Остин. Избранное Издательство: М.: Идея-Пресс, Дом интеллектуальной книги 1999г. С.332
4. Hans Kelsen Pure Theory of Law. 2nd edition. Transl. from German by Mikhail Antonov and Sergey Loesov. — St. Petersburg: Alef Press Publishing House, 2014. – 542 p.
5. Hart, H. L. A. "The Concept of Law." Oxford: Clarendon Press, 1961. p.302
6. Fuller, L. "The Morality of Law." New Haven: Yale University Press, 1964. P.308

7. Джон Финнис . Естественное право и естественные права, Оксфорд: Clarendon Press, 1980; 2-е изд., 2011 с.350
8. Dworkin, R. "Law's Empire." Cambridge: Harvard University Press, 1986. P.470
9. Племянник Назарбаева получил восемь лет условно за превышение полномочий <https://www.rbc.ru/rbcfreenews/65faff0f9a79476423d792ea?ysclid=m3ekzh5ptz819788567>
10. СТАТИСТИКА ситуации со свободой выражения, получения и распространения информации в Казахстане 2023 год <https://adilsoz.kz/statistika/statistika-situacii-so-svobodoy-vyrazheniya-polucheniya-i-rasprostrane.html?ysclid=m32n5h1osx289355789>

References:

1. Lomova E.S PRAVOVOE LICEMERIE KAK NEGATIVNOE YURIDICHESKOE NACHALO PRAVOVOJ ZhIZNI. Mezhdunarodnyj zhurnal eksperimental'nogo obrazovaniya. – 2014. – № 3 (chast' 2) – S. 165-166
2. Berdyayev N. Yu. Filosofiya neravenstva / N.Yu. Berdyayev - M.: Infra-M., 2020. – 112s.
3. Dzhon Ostin. Izbrannoe Izdatel'stvo: M.: Ideya-Press, Dom intellektual'noj knigi 1999g. S.332
4. Hans Kelsen Pure Theory of Law. 2nd edition. Transl. from German by Mikhail Antonov and Sergey Loesov. — St. Petersburg: Alef Press Publishing House, 2014. – 542 p.
5. Hart, H. L. A. "The Concept of Law." Oxford: Clarendon Press, 1961. p.302
6. Fuller, L. "The Morality of Law." New Haven: Yale University Press, 1964. P.308
7. Dzhon Finnis . Estestvennoe pravo i estestvennye prava, Oksford: Clarendon Press, 1980; 2-е изд., 2011 с.350
8. Dworkin, R. "Law's Empire." Cambridge: Harvard University Press, 1986. P.470
9. Plemyanik Nazarbaeva poluchil vosem' let uslovno za prevyshenie polnomochij <https://www.rbc.ru/rbcfreenews/65faff0f9a79476423d792ea?ysclid=m3ekzh5ptz819788567>
10. СТАТИСТИКА ситуации со свободой выражения, получения и распространения информации в Казахстане 2023 год <https://adilsoz.kz/statistika/statistika-situacii-so-svobodoy-vyrazheniya-polucheniya-i-rasprostrane.html?ysclid=m32n5h1osx289355789>

Авторлар туралы мәлімет/Сведение об авторах/Information about the authors

Кузбаев Данияр Жумагалиевич - заң ғылымдарының магистрі, мемлекеттік-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, Alikhan Bokeikhan University, 87075754613, zhumagalievich@mail.ru

Кузбаев Данияр Жумагалиевич - магистр юридических наук, ст. преподаватель кафедры государственно-правовых дисциплин, AlikhanBokeikhan University, 87075754613, zhumagalievich@mail.ru

Kuzbayev Daniyar Zhumagalievich - Master of Law, Senior Lecturer at the Department of Public Law Disciplines, Alikhan Bokeikhan University, 87075754613, zhumagalievich@mail.ru

Салимова Карлыгаш Бахитовна - № 29 ЖОББМ директорының оқу работе жөніндегі орынбасары, 87013729401, karlygashsb@mail.ru

Салимова Карлыгаш Бахитовна - заместитель директора по учебной работе СОШ №29, 87013729401, karlygashsb@mail.ru

Salimova Karlygash Bakhitovna - Deputy Director for Academic Affairs of Secondary School No.29, 87013729401, karlygashsb@mail.ru

Д.А. Магауянов¹, Д.А. Жампеисов¹

¹*Alikhan Bokeikhan University, Қазақстан Республикасы, Семей*

E-mail: daurxxvek@bk.ru

Қазақстан Республикасының диаспорамен өзара іс-қимыл жөніндегі мемлекеттік-құқықтық саясатын талдау

Андатпа. Бұл ғылыми мақала Қазақстан Республикасының диаспорамен байланыс орнату саласындағы мемлекеттік-құқықтық саясатын зерттеуге арналған, көші-қон үдерістері мен жаһандандудың әсеріне ерекше көңіл бөлінеді. Зерттеу Қазақстанның шетелдік қазақ қауымдастықтарымен байланыстарды қолдау және этникалық қазақтардың (қандас) елдің әлеуметтік-экономикалық дамуына қосқан үлесін күшейту үшін тарихи отанына оралуына жәрдемдесу үшін пайдаланатын стратегияларын бағалауға бағытталған. Мақалада диаспораның жеткіліксіз іске асырылған мүмкіндіктері, Қазақстанның экономикасына, білімі мен мәдениетіне әсері талқыланады, сондай-ақ неғұрлым тиімді және стратегиялық бағдарланған тәсілдерді әзірлеу бойынша ұсынымдар ұсынылады. Мемлекеттік бағдарламалардың маңыздылығы және осы саясаттың үйлестіруін жақсартуға және нәтижелілігін арттыруға мүмкіндік беретін интеграцияланған және тұрақты тетіктерді құру қажеттілігі қарастырылады.

Түйін сөздер: диаспора, көші-қон, мемлекеттік-құқықтық саясат, диаспорамен өзара іс-қимыл, бұрынғы отандас, қандас, этникалық қазақ.

Д.А. Магауянов, Д.А. Жампеисов

Alikhan Bokeikhan University, Республика Казахстан, Семей

E-mail: daurxxvek@bk.ru

Анализ государственной-правовой политики Республики Казахстан по взаимодействию с диаспорой

Аннотация. Настоящая научная статья посвящена анализу государственной-правовой политики Республики Казахстан в сфере взаимодействия с диаспорой, с акцентом на миграционные процессы и влияние глобализации. Исследование направлено на оценку стратегий, используемых Казахстаном для поддержки связей с зарубежными казахскими сообществами и содействия возвращению этнических казахов (қандас) на историческую родину, чтобы усилить их вклад в социально-экономическое развитие страны. В статье обсуждаются недостаточно реализованные возможности диаспоры, влияние на экономику, образование и культуру Казахстана, а также выдвигаются рекомендации по разработке более эффективных и стратегически ориентированных подходов. Рассматривается значимость государственных программ и необходимость создания интегрированных и устойчивых механизмов, которые позволили бы улучшить координацию и повысить результативность данной политики.

Ключевые слова: диаспора, миграция, государственная-правовая политика, взаимодействие с диаспорой, қандас, бывший соотечественник, этнический казах.

D.A. Magayanov, D.A. Zhampeisov

Alikhan Bokeikhan University

Kazakhstan, Semey

E-mail: daurxxvek@bk.ru

Analysis of the state and legal policy of the Republic of Kazakhstan on interaction with the diaspora

Abstract.

This scientific article is devoted to the study of the state and legal policy of the Republic of Kazakhstan in the field of establishing relations with the diaspora, special attention is paid to migration processes and the impact of globalization. The study is aimed at assessing the strategies used by Kazakhstan to maintain ties with foreign Kazakh communities and facilitate the return of ethnic Kazakhs (Kandas) to their historical homeland in order to enhance their contribution to the socio-economic development of the country. The article discusses the under-utilized potential of the

diaspora, the impact on the economy, education and culture of Kazakhstan, and puts forward recommendations for the development of more effective and strategically oriented approaches. The importance of state programs and the need to create integrated and sustainable mechanisms that would improve coordination and increase the effectiveness of this policy are considered.

Keywords: diaspora, migration, state and legal policy, interaction with diaspora, former compatriot, kandas, ethnic Kazakh.

Кіріспе. Қазіргі әлемдік ахуалда диаспоралардың өздері шыққан елдерде де, өмір сүріп жатқан мемлекеттерде де экономикалық, адами, әлеуметтік және мәдени капитал қалыптастырудағы рөлі мен үлесі едәуір артып келеді. Жаһандану үдерістері мен заманауи технологиялардың дамуы олардың тұрақты дамуды қамтамасыз етудегі белсенді үлес қосуларына қолайлы алғышарттар қалыптастырып отыр.

Қазақстан тәуелсіздігін жариялаған алғашқы күнінен шетелдегі қазақ диаспорасын қолдау және ынтымақтастықты дамыту саясаты жүйелі түрде жүзеге асырылып келеді. 1991 жылдан бастап іске асырылған репатриацияның ауқымды бағдарламасы нәтижесінде Қазақстанға 1,1 миллионға жуық этникалық қазақ (қандас) қоныс аударды, бұл өз кезегінде елдің әлеуметтік-экономикалық және мәдени дамуындағы маңызды құрамдас бөлікке айналды [1].

«Отандастар» қорының даму стратегиясында Қазақстаннан тыс жерде тұратын этникалық қазақтардың саны шамамен 5-7 миллион адамға жететіні атап өтілген. Бұл маңызды ресурстың үлкен әлеуеті бар, ол қазіргі уақытта ел ішінде де, халықаралық деңгейде де тиімді пайдаланылмайды [2].

2021 жылғы 12 қазанда айқындалған «Қуатты өңірлер — ел дамуының драйвері» ұлттық жобасында «Қазақстан Республикасына қоныс аударған отандастардың (қандастардың) саны» көрсеткіші қарастырылған еді, алайда кейін бұл көрсеткіш заңды күшін жойды [3]. Қазіргі уақытта диаспорамен өзара әрекеттесу нәтижелерін бағалауға мүмкіндік беретін басқа индикаторлар жоқ.

Қазақстанда қазақ диаспорасымен өзара іс-қимылдың бірегей тәжірибесі жинақталған. Ұлттық заңнама, сондай-ақ

тұжырымдамалық және бағдарламалық құжаттар шетелдегі отандастармен қарым-қатынасты қолдау мен нығайтудың маңыздылығын айқындайды. Бұл қызметті үйлестіру мақсатында уәкілетті мемлекеттік орган ретінде Сыртқы істер министрлігі және оның қарамағындағы ұйым — диаспорамен ынтымақтастыққа арналған түрлі жобалар мен іс-шараларды жүзеге асыру үшін арнайы бюджеті бар «Отандастар» қоры жұмыс атқарады. Айта кету керек, «Отандастар» қоры Қазақстан Республикасында бизнесті қолдаумен айналысатын барлық құрылымдармен ынтымақтастықты қолдайды және отанына оралғысы келетін және кәсіпкерлік қызметпен айналысқысы келетін отандастар үшін кәсіпкерлік қолдау тетіктерін құрудағы негізгі буын болуға дайын [4]. Кері байланысты қамтамасыз ету мақсатында қорда шетелде тұратын қазақтар өз сұрақтарымен жүгіне алатын бірыңғай байланыс орталығы да бар [5].

Ұлттық даму үдерісі аясында шетелдегі диаспораның әлеуеті толық көлемде пайдаланылмай отыр. Мәселен, білім беру және денсаулық сақтау салаларында тәжірибемен бөлісу мен кадрлық әлеуетті нығайту үшін диаспора өкілдерінің арасынан жоғары білікті мамандарды тартудың перспективасы бар. Сондай-ақ, диаспорадағы кәсіпкерлер менторлық қолдау көрсету және бизнес-жобаларға қатысу арқылы Қазақстандағы кәсіпкерлікті дамытуға айтарлықтай үлес қосуға қабілетті. Қазіргі уақытта диаспорамен өзара іс-қимыл фрагменттік сипатқа ие және шектеулі бағыттарды қамтиды, өйткені ынтымақтастықтың жан-жақты стратегиясы жоқ, бұл өз кезегінде осы жұмыстың нақты және өлшенетін нәтижелерін қалыптастыруға кедергі келтіреді.

Зерттеу әдістері. Зерттеу әдістемесі ғылыми әдебиеттерді, стратегиялық және нормативтік құжаттарды, сондай-ақ

статистикалық мәліметтерді талдауға негізделеді, сондай-ақ мемлекеттік органдар мен қоғамдық ұйымдардың веб-сайттарында орналастырылған ақпаратты талдауға негізделген. Жүргізілген талдау нәтижелері бар проблемаларды анықтауға және диаспоралармен өзара іс-қимылдың тиімділігін арттыруға бағытталған стратегияны әзірлеу үшін ұсыныстар беруге мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижелері.

Диаспораға қатысты ұлттық саясатты қалыптастыру аясында келесі кешенді шараларды жүзеге асыру ұсынылады:

- Мемлекеттік жоспарлау жүйесінің барлық деңгейлерінде диаспораны ұлттық даму серіктесі ретінде тану және олардың Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық өрлеуіне қосқан үлесін есепке алуға арналған тиімді механизмдерді енгізу.

- Диаспорамен өзара іс-қимыл саласында жергілікті атқарушы органдардың міндеттері мен функцияларын нақтылау үшін әдістемелік қолдауды қамтамасыз ету.

- Ұлттық дамуды қолдау мақсатында диаспораның қатысуының тиімділігін өлшеу көрсеткіштерін әзірлеп, сондай-ақ олардың қатысуын ұзақ мерзімді стратегияға бағыттау үшін қоғамдағы қажетті өзгерістерді айқындау.

- Кез келген елдердегі диаспораға қатысты ғылыми зерттеулерді жалғастырып, бағдарламалар мен жобалардың тиімділігін бағалау және бақылау жүйесін енгізу, қызметті оңтайландыруға арналған нәтижелерді тұрақты түрде жариялап отыру.

- Мемлекеттік қолдау шараларын әзірлеу кезінде гендерлік аспектілерді ескеру, сондай-ақ әйелдер мен жастар сияқты осал топтардың қажеттіліктерін назарда ұстау. Ұлттық даму процесінде диаспора әйелдерінің маргиналдануын болдырмау үшін диаспораны қолдаумен айналысатын уәкілетті органдар мен ұйымдардың есептерінде гендерлік аспектке ерекше назар аудару және гендерлік бөлімде тиісті ақпаратты көрсету қажет. Сондай-ақ

олардың ұлттық дамудағы рөлін күшейту үшін жас көшбасшылар желісін және қазақ диаспорасы әйелдерінің желісін дамыту қажет.

- Қазіргі уақытта қазақ диаспорасын және оның тұрғылықты елдердегі рөлін талдауға арналған өзекті зерттеулер жеткіліксіз. Заманауи зерттеулер қауымдастықтардың ерекшеліктерін, қажеттіліктерін және диаспораның ұлттық дамуға қосқан үлесін түсінуге айтарлықтай ықпал етуі мүмкін. Әлеуметтанулық және экономикалық аспектілерді, сондай-ақ интеграция, бірегейлік және мәдениетаралық өзара іс-қимыл мәселелерін қоса алғанда, зерттеу саласындағы бастамаларды қолдау қажет. Бұл мемлекеттік саясаттың неғұрлым негізделген және тиімді шараларын әзірлеуге мүмкіндік береді.

- Консультативтік-кеңесші органдарда диаспора өкілдерінің болмауы: диаспора мүшелері қазіргі уақытта мемлекеттік басқарудың әртүрлі салаларында жұмыс істейтін консультативтік-кеңесші органдарға енгізілмеген. Мұндай органдарға диаспора өкілдерінің қатысуы диалогты күшейтіп, шетелдегі отандастармен кері байланыс орнатып, олардың шешім қабылдау процестеріне қосқан үлесін қамтамасыз ете алады.

Бұл шаралар диаспорамен байланысты нығайтуға және шетелдегі қазақтардың мүдделерін қолдауға және олардың әлеуетін Қазақстан Республикасының орнықты дамуы үшін пайдалануға бағытталған өзара іс-қимылдың неғұрлым жүйелі, ұзақ мерзімді және нәтижелі саясатын құруға ықпал ететін болады.

Диаспораға бағытталған арнайы бағдарламаларды әзірлеу:

- Мемлекеттік және жеке сектордағы жұмыспен қамту мүмкіндіктерін ескере отырып, диаспорадан жоғары білікті мамандарды тартуға арналған ұлттық жұмыспен қамту стратегиясын әзірлеу ұсынылады. Бұл стратегияның шеңберінде Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі әзірлейтін жұмыспен қамтуға бағытталған

ұлттық жобалармен және білім беру, туризм сияқты салалардағы салалық бастамалармен үйлестірілген диаспора өкілдерінің білікті мамандарынан тұратын дерекқорды құру қажет. Мемлекеттік және жеке ұйымдардың бұл дерекқорға қолжетімділігін қамтамасыз ету, қызметкерлерді жалдау және олардың біліктілігін арттыру іс-шараларын ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Бұл тәсіл диаспора сарапшылары мен жергілікті кәсіби қауымдастықтар, сондай-ақ әртүрлі диаспоралық қауымдастықтар арасындағы байланысты нығайтуға септігін тигізеді.

Шыққан елдер мен тұратын елдердегі білім беру мекемелері мен отбасылар арасында өзара ынтымақтастықты арттыру мақсатында оқушылар, студенттер және жастар үшін алмасу бағдарламаларын ұйымдастыру және іске асыру ұсынылады.

Диаспорамен өзара әрекеттесу әлеуетін дамыту бойынша келесі шараларды жүзеге асыру ұсынылады:

- Жоғары мемлекеттік органдар деңгейінде диаспорамен өзара іс-қимылды қолдау үшін жеткілікті қаржылық және адами ресурстарды бөлу, ведомствоаралық тиімді ынтымақтастық пен серіктестік механизмдерін қалыптастыруды қамтамасыз ету.

- Диаспорамен байланыс орнату жұмысын жауапты мемлекеттік органдардың өз міндеттерін сапалы орындауымен үйлестіре отырып, оның шыққан еліне тигізген әсерін бағалауға арналған тиімділік көрсеткіштерін енгізу қажет. Сондай-ақ, орталық деңгейдегі байланыстарды нығайта отырып, жергілікті билік органдары да шетелдегі диаспорамен серіктестікті дамытуға күш салуы керек. Олар жергілікті даму бағдарламаларына диаспора өкілдерінің қатысуын қамтамасыз етудің нақты жолдарын әзірлеуі тиіс.

- Диаспорамен кеңесу тәсілдерін дамыту – өзара сенім мен тиімді ынтымақтастық үшін маңызды қадам. Сондықтан орталық және жергілікті деңгейдегі кеңесші органдарға диаспораның белсенді өкілдерін қосу

қажет.

- Үкімет пен диаспора арасындағы серіктестікті дамыту мүддесіне сәйкес ақпараттық қолдауды, өзара іс-қимыл тетіктерін күшейтуді және нығайтуды қамтамасыз ету маңызды. Диаспора өкілдеріне елдегі маңызды мәселелер, қажеттіліктер мен мүмкіндіктер туралы тұрақты ақпарат беретін жүйе құру керек.

Негізгі ережелер.

Егемендікке ие бола отырып, Қазақстан шетелде қазақ диаспорасын қолдауға және онымен өзара іс-қимылға арналған стратегиялық бағытты айқындады. Бұл қызметтің құқықтық негіздері Қазақстанның шетелдегі қазақтардың ұлттық-мәдени, рухани және тілдік қажеттіліктерін қамтамасыз етуге бағытталған міндеттемелері алғаш рет «Мемлекеттік егемендік туралы» Декларацияда Қазақ КСР-нің республикадан тыс жерде тұратын қазақтардың осы қажеттіліктеріне қамқорлық жасауға міндетті екені ерекше атап көрсетілсе [6], ал «Мемлекеттік тәуелсіздік туралы» Конституциялық заңында Қазақстан Республикасы, басқа мемлекеттермен жасалатын келісімдер негізінде, шетелдегі қазақтардың ұлттық-мәдени және рухани қажеттіліктерін қамтамасыз етуге дайын екенін негіздеп жариялады [7].

Содан кейін иммиграция, білім беру және басқа да салаларды реттейтін бірқатар заңдар мен ережелер қабылданып, шетелдегі этникалық қазақтарды қолдау және олардың тарихи Отанына оралуына жағдай жасау үшін құқықтық негіз құрылды. Сонымен бірге, этникалық қазақтардың (қандастардың) Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық және мәдени дамуына қосқан үлесі түрлі дереккөздерде жан-жақты атап көрсетілуде.

Қазіргі уақытта заңнамада диаспоралық саясатқа қатысты бірнеше негізгі ұғымдар нақты айқындалып, заңдық тұрғыдан бекітілген:

«Қазақстан Республикасындағы тілдер туралы» заңында, «Диаспора» деп тарихи шыққан елінен тыс жерде өмір сүретін халықтың бір бөлігі (этникалық

қауымдастық) түсініледі [8].

«Халықтың көші-қоны туралы» заңда «бұрынғы отандастар», «этникалық қазақ» және «қандас» ұғымдары нақты айқындалғанымен, бағдарламалық және тұжырымдамалық құжаттарда жиі кездесетін «шетелдегі отандастар» терминінің заңды анықтамасы әлі күнге дейін берілмеген [9].

Қазақстанның мемлекеттік жоспарлау жүйесінің заңнамалық актілері мен құжаттарында диаспорамен өзара әрекеттесу мәселелері ерекше назарға алынған. Атап айтқанда, «Халықтың көші-қоны туралы» заңда көші-қон саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі міндеттерінің бірі ретінде шетелде тұратын этникалық қазақтар мен бұрынғы отандастармен мәдени ынтымақтастықты нығайту және ақпараттық қолдауды қамтамасыз ету мақсатында өзара қарым-қатынастарды дамыту мен қолдау анықталған [10].

Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев «Тәуелсіздік бәрінен қымбат» мақаласында дамыған мемлекеттердің жетекші компанияларында жұмыс істейтін отандастарымыздың жинақтаған тәжірибесі мен кәсіби білімін Қазақстандағы мамандармен бөлісуі үшін қолайлы жағдай қалыптастырудың маңыздылығын ерекше атап өтті [10].

Қазақстанның 2020-2030 жылдарға арналған сыртқы саясат тұжырымдамасында шетелдегі қазақ диаспорасы тұратын аймақтарда қазақ тілі мен мәдениетін дамыту және тарихи Отанына байланысты нығайту маңызды міндет ретінде көрсетілген. Бұл қолдау шараларын жүзеге асыруда Дүниежүзі қазақтарының қауымдастығы мен «Отандастар» қорының мүмкіндіктерін пайдалану ерекше атап өтілген [11].

Қазіргі уақытта жекелеген зерттеулер мен сараптамалық жұмыстар жүргізілгеніне қарамастан, Қазақстан әртүрлі елдерде тұратын диаспора өкілдерінің нақты санына қатысты нақты деректерге ие емес, олардың орналасуы мен қолда бар кәсіби дағдылары туралы картаға түсіруді айтпағанда. Деректердің

әртүрлі болуы және диаспора санын бағалаудың біркелкі еместігі осыны көрсетеді. Тиімді өзара әрекеттесу саясатын қалыптастыру үшін диаспорамызды тереңірек білуіміз қажет. Осыған байланысты, диаспораны ұлттық даму үдерісіне тарту мақсатында, ең алдымен, олардың орналасу аймақтарын жүйелі түрде картаға түсіру, кәсіби дағдылары мен жинақтаған тәжірибесінің толыққанды тізімін қалыптастыру, сондай-ақ диаспора өкілдерінің қажеттіліктері мен ұсыныстарын жинақтау маңызды болып табылады.

Еліміздің жоғары атқарушы органы шетелдегі қазақ диаспорасының сандық және сапалық құрамын анықтаудың өзектілігін ескере отырып, бұл мәселені мемлекеттік органдардың қызметтік регламенттері, стратегиялық жоспарлары мен тұжырымдамалық құжаттары арқылы шешуге бағытталған шараларды іске асыруда. Дегенмен, шетелде тұратын қазақтардың нақты саны бойынша деректерде айтарлықтай алшақтық байқалады: кейбір мәліметтерде бұл сан 3 миллионнан 8 миллионға дейін өзгеріп отырады. Бұл айырмашылықтар ғылыми зерттеулер, бағдарламалар, тұжырымдамалар мен сараптамалық талдаулардағы олқылықтарды айқын аңғартады.

Қазақ диаспорасы шоғырланған барлық елдердегі Қазақстан Республикасының елшіліктері қазақ халқының көрнекті тұлғалары туралы мәліметтерді қамтитын библиографиялық және өзге де материалдарды әзірлеумен айналысуы тиіс. Мұндай қадам диаспораның әлеуеті туралы ақпаратты жүйелі түрде жинауға және оны мемлекеттік бағдарламаларға интеграциялау мүмкіндіктерін кеңейтуге негіз болады. Қазіргі таңда тек қана Ресей Федерациясындағы Қазақстан Елшілігінің тәжірибесінде ғана бар.

Орталық деңгейде диаспорамен өзара әрекеттесу Сыртқы істер министрлігі, «Отандастар» қоры, «Дүниежүзі қазақтар қауымдастығы» және Қазақстан халқы Ассамблеясы арқылы жүзеге асырылады. Аталған институттар

диаспора өкілдерімен тұрақты кеңесулер мен ресми кездесулер өткізу арқылы байланыс орнатып, олардың білімдері мен техникалық дағдыларын дамытуға ықпал етеді. 1992 жылдан бастап қазақтардың Дүниежүзілік құрылтайлары, шетелдердегі шағын құрылтайлар және Қазақстан мен басқа елдерде диаспораның қатысуымен түрлі іс-шаралар жүйелі түрде ұйымдастырылуда.

Диаспорамен өзара әрекеттесу тәжірибесіне арналған елу алты елдің тәжірибесін талдауға негізделген зерттеу нәтижелері көрсеткендей, диаспорамен жұмыс істейтін институттар, стратегиялар мен бағдарламалардың табыстылығы басқа даму бастамаларымен ұқсастыққа ие. Бұл табыстылықтың негізгі шарттары ретінде жеткілікті қаржыландыруды қамтамасыз ету, қажетті техникалық тәжірибенің болуы және тұрақты серіктестік байланыстарды қалыптастыру айқындалған [12].

Қорытынды.

Осылайша, Қазақстан Республикасының диаспорамен өзара іс-қимылға қатысты мемлекеттік-құқықтық саясатын талдау шетелдік қазақтармен байланысты нығайту және олардың ресурстарын ұлттық дамуда пайдалану үшін елеулі әлеуетті көрсетеді. Қазақстан шетелде этникалық қазақтарды қолдау саясатын белсенді түрде ілгерілетуде, алайда қолданыстағы тетіктер диаспораның әлеуетін барынша іске асыруды қамтамасыз етпейді. Қолданыстағы мемлекеттік-құқықтық базада заңнамалық және бағдарламалық құжаттардың болуына қарамастан, диаспораны елдің экономикалық, білім беру және мәдени процестеріне белсенді тартуға бағытталған кешенді тәсілдер мен жүйелі шаралар жоқ.

Осы зерттеу Қазақстан мен оның шетелдік қоғамдастықтары арасындағы орнықты байланыстарды қалыптастыру үшін мемлекеттік-құқықтық саясатты одан әрі нығайту қажеттігін атап көрсетеді, бұл ұлттық бірегейлікті орнықты дамытуға және нығайтуға ықпал ететін болады.

Қазіргі таңда кейбір статистикалық мәліметтер болғанымен, Қазақстанда

әртүрлі елдерде тұратын қазақ диаспорасының нақты саны, олардың географиялық орналасуы және кәсіби дағдылары туралы толық ақпарат әлі де қолжетімді емес. Диаспорамен тиімді өзара іс-қимыл жасау үшін елдер бойынша диаспора профильдерін егжей-тегжейлі зерттеуді қамтитын жан-жақты картаны жүргізу қажет, бұл шетелдік отандастармен жұмыс істеудің мақсатты стратегиясын әзірлеуге мүмкіндік береді. Бұл олардың қажеттіліктерін, үміттерін және елдің дамуына қатысу әлеуетін терең түсіну үшін де маңызды. Сонымен қатар, қазақ диаспорасын қолдау және дамыту мақсатында көпжақты әріптестік тетігін қалыптастыру қажет. Бұл тетікке мемлекеттік органдар (орталық және өңірлік деңгейлерде), жеке сектор және азаматтық қоғам ұйымдары қатысуы тиіс. Мұндай механизм тұрақты және құрылымдық ынтымақтастықты қамтамасыз етіп, ұлттық деңгейде диаспорамен өзара әрекеттесудің кешенді тәсілін жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Қазақ диаспорасын ұлттық дамуға тиімді тарту үшін барлық мүдделі тараптардың үйлесімді және белсенді қатысуы қажет. Бұл үдерісте Сыртқы істер министрлігімен қатар, басқа да мемлекеттік министрліктер, жергілікті басқару органдары, «Атамекен» Ұлттық кәсіпкерлер палатасы, Қазақстан халқы Ассамблеясы, жеке сектор өкілдері, Ұлттық банк, екінші деңгейлі банктер, даму қорлары, меценаттар және үкіметтік емес ұйымдар маңызды рөл атқарады.

Орталық және жергілікті атқарушы органдар өз жоспарларына шетелдегі қазақ диаспорасын қолдау арқылы сол елдердің Қазақстан Республикасымен байланыстарын нығайтуға және кеңейтуге бағытталған шаралар кешенін енгізуі тиіс. Бұл ұзақ мерзімді нәтижелерге бағытталған диаспорамен өзара әрекеттесу үшін неғұрлым тұрақты және дәйекті негіз құруға мүмкіндік береді.

Қазақстан Үкіметі басым салаларды анықтап, диаспораның денсаулық сақтау, білім беру, кәсіпкерлік және ұлттық даму бағдарламасының басқа да маңызды әлеуметтік-экономикалық бағыттарына

елеулі үлес қосуына жағдай жасайтын стратегияларды әзірлеуі қажет. Бұл тәсіл жүйелілікті қамтамасыз етеді және диаспораны ситуациялық және фрагменттіліктен арылтады, бұл өз кезегінде диаспораның ұлттық даму процесстеріне тиімдірек интеграциялануына ықпал етеді.

Қазіргі жаһандану және әлемдік процесстердің дамуы жағдайында халықтың көші-қоны мигранттардың шыққан елдері үшін де, олардан тыс жерлерде тұратын диаспоралық қауымдастықтар үшін де маңызды болып табылады. Көші-қонды құқықтық реттеу және тиісті мемлекеттер мен диаспоралар арасындағы өзара іс-қимылды құру ұлттық даму стратегияларының маңызды құрамдас бөліктеріне айналады. Диаспораны шыққан елдің әлеуметтік, экономикалық және мәдени дамуына тиімді енгізу ел мен оның диаспорасы арасындағы ынтымақтастық пен алмасуды оңтайландыруға бағытталған заманауи құқықтық тетіктер мен стратегияларды әзірлеуді қамтитын жүйелі тәсілді талап етеді.

Қазақстанда диаспорамен өзара іс-қимылға қатысты көптеген тұжырымдамалар, бағдарламалар мен жоспарлар әзірленді. Қазіргі уақытта жүзеге асырылып жатқан саясат пен бағдарламалардың тиімділігін жүйелі түрде мониторингтеу және бағалау саласында айтарлықтай олқылықтар байқалады. Сонымен қатар, осы бағыттағы тиісті деректердің қоғамға қолжетімділігінің шектеулілігі жетістіктер мен проблемаларды терең талдауға кедергі келтіреді. Бұл жағдай жаңа бастамаларды тиімді әзірлеуге негіз бола алатын маңызды тәжірибелер мен тұжырымдардан айырылуға себепші болады.

Диаспораны елдің дамуына сәтті

тарту үшін деректерді жинау және талдау бойынша жүйелі жұмыс қажет. Мұнда диаспораның, соның ішінде гендерлік аспектілердің үлесін ескеретін Ұлттық статистика маңызды рөл атқарады. Мысалы, статистика жинау барысында диаспора өкілдері тарапынан жүзеге асырылатын инвестициялық ағындарды, сауда операцияларын және туристік белсенділікті ескеру маңызды. Сонымен қатар, деректерді жынысы, жасы, азаматтығы және басқа да негізгі сипаттамалар бойынша нақтылау қажет. Мұндай талдау диаспораның экономикалық әлеуетін тиімді пайдалану үшін негізделген және мақсатты саясат қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Диаспорамен тиімді өзара іс-қимыл жасау үшін Қазақстан Республикасының Үкіметіне әлеуетті инвесторлардың нақты топтарына және олардың ерекше қажеттіліктері мен мүдделеріне назар аударып, диаспораны тартуға бағытталған басым жобалар мен жоспарлардың тізімін әзірлеу ұсынылады. Сонымен қатар, диаспораның экономика мен ғылымның негізгі салаларын дамытуға белсенді қатысуына жағдай жасайтын инвестициялар бойынша диаспора форумы және зияткерлік ынтымақтастық форумы сияқты арнайы іс-шараларды өткізу мүмкіндігін қарастыруға болады.

Консультациялық және өкілдік құрылымдар арқылы диаспораның бастамаларын қолдау, сондай-ақ процеске мемлекеттік және жеке әріптестерді тарту тұрақты ынтымақтастық үшін жағдай жасайды. Қолданыстағы құқықтық нормаларды қайта қарау және оларды Қазақстан алдында тұрған қазіргі заманғы сын-тегеуріндерге бейімдеу диаспораға қатысты мемлекеттік саясатты неғұрлым нәтижелі және икемді ете алады.

Әдебиеттер тізімі

1. До 4,28 млн тенге на семью: что нужно знать кандасам, вернувшимся в Казахстан. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.zakon.kz/obshestvo/6453318-do-428-mln-tenge-na-semyu-chto-nuzhno-znat-kandasam-vernuvshimsya-v-kazakhstan.html> (дата обращения: 03.07.2024)
2. Стратегия развития Фонда «Отандастар» - [Электронный ресурс]–Режим доступа: <https://www.oq.gov.kz/ru/news/703-otandastar-qory-keaq-damu-strategiyasy> (дата обращения: 03.07.2024)
3. «Қуатты өңірлер – ел дамуының драйвері» ұлттық жобасын бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 12 қазандағы № 729 қаулысы. Күші жойылды -Қазақстан Республикасы

Үкіметінің 2023 жылғы 22 қыркүйектегі № 828 қаулысымен. [Электрондық ресурс]–Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2100000729> (жүгінген күні: 26.07.2024).

4. Онлайн «Форум Қандастар» с казахами проживающих в Европе - [Электронный ресурс]–Режим доступа: <https://www.oq.gov.kz/ru/news/376-europadaghy-qandastarmen-onlaynqandastar-forumy-otti> (дата обращения: 28.07.2024)

5. [Электронный ресурс]– Режим доступа: Единый контакт-центр - <https://www.oq.gov.kz/ru/contact> (дата обращения: 30.07.2024)

6. Қазақ Советтік Социалистік Республикасының Мемлекеттік егемендігі туралы декларация жөнінде Қазақ ССР Жоғарғы Советінің 1990 жылғы 25 қазандағы № 307-ХІІ Қаулысы. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/B900001700_ (жүгінген күні: 02.08.2024).

7. Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы Қазақстан Республикасының Конституциялық Заңы. 1991 жылғы 16 желтоқсан. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z910004400_ (жүгінген күні: 10.08.2024).

8. Қазақстан Республикасындағы тіл туралы Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 11 шілдедегі N 151 Заңы. [Электрондық ресурс] –Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z970000151_ (жүгінген күні: 10.08.2024).

9. Халықтың көші-қоны туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 22 шілдедегі № 477-IV Заңы. [Электрондық ресурс] –Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000477> (жүгінген күні: 10.08.2024).

10. Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың мақаласы «Тәуелсіздік бәрінен қымбат» [Электрондық ресурс] –Айналыс режимі: <https://senate.parlam.kz/kk-KZ/statyaindependence> (жүгінген күні: 10.08.2024).

11. Қазақстан Республикасы сыртқы саясатының 2020 - 2030 жылдарға арналған тұжырымдамасы туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2020 жылғы 6 наурыздағы № 280 Жарлығы. [Электрондық ресурс] –Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2000000280> (жүгінген күні: 10.08.2024).

12. Довелин Раннвейг Агуниас и Кетлин Ньюленд «Разработка «Дорожной карты» по вовлечению диаспор в процесс развития. Руководство для должностных лиц и практиков в странах происхождения и назначения» - [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <http://www.iom.tj/pubs/diasporahandbook-ru.pdf>. (жүгінген күні: 05.09.2024).

References:

1. Do 4,28 mln tenge na sem'yu: chto nuzhno znat' kandasam, vernuvshimsya v Kazakhstan. [Elektronnyy resurs] –Айналыс режимі: <https://www.zakon.kz/obshestvo/6453318-do-428-mln-tenge-na-semyu-chto-nuzhno-znat-kandasam-vernuvshimsya-v-kazakhstan.html>. (дата обращения: 03.07.2024).

2. Strategiya razvitiya Fonda «Otandastar» [Elektronnyy resurs] –Айналыс режимі: <https://www.oq.gov.kz/ru/news/703-otandastar-qory-keaq-damu-strategiyasy> (дата обращения: 03.07.2024).

3. «Kuatty oñirler – el damuynyn draiveri» ulttyq jobasyn bekitý turaly. Qazaqstan Respýblikasy Úkimetinın 2021 jylygy 12 qazandagy № 729 qaylysy. Kúshi joryldy – Qazaqstan Respýblikasy Úkimetinın 2023 jylygy 22 qyrkúektegi № 828 qaylysymen. [Elektronnyy resýrs] – Rezhim dostýpa: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2100000729> (júgingen kúni: 26.07.2024).

4. Onlain «Forum Qandastar» s qazaqtar men projivaýshly v Evrope - [Elektronnyy resýrs] – Rezhim dostýpa: <https://www.oq.gov.kz/ru/news/376-europadaghy-qandastarmen-onlaynqandastar-forumy-otti> (data obraschenia: 28.07.2024).

5. [Elektronnyy resýrs] – Rezhim dostýpa: Ediny kontakty-center - <https://www.oq.gov.kz/ru/contact> (data obraschenia: 30.07.2024).

6. Qazaq Sovettik Socialistik Respýblikasynyn Memlekettik egemendigi turaly deklaracia jóninde Qazaq SSR Joǵarǵy Sovetinın 1990 jyldygy 25 qazandagy № 307-XII Qaylysy. [Elektronnyy resýrs] – Ainalys rezhimi: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/B900001700_ (júgingen kúni: 02.08.2024).

7. Qazaqstan Respýblikasynyn memlekettik täyelsizdigi turaly Qazaqstan Respýblikasynyn Konstitýcialyq Zańy. 1991 jyldygy 16 jeltoqsan. [Elektronnyy resýrs] – Ainalys rezhimi: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z910004400_ (júgingen kúni: 10.08.2024).

8. Qazaqstan Respýblikasyndaghy til turaly Qazaqstan Respýblikasynyn 1997 jyldygy 11 shildedegi N 151 Zańy. [Elektronnyy resýrs] – Ainalys rezhimi: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z970000151_ (júgingen kúni: 10.08.2024).

9. Halyqtıń kóshi-qony turaly Qazaqstan Respýblikasynyn 2011 jyldygy 22 shildedegi № 477-IV Zańy. [Elektronnyy resýrs] – Ainalys rezhimi: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000477> (júgingen kúni: 10.08.2024).

10. Qazaqstan Respýblikasynyn Prezidenti Qasym-Jomart Toqaevtyn maqalasy «Täyelsizdik bärinen qymbat» [Elektronnyy resýrs] – Ainalys rezhimi: <https://senate.parlam.kz/kk-KZ/statyaindependence> (júgingen kúni: 10.08.2024).

11. Qazaqstan Respýblikasy syrtqy saiasatynyn 2020 - 2030 jylдарға арналған тұжырымдамасы туралы Qazaqstan Respýblikasy Prezidentinın 2020 jyldygy 6 naýryzdaghy № 280 Jarlygy. [Elektronnyy resýrs] – Ainalys rezhimi: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2000000280> (júgingen kúni: 10.08.2024).

12. Dovelin Ranneveig Agunias i Ketlin Nyuland «Razrabotka «Dorojnoj karty» po vovlecheniyú diaspor v

process razvitiia. Rukovod-stvo dlya doljnostnyh lits i praktikov v stranah proishojdeniia i naznaçeniia» - [Elektronduq resýrs] – Analýs rezhımı: <http://www.iom.tj/pubs/diasporahandbook-ru.pdf> (júgingen kúni: 05.09.2024).

Авторлар туралы мәліметтер / Информация об авторах / Information about authors

Мағауянов Даурен Әбілтайұлы – Alikhan Bokeikhan University азаматтық-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, заңтану магистрі, 87775431272, daurxxvek@dk.ru.

Мағауянов Даурен Абильтаевич – старший преподаватель гражданско-правовых дисциплин Alikhan Bokeikhan University, магистр юриспруденции, 87775431272, daurxxvek@bk.ru.

Magayanov Dauren Abiltaevich – Senior Lecturer of the Department of Civil Law Disciplines of Alikhan Bokeikhan University, Master of Law, 87775431272, daurxxvek@bk.ru.

Жампеисов Думан Әбілтайұлы – Alikhan Bokeikhan University азаматтық-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, PhD доктор, duman_d@mail.ru.

Жампеисов Думан Абильтаевич – старший преподаватель кафедры гражданско-правовых дисциплин Alikhan Bokeikhan University, доктор PhD, duman_d@mail.ru.

Zhampeisov Duman Abiltaevich – Senior Lecturer of the Department of Civil Law Disciplines of Alikhan Bokeikhan University, PhD, duman_d@mail.ru.

Т.К. Нурекешов, Е.М. Айтказин

Alikhan Bokeikhan University, Семей қ., Қазақстан Республикасы
(talapzk@bk.ru, aytkazin@mail.ru)

Қазақстан Республикасындағы су заңнамасын жетілдіру сұрақтары

Аннотация. Мақалада еліміздің қолданыстағы су ресурстарын басқару қызметін реттейтін заңнамасына шолу жасалынып, қалыптасқан жағдайға баға берілген, Қазақстанның қазіргі даму кезеңіндегі су заңнамасын реформалаудың өзектілігі талқыланады. Мақала авторларының пікірінше бүгінгі таңда су ресурстарын пайдалану және қорғау саласындағы қатынастарды құқықтық реттеудегі мәселелерді шешуде жаңа көзқарастардың қажеттілігі байқалады. Мұндай қажеттілік бірінші кезекте мемлекетте туындап отырған экологиялық және экономикалық мәселелер жағдайындағы жаңа сын-қатерлерден келетін қауіптің артуымен байланысты.

Ғылыми мақалада қойылып отырған мақсат еліміздің қолданыстағы су ресурстарын басқару қызметін реттейтін заңнамасына шолу жасау, қалыптасқан жағдайға баға беру, сонымен қатар Қазақстанның қазіргі даму кезеңінде су заңнамасын реформалау әрекеттері мен мүмкіндіктеріне талдау жасау болып табылады.

Авторлар саланы реттейтін жаңа кодекстің қабылдануы, стратегиялық құжаттардың қайта қаралуы және саланы дамытудағы мемлекеттік саясаттың жаңа бетбұрысы бүгінгі күннің қажеттілігі және өзекті деген түйінге келеді.

Түйін сөздер: су ресурстары, су заңнамасы, суды пайдалану, суды үнемдеу, су кодексі, су ресурстарын басқару, климаттың өзгеруі, трансшекаралық сулар.

Т.К. Нурекешов, Е.М. Айтказин

Alikhan Bokeikhan University, г. Семей, Республика Казахстан
(talapzk@bk.ru, aytkazin@mail.ru)

Вопросы совершенствования водного законодательства в Республике Казахстан

Аннотация. В научной статье представлен обзор действующего законодательства страны, регулирующий деятельность по управлению водными ресурсами, дана оценка сложившейся ситуации, обсуждена актуальность реформирования водного законодательства на современном этапе развития Казахстана. По мнению авторов статьи, на сегодняшний день наблюдается необходимость новых подходов в решении вопросов правового регулирования отношений в области использования и охраны водных ресурсов. Такая необходимость связана, в первую очередь, с ростом угрозы, исходящей от новых вызовов в условиях экологических и экономических проблем в стране.

Целью научной статьи является обзор действующего законодательства страны, регулирующего деятельность по управлению водными ресурсами, оценка сложившейся ситуации, а также анализ действий и возможностей реформирования водного законодательства на современном этапе развития Казахстана.

Авторы приходят к выводу, что принятие нового кодекса, регулирующего отрасль, пересмотр стратегических документов и новые подходы государственной политики в развитии отрасли является необходимостью и актуальны на сегодняшний день.

Ключевые слова: водные ресурсы, водное законодательство, водопользование, экономия воды, водный кодекс, управление водными ресурсами, изменение климата, трансграничные воды.

T.K. Nurekeshov, Y.M. Aytkazin

Alikhan Bokeikhan University, Semey c., the Republic of Kazakhstan
(talapzk@bk.ru, aytkazin@mail.ru)

Issues of improving water legislation in the Republic of Kazakhstan

Abstract. The scientific article presents a review of the current legislation of the country regulating water resources management activities, assesses the current situation, and discusses the relevance of reforming water legislation at the current stage of development of Kazakhstan. According to the authors of the article, today there is a need for new approaches in solving the issues of legal regulation of relations in the field of water resources use and protection. Such

necessity is connected, first of all, with the growth of threat coming from new challenges under conditions of ecological and economic problems in the country.

The purpose of the scientific article is to review the current legislation of the country regulating water resources management activities, assess the current situation, and analyze the actions and opportunities for reforming water legislation at the current stage of Kazakhstan's development.

The authors conclude that the adoption of a new code regulating the industry, revision of strategic documents and new approaches of the state policy in the development of the industry is a necessity and relevant for today.

Key words: water resources, water legislation, water use, water conservation, water code, water management, climate change, transboundary waters.

Кіріспе. Су адамның өмірі мен денсаулығын қамтамасыз етуші, қоршаған ортаның тіршілігіне тікелей әсер ететін стратегиялық ресурстардың қатарына жатады. Сондықтан, су ресурстарының құқықтық режимін айқындайтын су заңнамасын жетілдіру мәселелерін зерттеу барлық уақытта да өзінің өзектілігін жойған емес.

Бүгінгі таңда су ресурстарын пайдалану және қорғау саласындағы қатынастарды құқықтық реттеудегі мәселелерді шешуде жаңа көзқарастардың қажеттілігі байқалады. Мұндай қажеттілік бірінші кезекте мемлекетте туындап отырған экологиялық және экономикалық мәселелер жағдайындағы жаңа сын-қатерлерден келетін қауіптің артуымен байланысты.

Соңғы жылдары су заңнамасы су ресурстарын қорғау және пайдалану саласындағы қадағалауды енгізу бойынша реттеушілік ықпал ету бөлігінде өзгерістерге ұшырауда. Жаңа министрліктің құрылуымен сала үшін қажетті нормативтік құжаттар әзірленді, су ресурстарын ұлғайту бойынша жобалар іске асырыла бастады, халықаралық ынтымақтастықты дамытуға қажет шаралар атқарылуда.

Қазақстан мемлекеттік деңгейде су ресурстарының тапшылығы қауіпін мойындады. Жаһандық сындарға жауап ретінде елдің «жасыл экономика» моделіне көшуі жоспарланған, оны «жасыл экономикаға» көшуі жөніндегі қолданыстағы тұжырымдаманы [1] іске асыру арқылы жүзеге асыру ұсынылуда. Су ресурстарын, оның ішінде трансшекаралық суларды пайдалану және қорғау қызметінің ұлттық нормативтік жүйесі халықаралық құқық қағидаттары мен нормаларының ықпалына ұшырап отырады. Бұл ретте мемлекетте ратификацияланған

халықаралық шарттардың ұлттық нормалардан басымдығы бар екенін атап өту маңызды [2, 196].

Жалпы, Қазақстан Республикасының су заңнамасы теориялық тұрғыдан аз зерттелмеген. Оны саланың мемлекет пен қоғам өміріндегі маңызды рөлімен түсіндіруге болады. Алайда, саланы реформалау үшін қолданыстағы құқықтық нормаларды зерттеуді жалғастыру әлі де қажет деп санаймыз.

Қазақстандық Су құқығының жүйесі мен негізгі институттарын әзірлеген қазақстандық ғалымдардың қатарына: Б.Ж. Абдраимова, М.А. Аленова, А.Т. Ащеулова, С.Б. Байсалова, А. Е. Бектұрғанова, Д.Л. Байдельдинова, С.Д. Бекишева, Ю. А. Гаврилова, К. Досымбет, Е.Ш. Дүсіпова, А.Е. Ершова, Л.К. Еркінбаева, Ж.С. Елюбаева, М.К. Жүсіпбекова, Л.В. Ильяшенко, С.Т. Күлтелеева, Ж.Х. Қосанова, Г.К. Көпбасарова, К.Ж. Қуандықова, А.А. Мұқашева, Н.Б. Мұхитдинова, Е.С. Рахметова, А.С. Стамқұлова, С.Ж. Сүлейменова, Ф.М. Қызғалдақова, А.Ж. Түкеева, А.Х. Хаджиева, К.А. Шайбекова, С.Д. Шалтақбаева және басқаларын жатқызуға болады. Аталған заңгер-ғалымдар су құқығы және су заңнамасы жүйесінің заңдылықтарын зерттеуге үлкен үлес қосты.

Ғылыми мақалада қойылып отырған мақсат еліміздің қолданыстағы су ресурстарын басқару қызметін реттейтін заңнамасына шолу жасау, қалыптасқан жағдайға баға беру, сонымен қатар Қазақстанның қазіргі даму кезеңінде су заңнамасын реформалау әрекеттері мен мүмкіндіктеріне талдау жасау болып табылады.

Зерттеу әдістері. Зерттеу барысында ақпараттық мәліметтер мен ғылыми ақпарат көздерінің аналитикалық

әдісі қолданылды. Қазақстанның қазіргі даму кезеңінде су заңнамасын реформалаудың өзектілігі тақырыбы бойынша отандық және шет елдік авторлардың ғылыми еңбектеріне шолу жасалынып, заңнамаларды зерттеу теориялық және жүйелік талдау әдістерін пайдалану арқылы жүзеге асты.

Мақаланы дайындау үшін материалдар ретінде Қазақстан Республикасының Су Кодексі, жаңа Су кодексінің жобасы, Қазақстан Республикасының су ресурстарын басқару жүйесін дамытудың 2024-2030 жылдарға арналған тұжырымдамасы, Қазақстан Республикасының «жасыл экономикаға» көшуі жөніндегі тұжырымдамасы, сала қызметін реттейтін халықаралық және шет елдердегі ұлттық заңнамалар, оларды зерттеу нәтижелері пайдаланылды.

Зерттеу нәтижелері. Екімыңыншы жылдардың басында елдегі мемлекеттік басқару жүйесінің реформалануы, сондай-ақ әлеуметтік-экономикалық жағдайдың өзгеруі Қазақстан Республикасының Су ресурстарын басқару жүйесінде елеулі қайшылықтарға алып келгені белгілі. Бұл 2003 жылдың 9 шілдесінде қабылданған Су кодексінің [3] жаңа редакциясын әзірлеуге алғышарттар жасады. Қазіргі уақытта дәл осы заңнамалық акт мемлекеттің су ресурстарын басқару қызметін реттейтін нормативтік-құқықтық базаның негізі болып табылады. Су кодексі су ресурстарын басқару мен пайдалану кезінде туындайтын қатынастардың ұйымдастырушылық, экономикалық және әлеуметтік негіздерін қалыптастыруда.

Алайда, соңғы жылдары отандық су заңнамасы қарқынды өзгерістерге ұшырауда. Мемлекет басшысы Қ. Тоқаев 2022 жылғы 8 ақпандағы Үкіметтің кеңейтілген отырысында сөйлеген сөзінде жаңа сұғандарды ескере отырып отандық заңнаманы жаңадан әзірлеу қажеттігін тапсырған болатын [4]. Бұл тапсырма еліміздегі жаңа Су кодексінің жобасын әзірлеуге негіз болды.

Жаңа министрліктің құрылуымен саланы дамыту үшін қажетті нормативтік құжаттар әзірлене бастады, су ресурстарын ұлғайту бойынша жобалардың іске

асырылуы қолға алынды, халықаралық ынтымақтастықты дамытуға қажет шаралар қабылдануда.

Мұның барлығы қазіргі уақыттағы су ресурстарын басқаруға қатысты жаңа көзқарастың қажеттілігімен байланысты болып отыр. Қазақстан мемлекеттік деңгейде су ресурстарының тапшылығы қаупін мойындады. Су тапшылығы және суды пайдалану саласындағы қоғамдық қатынастарды тиімсіз құқықтық реттеу егін шаруашылығымен айналысатын көптеген шаруа қожалықтарының банкрот деп жариялануына әкелді, экономикалық дағдарыс қаупін жоғарылатты. Қазақстан Республикасы барлық аса маңызды экологиялық параметрлер бойынша, ең алдымен су ресурстарының экологиялық жай-күйі төменгі қауіпті сатыға жақындады.

Осы тұрғыдан қарағанда, саланы реттейтін жаңа кодекстің қабылдануы, стратегиялық құжаттардың қайта қаралуы және жалпы саланы дамытудағы мемлекеттік саясаттың жаңа бетбұрысы өзекті болып көрінеді. Жаңа кодекстің мақсаты отандық экономиканың тұрақты дамуын қамтамасыз етумен қатар, азаматтардың өмір сүру жағдайларын жақсартуға және қоршаған ортаны қорғауға мүмкіндік беретін суды ұтымды пайдаланудың қауіпсіз деңгейіне қол жеткізуге бағыттталып отыр. Себебі, қолданыстағы кодекс су ресурстарын негізінен экономикалық пайдаға қол жеткізу құралы ретінде қарастырып келгені белгілі.

Негізгі ережелер. Су тапшылығы және суды пайдалану саласындағы қоғамдық қатынастарды тиімсіз құқықтық реттеу егін шаруашылығымен айналысатын көптеген шаруа қожалықтарының банкрот деп жариялануына әкеліп, экономикалық дағдарыс қаупін арттырды. Қазақстан Республикасы барлық аса маңызды экологиялық параметрлер бойынша, ең алдымен су ресурстарының экологиялық жай-күйі төменгі қауіпті сатыға жақындады. Оған Арал теңізінің экологиялық апатына әкеп соқтырған Амудария мен Сырдария өзендердің ауыр

жай-күйі айқын мысал бола алады. Соңғы жылдары Каспий теңізі де мұнай өндіру өнеркәсібінің қалдықтарымен ластану нәтижесінде едәуір таязданған және шамадан тыс ластануда. Нәтижесінде Каспий итбалығының өлімі жиілеп, бекіре тұқымдас балықтардың саны азайды, теңіз бетінде теңіздің флора мен фаунасына зиянды әсер ететін мұнай қалдықтары көптеп байқалуда. Сондай-ақ, су құйылымдарының азаюына, өнеркәсіптік және ауыл шаруашылығы қалдықтарымен ластануына байланысты Балқаш көліндегі экологиялық жағдай едәуір нашарлаған, ал ол бір кездері әлемдегі ең таза көлдердің бірі болып саналғаны белгілі [5, 96].

Мамандардың пікірінше жекелеген су шаруашылығы бассейндерінің және тұтастай алғанда Қазақстанның бірыңғай су шаруашылығы жүйесінің әлеуметтік, экологиялық және экономикалық жүйелерінің тұрақтылығына әрбір су шаруашылығы бассейні үшін және тұтастай алғанда Қазақстанның бірыңғай су шаруашылығы жүйесі үшін белгіленген нормативтер шеңберінде жұмыс істейтін жағдайда ғана қол жеткізуге болады [6, 366].

Қазақстан Республикасындағы су қатынастарын заңнамалық қамтамасыз ету мен құқықтық реттеу ұйымдастырушылық тұрғыдан қарағанда күрделі қызмет, сонымен қатар көп құрылымды жүйе болып келеді. Ол қызметті тұтынушылар өзінің тіршілік етуінің барлық кезеңінде су қатынастарының субъектілері болып қала береді және су ресурстарын пайдаланушылар ретінде қарастырылады. Су қатынастарын құқықтық реттеудің негізі және діңгегі жалпыға міндетті нормативтік құқықтық актілердің жиынтығы түріндегі су заңнамасы болып табылады [7, 44-456.]. Бүгінгі күнде осы су заңнамасы су ресурстарын қорғау және пайдалану саласындағы қадағалауды енгізу бойынша реттеушілік ықпал ету бөлігінде өзгерістерге ұшырауда. Жаңа министрліктің құрылуымен сала үшін қажетті нормативтік құжаттар әзірленді, су ресурстарын ұлғайту бойынша жобалар іске асырыла бастады, халықаралық

ынтымақтастықты дамытуға қажет келісімдерге қол жеткізілді.

Су ресурстарын басқару жүйесін дамытудың 2024-2030 жылдарға арналған тұжырымдамасы қабылданды [8]. Өкілетті органның мәліметінше, аталған құжаттың жүзеге асырылуы су көлемін арттырып, оны үнемді жұмсауға мүмкіндік беруі тиіс [9].

Сонымен қатар Су шаруашылығын дамытудың 2024-2030 жылдарға арналған Кешенді жоспары әзірленді. Оны іске асыру да еліміздегі су ресурстарының көлемін көбейтіп, суармалы судың шығынын азайтуы тиіс [9]. Салаға жауапты министрдің айтуынша құжат саладағы қазіргі ахуалды және үздік халықаралық тәжірибені ескере отырып әзірленген [10].

Сондай-ақ, шекаралас мемлекеттермен су қауіпсіздігі бойынша келіссөздер белсенді жүргізіліп келеді. Біршама келісімдерге қол жеткізілген.

Ең маңыздысы – су ресурстарын сақтауға, су заңнамасына ғылыми көзқарасты енгізуге бағытталған жаңа Су кодексінің жобасы талқыланды. Жаңа кодекс жобасын депутаттарға таныстырған тиісті министрлік өкілі Болат Бекниязовтың сөзінше: «Жаңа Су кодексінің нормалары жүйеленген және декларативті, қайталанатын нормалар алып тасталынды. Оның қағидалары мен міндеттері оларды іске асыру тетіктерімен үйлестірілген. Сонымен қатар, қауіпсіздік, суару мен дренаж, ауыз су және сумен жабдықтау мәселелері жеке бөлімдерге бөлініп шығарылды» [11].

Жаңа Су кодексінде суды үнемдеуге жоғары мән берілген. Мысалы, су пайдаланушылар су ресурстарын ұтымды пайдалануға, суды үнемдеу технологиялары мен суды қайта пайдалану жүйелерін енгізу жөнінде шаралар қабылдауға, сондай-ақ жер асты ауыз суларын мақсатсыз пайдалануға жол бермеуге міндетті. Суды қайта пайдалану жүйесі жоқ ұйымдар мұндай жүйелерге көшу жоспарын ұсынуға міндетті. Ауыл шаруашылығы мен өнеркәсіпте су үнемдеу технологияларын енгізу дәрежесіне қарай су беру жөніндегі қызметтер үшін

субсидиялар және төмендетілген тарифтер түрінде мемлекеттік қолдау көзделген.

Ауыз судың сапасын жақсартуға қойылатын талаптар пайда болды. Ол эпидемиологиялық, радиациялық және химиялық жағынан қауіпсіз болуы керек. Су құрамына қойылатын талаптар, талдау жүргізу түрлері мен мерзімдері Қазақстан Республикасының Денсаулық сақтау саласындағы заңнамасына сәйкес айқындалатын болады.

Сонымен қатар мемлекеттің су саласын климаттың өзгеруіне бейімдеуге арналған жеке бап пайда болды. Ұсынылатын шараларға: бейімделу стратегиясын әзірлеу, жеке сектор мен азаматтық қоғамды қоса алғанда, барлық мүдделі тараптарды тарту, жаңа технологияларды қолдану, ауыл шаруашылығында суды тиімді пайдалану, өсімдіктерді суарудың үнемді әдістерін енгізу және құрғақшылыққа төзімді дақылдарды отырғызу, жаңа инфрақұрылым құру, оны жаңғырту және тағыда басқалары жатқызылған.

Тағы бір, біздің пікірімізше маңызды қадам – ендігі су ресурстарын қорғау және пайдалану саласындағы қоғамдық бақылауға көп көңіл бөлінетін болды. Мәселен, Жаңа Су кодексінде коммерциялық емес ұйымдар министрліктен қоғамдық бақылауды жүргізуге аккредитация ала алатын ережелер жазылған. Ол үшін ондай қызметпен айналысуға ниетті ұйым тек өзінің жарғысының көшірмесін және өтініш беруі қажет, өтініш берілген сәттен бастап бес жұмыс күні ішінде қаралатын болады.

Осы және басқа ережелер заң жобасын ұсынушылардың пікірінше өкілетті органдарға өз міндеттерін тиімді жүзеге асыруға көмектесуі тиіс. Бұл реформаның түбінде суды үнемдеудің жалпыұлттық саясатын қалыптастыру және дамыту, су ресурстарын қорғау және пайдалану мәселелерін шешуге жұртшылықты тарту, суаруды дамыту және басқа да маңызды мақсаттар жатқанын аңғаруға болады.

Ал ағымдағы жағдайға келетін болсақ, саланы зерттеуші заңгер

ғалымдармен қолданыстағы су заңнамасының мәселелері әрдайым көтеріліп келеді. Мәселен, А.А. Мукашеваның пікірінше Қазақстан Республикасының қолданыстағы су заңнамасында нормативтік-құқықтық актілердің үлкен санымен қатар, елдің су объектілерін пайдалану, қорғау және қалпына келтіру, халықты ауыз сумен тиісінше қамтамасыз ету, мемлекеттік органдардың құзыреттерін бөлудің, қайта бөлудің және бекітудің құқықтық тетігі бөлігінде елеулі мәселелер бар [12, 45б.].

Ал Л.М. Махметова болса еліміздегі суды пайдалану мен қорғауды құқықтық реттеудің мәселелеріне арнаған зерттеуінде суды ластанудан, бітелуден, сарқылудан қорғау мәселесінің өте өзекті екенін атаған. Автор су объектісінің жай-күйіне әсер ететін қызметті мемлекеттік сараптама түрі заңнамада көзделмегендігін қолданыстағы ұлттық заңнаманың олқылығы ретінде атаған. Бұл мәселеге мән беру қажеттілігін алға тартып, автор аталған сұрақты 2008 жылы көтерген болатын, алайда, мәселе бүгінгі күнде де өзінің өзектілігін жоймай келеді [13, 53б.].

Аталғандармен қатар жалпы мемлекеттің су қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселесі де ерекше назарда және белгілі бір шешімдердің қабылдануын қажет етуде. Осы тұрғыда отандық ғалым Д.Л. Байдельдиновтың пікіріне сүйенуге болады. Ғалымның ойынша: «Қазақстан Республикасының су қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелері терең ғылыми зерттеулерге мұқтаж, оның ішінде кешенді құқықтық шешімдер қабылдау қажеттілігі жоғары». Су қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелерін ғылыми зерттеудің қажеттілігін ғалым бірқатар факторлармен байланыстырған, олар:

- нарық талаптарын ескере отырып су қауіпсіздігінің түсіндірме аппаратын қалыптастыру қажеттілігі;

- әлеуметтік құбылыстардың қарама-қарсы командалық-әкімшілік әдістерінен ерекшеленетін императивті, диспозитивті қасиеттерді, экономикалық сипаттау құралдарын қамтитын су ресурстарын басқарудың жаңа тәсіліне көшу қажеттілігі;

- Қазақстан Республикасының қолданыстағы су заңнамасындағы қарама-қайшылықтардың болуы [14, 1116.].

Тағы бір саланы зерттеуші ғалымдардың пікірінше климаттың өзгеруі де болашақта Қазақстанның су қауіпсіздігіне әсер ететін болады және заңнаманы реформалау кезінде бұл жағдайды да назардан тыс қалдыруға болмайды. Климаттың өзгеруі мемлекеттердің жерді пайдалану мен суды басқарудың тиімсіздігімен салыстырғанда зияны аз әрине. Дегенмен, ауа-райының жаһандық жылынуы да аймақтың сумен қамтамасыз етілуіне байланысты осалдығын арттыра түсетін болады және су арқылы берілетін инфекциялардың таралуына ықпал етуі мүмкін. Орталық Азия географиялық орналасуына және ауыл шаруашылығына айтарлықтай тәуелділігіне байланысты осал аймақ болып саналады. Өңірде игерілетін жалпы су көлемінің 90% - дан астамы суару үшін пайдаланылады және бұл судың көп бөлігі ірі өзендерден алынады. Өңір үшін егін суару экономикалық тұрғыдан стратегиялық маңызға ие, егін шаруашылығы мемлекеттердегі ЖІӨ-нің үштен бірін береді және жұмыспен қамтудың үштен екісінен астамын қамтамасыз етіп отыр. Сонымен қатар, азық-түлік пен энергетикалық қажеттілікті қамтамасыз ету үшін суды тұтыну халықтың өсуімен бірге артатынын да ескеру қажет. Аталған факторлардың барлығы өз кезегінде Орталық Азия мемлекеттері арасындағы қатынастардың күрделене түсуіне әкелуі мүмкін [15, 756-757б.]. Сондықтан да, су инфрақұрылымының жетілдірілуі де маңызды қажеттілік және Орталық Азия елдерінің тұрақты дамуының негізі болып саналады. Ол ауыз суға қол жеткізуді қамтамасыз етеді, азық-түлік пен энергетикалық қауіпсіздікті қолдайды, экономикалық өсуге ықпал етеді және климаттың өзгеруі салдарын азайтуға көмектеседі. Су инфрақұрылымын пайдалану, қызмет көрсету және дамыту үшін құқықтық және институционалдық негізді нығайта отырып, мемлекеттер өз

экономикасын дамытуға мүмкіндік алады [16, 56.].

Тағы бір зерттеу нәтижесінде авторлар Орталық Азия мемлекеттерінің кейбірінде нормативтік актілердің ескіргенін және жаңартуды қажет ететінін атаған. Бұл әсіресе Өзбекстан Республикасына қатысты, мұнда әлі күнге дейін Су кодексі түрінде жеке кодификацияланған құжат жоқ. Ал басқа мемлекеттерде ұлттық заңнама өзгерді және бұл су қатынастарын құқықтық реттеудің сапасына оң әсер ететіні анық. Алайда, бұл деңгей жеткілікті емес, оны заманауи әдістерді енгізу арқылы арттыруға болады. Авторлар мемлекеттік тендерлерді өткізу рәсімдерін, сондай-ақ су ресурстарын пайдалануға немесе қорғауға байланысты қызметті қаржыландыруды өзгертуді ұсынады [17, 86.].

Траншекаралық су қатынастарын реттейтін халықаралық нормативтік құқықтық актілер жүйесінде әртүрлі мемлекеттердің үкіметтері арасындағы келісімдерге маңызды рөл беріледі. Еліміз бірқатар аймақтық келісімшарттардың қатысушысы болып табылады [5, 976.].

Аталғандармен қатар, қазіргі уақытта Қазақстан өзінің Су құқығын реформалау аясында жетекші шет мемлекеттердің қандай сәтті тәжірибелерін пайдалана алады деген сұрақ жиі туындауда. Осы тұрғыда су қатынастарын реттеу мен су объектілеріне келтірілген залалды өтеудің тиімді құралдарын белгілейтін Еуропалық Одақтың директивалары заманауи болып көрінеді және мұқият зерттеуді талап етеді. АҚШ заңнамасы да әлемдегі алдыңғы қатардағылардың бірі болып саналады [18, 1176.].

Соңғы жылдары Еуропада «азаматтардың суға құқығы» күшейді, алғашында Еуропа азаматтарының бастамасы ретінде көтеріліп жүрген сұрақ болса, кейіннен ол шын мәнінде адам құқығына айнала бастады. Алайда, су құқығы қалыпты және әрдайым тұрақты дамып келеді деп айтуға келмейді, себебі ол бүгінгі күнде күрделі компромиссқа кездесіп отыр: бір жағынан, таза және қол жетімді суға қол жеткізу адам өмірінің сапасын

қамтамасыз ету үшін қажеттілік десек; екінші жағынан, су барған сайын шектеулі ресурсқа айналуға, сол себепті оған кедергісіз қол жеткізу оның жетіспеушілігі мен ластану қаупін арттырады [19, 736.].

Қалай болғанда да, мұндай үрдіс сақталады деп болжаймыз және болашақта Қазақстан мен Орталық Азия мемлекеттері үшін де аталған мәселенің маңыздылығы арта түсетіні анық.

Су ресурстарын басқару мен қолданудың шет елдердегі тәжірибелердің тағы бір ерекшелігі ретінде мемлекеттердегі таза суға арналған жеке заңның болуын атауға болады. Мұндай жеке құжаттардың мақсаты сулардың тазалығын және халықты таза ауыз суымен қамтамасыз етілуіне қол жеткізу. Мысал ретінде 1972 жылы АҚШ-та қабылданған «Таза су туралы» (Clean Water Act) заңын атауға болады. Заң мемлекет аумағындағы сулардың химиялық, физикалық және биологиялық құрамын қалпына келтіру мен сақтауға бағытталған [20, 390-391б.].

Қорытынды. Қазақстан Республикасының су ресурстарын басқару саласындағы қазіргі заманғы нормативтік-құқықтық база ұлттық мүдделер мен даму мақсаттарын ескере отырып, сондай-ақ әлемдік тәжірибе мен құқық қолдану практикасын пайдалана отырып қалыптасты. Ұлттық мүдделер мен нормативтік-құқықтық базаны негізге ала отырып Қазақстан Республикасы трансшекаралық су ресурстарын пайдалану мен қорғау саласындағы мәселелерді шешуде белсенді қатысып келеді. Қолданыстағы нормативтік-құқықтық база су ресурстарын реттеу мен қорғаудың жалпы міндеттерін іске асыру мақсатында кең мүмкіндіктерге ие. Алайда, уақыт көрсеткендей, ұлттық деңгейде де, мемлекетаралық шарттық-құқықтық қатынастар деңгейінде де отандық заңнаманың мүмкіндіктері туындап отырған жана сын-қатерлерді ескере

бермейді, сол себепті одан әрі жетілдіруді талап етеді.

Еліміздің су заңнамасы соңғы жылдары қарқынды өзгерістерге ұшырауда. Жаңа министрліктің құрылуымен саланы дамыту үшін қажетті нормативтік құжаттар әзірлене бастады, су ресурстарын ұлғайту бойынша жобалардың іске асырылуы қолға алынды, халықаралық ынтымақтастықты дамытуға қажет шаралар қабылдануда. Мұның барлығы қазіргі уақыттағы су ресурстарын басқаруға қатысты жаңа көзқарастың қажеттілігімен байланысты болып отыр.

Осыған орай су ресурстарын сақтауға, су заңнамасына ғылыми көзқарасты енгізуге бағытталған жаңа Су кодексінің жобасы талқылануда. Талдау нәтижесі көрсеткендей кодекстің жаңа нұсқасында су ресурстарын үнемдеуге, ауыз судың сапасын жақсартуға және су ресурстарын қорғау және пайдалану саласындағы қоғамдық бақылауға көп көңіл бөлінген.

Жоғарыда аталған мәселелерді шешу жолында саланы реттейтін жаңа кодекстің қабылдануы, стратегиялық құжаттардың қайта қаралуы және жалпы саланы дамытудағы мемлекеттік саясаттың жаңа бетбұрысы бізге өзекті болып көрінеді. Қолданыстағы су заңнамасында нормативтік-құқықтық актілердің үлкен санымен қатар, елдің су объектілерін пайдалану, қорғау және қалпына келтіру, халықты ауыз сумен тиісінше қамтамасыз ету, мемлекеттік органдардың құзыреттерін бөлудің, қайта бөлу мен бекітудің құқықтық тетіктерін реттеу бөлігіндегі мәселелер шешімін табуы тиіс. Аталғандармен қатар жалпы мемлекеттің су қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселесі де өзіне ерекше назарды талап етуде және осыған байланысты Қазақстан аймақтағы көршілес мемлекеттермен тығыз қарым-қатынаста болып, ортақ мүддедегі батыл шешімдер қабылдауы тиіс болады.

Әдебиеттер тізімі

1. «Қазақстан Республикасының «жасыл экономикаға» көшуі жөніндегі тұжырымдама туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2013 жылғы 30 мамырдағы № 577 Жарлығы – [Электронды ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1300000577> (жүгінген күні: 27.08.2024).

2. Обзор политики и рекомендации для Республики Казахстан в сфере управления трансграничными водными ресурсами. Астана, 15.12.2016 – [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://unece.org/fileadmin/DAM/env/water/meetings/Water_Convention/2016/Projects_in_Central_Asia/ReviewTransboundCooperation_Kazakhstan_RUS_FINAL.pdf (дата обращения: 27.08.2024).
3. «Қазақстан Республикасының Су Кодексі» 2003 жылғы 9 шілдедегі N 481 Кодексі. – [Электронды ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K030000481> (жүгінген күні: 30.08.2024).
4. Мемлекет басшысы Қ.Тоқаевтың Үкіметтің кеңейтілген отырысында сөйлеген сөзі. Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты, 8.02.2022 – [Электронды ресурс] – Айналыс режимі: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-ktokaevty-n-ukimettin-keneytilgen-otyrysynda-soylegen-sozi-812317> (жүгінген күні: 03.09.2024).
5. Кусмамбетов К.Д. Правовое регулирование водных ресурсов Республики Казахстан: современное состояние и перспективы: Диссертация на соискание степени доктора философии (PhD) – Алматы, 2023. – 139 с.
6. Тюменев С.Д. Водные ресурсы и водообеспеченность территории Казахстана: Учебник. – Алматы: КазНТУ, 2008. – 267 с.
7. Кусмамбетов К.Д. Современные концепции водного законодательства в теории водных отношений // Вестник КазНУ. Серия: Юридическая. – 2022. – Том 101, № 1. – 42-52 бб. DOI: <https://doi.org/10.26577/JAPJ.2022.v101.i1.05>
8. «Қазақстан Республикасының су ресурстарын басқару жүйесін дамытудың 2024 – 2030 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2024 жылғы 5 ақпандағы № 66 қаулысы – [Электронды ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2400000066> (жүгінген күні: 10.09.2024).
9. Итоги года: проекты по обеспечению водой, водный кодекс и международные соглашения, 30.12.2023 – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://primeminister.kz/ru/news/itogi-goda-proekty-po-obespecheniyu-vodoy-vodnyy-koдекс-i-mezhdunarodnye-soglasheniya-26891> (дата обращения: 12.09.2024).
10. Су саласында кешенді жоспар қабылданады, 2.02.2024 – [Электронды ресурс] – Айналыс режимі: <https://arainfo.kz/23741/su-salasynda-keshendi-zhospar-abyldanady> (жүгінген күні: 15.09.2024).
11. Проект Водного кодекса презентовали депутатам Мажилиса. Официальный интернет ресурс Мажилиса Парламента Республики Казахстан, 18.03.2024 – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.parlam.kz/ru/mazhilis/news-details/id52193/1/1> (дата обращения: 19.09.2024).
12. Мукашева А.А. Система водного законодательства: состояние и перспективы // Вестник Института законодательства Республики Казахстан. – 2013. – №3 (31). – 42-47 бб.
13. Махметова Л.М. Проблемы правового регулирования использования и охраны вод в Республике Казахстан // Вестник Института законодательства Республики Казахстан. – 2009. – №1 (13). – 50-54 бб.
14. Байдельдинов Д.Л. Угрозы водной безопасности Казахстана: правовые аспекты // Вестник КазНУ. Серия: Юридическая. – 2018. – Том 87, № 3. – 109-114 бб.
15. Zhupankhan A., Tussupova K., & Berndtsson R. Water in Kazakhstan, a key in Central Asian water management // Hydrological Sciences Journal. – 2018. – 63(5). – Pages 752-762. <https://doi.org/10.1080/02626667.2018.1447111>
16. Ziganshina D. Water infrastructure in Central Asia: legal and institutional frameworks // Frontiers. – 2023. – Published: 07 December 2023. – Pages 1-6. DOI 10.3389/fclim.2023.1284400
17. Orzaliev K., Mukasheva A., Ybyraya N., Nurekeshov T. Current regulation of water relations in Central Asia // Regional Science Policy & Practice. – 2024. – Available online 5 March 2024. – Pages 1-9. <https://doi.org/10.1016/j.rsp.2024.100038>
18. Терновая О.А. Российский и зарубежный опыт регулирования водных отношений в монографии Д.О. Сивакова «Водное право» // Аграрное и земельное право. – 2017. – №5 (149). – С. 116-118
19. Benöhr I. The Right to Water and Sustainable Consumption in EU Law. // Consum Policy. – 2023. – Volume 46. – Pages 53-77. <https://doi.org/10.1007/s10603-022-09532-5>
20. David A Keiser, Joseph S Shapiro. Consequences of the Clean Water Act and the Demand for Water Quality // The Quarterly Journal of Economics. – 2019. – Volume 134, Issue 1. – Pages 349-396. <https://doi.org/10.1093/qje/qjy019>

References:

1. «Kazakstan Respublikasynyn «zhasyly jekonomikaga» koshui zhonindegi tuzhyrymdama turaly» Kazakstan Respublikasy Prezidentinin 2013 zhylgy 30 мамырдagy № 577 Zharlygy – [Jelektrondy resurs] – Ajnalys rezhimi: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1300000577> (zhugingen kuni: 27.08.2024).
2. Obzor politiki i rekomendacii dlja Respubliki Kazahstan v sfere upravlenija transgranichnymi vodnymi resursami. Астана, 15.12.2016 – [Jelektronnyj resurs] – Rezhim dostupa: https://unece.org/fileadmin/DAM/env/water/meetings/Water_Convention/2016/Projects_in_Central_Asia/ReviewTransboundCooperation_Kazakhstan_RUS_FINAL.pdf (data obrashhenija: 27.08.2024).
3. «Kazakstan Respublikasynyn Su Kodeksi» 2003 zhylgy 9 shildegegi N 481 Kodeksi. – [Jelektrondy resurs] – Ajnalys rezhimi: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K030000481> (zhugingen kuni: 30.08.2024).

4. Memleket basshysy K.Tokaevtyн Ukimettin kenejtilgen otyrysynda sojlegen sozi. Kazakstan Resublikasy Prezidentinin resmi sajty, 8.02.2022 – [Jelektronny resurs] – Aјnalys rezhimi: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-ktokaevtyн-ukimettin-kenejtilgen-otyrysynda-sojlegen-sozi-812317> (zhugingen kuni: 03.09.2024).
5. Kusmambetov K.D. Pravovoe regulirovanie vodnyh resursov Respubliki Kazahstan: sovremennoe sostojanie i perspektivy: Dissertacija na soiskanie stepeni doktora filosofii (PhD) – Almaty, 2023. – 139 s.
6. Tјumenev S.D. Vodnye resursy i vodoobespechenost' territorii Kazahstana: Uchebnik. – Almaty: KazNTU, 2008. – 267 s.
7. Kusmambetov K.D. Sovremennye koncepcii vodnogo zakonodatel'stva v teorii vodnyh otnoshenij // Vestnik KazNU. Serija: Juridicheskaja. – 2022. – Tom 101, № 1. – 42-52 bb. DOI: <https://doi.org/10.26577/JAPJ.2022.v101.i1.05>
8. «Kazakstan Respublikasynyn su resurstaryн baskaru zhujesin damytudyn 2024 – 2030 zhyldarga amalҗan tuzhyrymdamasyn bekitu turaly» Kazakstan Respublikasy Ukimetinin 2024 zhylygy 5 akpandagy № 66 kaulysy – [Jelektronny resurs] – Aјnalys rezhimi: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2400000066> (zhugingen kuni: 10.09.2024).
9. Itogi goda: proekty po obespecheniju vodoj, vodnyj kodeks i mezhdunarodnye soglasheniya, 30.12.2023 – [Jelektronny resurs] – Rezhim dostupa: <https://primeminister.kz/ru/news/itogi-goda-proekty-po-obespecheniyu-vodoy-vodnyj-kodeks-i-mezhdunarodnye-soglasheniya-26891> (data obrashhenija: 12.09.2024).
10. Su salasynda keshendi zhospar kabyldanady, 2.02.2024 – [Jelektronny resurs] – Aјnalys rezhimi: <https://arainfo.kz/23741/su-salasynda-keshendi-zhospar-abyldanady> (zhugingen kuni: 15.09.2024).
11. Proekt Vodnogo kodeksa prezentovali deputatam Mazhilisa. Oficial'nyj internet resurs Mazhilisa Parlamenta Respubliki Kazahstan, 18.03.2024 – [Jelektronny resurs] – Rezhim dostupa: <https://www.parlam.kz/ru/mazhilis/news-details/id52193/1/1> (data obrashhenija: 19.09.2024).
12. Mukasheva A.A. Sistema vodnogo zakonodatel'stva: sostojanie i perspektivy // Vestnik Instituta zakonodatel'stva Respubliki Kazahstan. – 2013. – №3 (31). – 42-47 bb.
13. Mahmetova L.M. Problemy pravovogo regulirovanija ispol'zovanija i ohrany vod v Respublike Kazahstan // Vestnik Instituta zakonodatel'stva Respubliki Kazahstan. – 2009. – №1 (13). – 50-54 bb.
14. Bajdel'dinov D.L. Ugrozy vodnoj bezopasnosti Kazahstana: pravovye aspekty // Vestnik KazNU. Serija: Juridicheskaja. – 2018. – Tom 87, № 3. – 109-114 bb.
15. Zhupankhan A., Tussupova K., & Berndtsson R. Water in Kazakhstan, a key in Central Asian water management // Hydrological Sciences Journal. – 2018. – 63(5). – Pages 752-762. <https://doi.org/10.1080/02626667.2018.1447111>
16. Ziganshina D. Water infrastructure in Central Asia: legal and institutional frameworks // Frontiers. – 2023. – Published: 07 December 2023. – Pages 1-6. DOI 10.3389/fclim.2023.1284400
17. Orazaliev K., Mukasheva A., Ybyraya N., Nurekeshov T. Current regulation of water relations in Central Asia // Regional Science Policy & Practice. – 2024. – Available online 5 March 2024. – Pages 1-9. <https://doi.org/10.1016/j.rspp.2024.100038>
18. Ternovaja O.A. Rossijskij i zarubezhnyj opyt regulirovanija vodnyh otnoshenij v monografii D.O. Sivakova «Vodnoe pravo» // Agrarnoe i zemel'noe pravo. – 2017. – №5 (149). – S. 116-118
19. Benöhr I. The Right to Water and Sustainable Consumption in EU Law. // Consum Policy. – 2023. – Volume 46. – Pages 53-77. <https://doi.org/10.1007/s10603-022-09532-5>
20. David A Keiser, Joseph S Shapiro. Consequences of the Clean Water Act and the Demand for Water Quality // The Quarterly Journal of Economics. – 2019. – Volume 134, Issue 1. – Pages 349-396. <https://doi.org/10.1093/qje/qjy019>

Авторлар туралы мәліметтер / Информация об авторах / Information about authors

Талап Қайратович Нурекешов – Alikhan Bokeikhan University мемлекеттік-құқықтық пәндер кафедрасының меңгерушісі, PhD докторы, 87753993850, talapzk@bk.ru.

Нурекешов Талап Қайратович – заведующий кафедрой государственно-правовых дисциплин Alikhan Bokeikhan University, Доктор PhD, 87753993850, talapzk@bk.ru.

Nurekeshov Talap Kairatovich – Head of the Department of State and Legal Disciplines Alikhan Bokeikhan University, PhD, 87753993850, talapzk@bk.ru.

Ерлан Майданұлы Айтқазин – Alikhan Bokeikhan University докторанты, құқық магистрі, 87753993528, aytkazin1805@mail.ru.

Айтқазин Ерлан Майданұлы – Докторант Alikhan Bokeikhan University, магистр права, 87753993528, aytkazin1805@mail.ru.

Aytkazin Yerlan Maydanuly – Doctoral student of Alikhan Bokeikhan University, Master of Law, 87753993528, aytkazin1805@mail.ru.

Д.П. Потапов ¹

¹Горно-Алтайский государственный университет Россия, г. Горно-Алтайск
(e-mail: potapov.pdp6304@yandex.ru)

Пожизненное лишение свободы: вопросы исполнения и обеспечения условно-досрочного освобождения

Аннотация. Работа посвящена вопросам исполнения пожизненного лишения свободы в соответствии с уголовным и уголовно-исполнительным законодательством России и Казахстана. Рассматриваются возникающие при этом проблемы психологического, социального и экономического плана, затрудняющие применение к данной категории осужденных условно-досрочного освобождения. Предлагается применение к данной категории осужденных, предложенную в научной литературе «прогрессивную систему» исполнения данного вида наказания, также вносятся предложения по её совершенствованию, что по мнению автора может привести к обеспечению не только достижения целей наказания, но и обеспечить к моменту возникновения возможности применения к осужденному условно-досрочного освобождения его психологической и социальной готовности к освобождению и обеспечения его ресоциализации.

Ключевые слова: исполнение наказания в виде пожизненного лишения свободы, условно-досрочное освобождение, обеспечение ресоциализации

D.P. Potapov ¹

¹Gorno-Altai State University, Gorno-Altai, Russia
(e-mail: potapov.pdp6304@yandex.ru)

Life imprisonment: issues of execution and provision of parole

Annotation. The work is devoted to the issues of execution of life imprisonment in accordance with the criminal and penal enforcement legislation of Russia and Kazakhstan. The article considers the psychological, social and economic problems that arise in this case, which make it difficult to apply parole to this category of convicts. It is proposed to apply to this category of convicts the "progressive system" proposed in the scientific literature for the execution of this type of punishment, and proposals are also made to improve it, which, in the author's opinion, can lead to ensuring not only the achievement of the goals of punishment, but also to ensure that by the time the possibility arises of applying his psychological parole to a convicted person

Keywords: execution of punishment in the form of life imprisonment, parole, ensuring re-socialization

Д.П. Потапов ¹

¹Горно-Алтай мемлекеттік университеті Ресей, Горно-Алтай қ.
(e-mail: potapov.pdp6304@yandex.ru)

Өмір бойы бас бостандығынан айыру: шартты түрде мерзімінен бұрын босатуды орындау және қамтамасыз ету мәселелері

Аннотация. Жұмыс Ресей мен Қазақстанның қылмыстық және қылмыстық-атқару заңнамасына сәйкес өмір бойына бас бостандығынан айыру мәселелеріне арналған. Бұл ретте сотталғандарды шартты түрде мерзімінен бұрын босатуды осы санатқа қолдануды қиындататын психологиялық, әлеуметтік және экономикалық жоспардың туындайтын проблемалары қаралады. Сотталғандардың осы санатына қолдану ұсынылады, ғылыми әдебиеттерде ұсынылған жазаның осы түрін орындаудың "прогрессивті жүйесі", сондай-ақ оны жетілдіру бойынша ұсыныстар енгізіледі, бұл автордың пікірінше, жаза мақсаттарына қол жеткізуді ғана емес, сонымен бірге сотталған адамға оның психологиялық және әлеуметтік дайындығын шартты түрде мерзімінен бұрын босатуды қолдану мүмкіндігі туындаған кезде қамтамасыз етілуі мүмкін босату және оны қайта әлеуметтендіруді қамтамасыз ету.

Түйінсөздер: өмір бойы бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны орындау, шартты түрде мерзімінен бұрын босату, қайта әлеуметтендіруді қамтамасыз ету

Введение. На сегодняшний день, пожизненное лишение свободы, де-факто, а в некоторых странах и де-юре, получило статус самого тяжелого вида наказания. В уголовно-исполнительном законодательстве и Российской Федерации и Республики Казахстан присутствует данный вид наказания. Данный вид наказания предусмотрен соответственно ст.44 и ст.57 УК РФ [1] и ст.46 УК РК [2]. Условия отбывания этого вида наказания в обеих странах схожи, и в том и в другом государстве, пожизненное лишение свободы назначается за совершение наиболее тяжких преступлений, исполняется путем пребывания осужденного в условиях строгой изоляции, то есть в камерах и т.п. ст.127 УИК РФ [3] и ст.139 УИК РК [4]. Кроме того, в законодательстве и России и Казахстана предусмотрена возможность условно-досрочного освобождения от дальнейшего отбывания пожизненного лишения свободы по истечении двадцатипятилетнего срока фактического отбытия, с учетом ещё некоторого ряда условий, так же схожих. ч.5 ст.79 УК РФ [1] и ч.6 ст.72 УК РК [2]. Однако можно заметить, что уголовно-исполнительное законодательство Казахстана, предусматривает особый случай освобождения по УДО по истечении пятнадцати лет. Но все-таки, можно отметить, что схожих условий больше, чем различий, а отсюда можно сделать вывод, о схожести вопросов и проблем возникающих, как перед законодателями, так и правоприменителями, обоих государств.

Цель данной научной статьи – проанализировать особенности исполнения пожизненного лишения свободы и изучить правовые, организационные и социальные аспекты обеспечения условно-досрочного освобождения (УДО) осужденных.

Актуальность темы пожизненного лишения свободы и условно-досрочного освобождения (УДО) обусловлена необходимостью балансировать между защитой общества и правами осужденных на гуманное обращение и реабилитацию. В

современных правовых системах всё большее внимание уделяется вопросам возможности исправления даже тех, кто отбывает пожизненный срок, что требует пересмотра подходов к применению УДО. Кроме того, международные стандарты (например, Европейская конвенция по правам человека) подчеркивают важность предоставления осужденным шанса на пересмотр наказания. Важно изучить, насколько эффективно применяются механизмы УДО в национальных правовых системах и какие проблемы возникают при их реализации. Актуальность темы также связана с необходимостью реформировать пенитенциарные системы для улучшения условий содержания и снижения рецидивизма. Исследование данной проблемы способствует поиску оптимального сочетания между справедливостью наказания и возможностью для реинтеграции в общество.

В данной научной статье применяются различные **методы исследования** для всестороннего анализа темы. Метод сравнительного анализа используется для изучения опыта различных стран в области исполнения пожизненного лишения свободы и условно-досрочного освобождения (УДО). Нормативно-правовой метод позволяет исследовать действующее законодательство и международные стандарты, регулирующие пожизненное заключение и УДО. Метод системного подхода помогает рассмотреть данную проблему как комплекс правовых, социальных и организационных аспектов. Анализ судебной практики применяется для выявления актуальных тенденций и проблем при рассмотрении ходатайств об УДО. Социологический метод включает сбор и анализ мнений экспертов (например, юристов, сотрудников пенитенциарной системы) по вопросам реабилитации осужденных. Историко-правовой метод используется для понимания эволюции норм, связанных с пожизненным лишением свободы и освобождением осужденных.

Основные положения. Проблемы возникающие при исполнении пожизненного лишения свободы, на наш взгляд, условно можно разделить на три группы:

1. Психологические. Осужденный в условиях постоянного нахождения в камере будет, и это не подлежит сомнению, изменяться психологически. Его восприятие окружающей среды изменится под воздействием той обстановки в которой он находится.

2. Социальные. Сокращение человеческого общения до минимума, повлечет деградацию его поведенческих навыков, тем более они не биологические, а приобретенные, соответственно, могут быть и утрачены.

3. Экономические. Материальное содержание лиц в условиях камеры является накладным для государства.

Под психологическими проблемами, возникающими у осужденного, мы в первую очередь, имеем в виду, изменение психологических аспектов личности. «Бытие определяет сознание» и не только сознание, но и характер, мировосприятие человека. Постоянное нахождение в четырех стенах, наличие кратковременных прогулок, в целом не меняют картину, даже колор стен камеры, действует подавляюще на психику человека. Изменяются привычки, формы и способы взаимодействия с другими лицами, может быть изменён характер, динамика личности и другие показатели личности, до полного её изменения. Лицо находится в условиях ограниченного пространства, отчего теряется навык восприятия окружающего пространства, визуального восприятия перспективы. То есть, может быть деградации личности. В абсолютном большинстве, лица, осужденные к пожизненному лишению свободы, не блещут интеллектом, образованностью. Поэтому вероятность использования ими времени отбывания наказания для личностного роста, развития своих интеллектуальных и волевых качеств, чрезвычайно мала, они по этой лестнице

опускаются вниз. Это не революционные деятели начала XX века.

При этом можно отметить, что, по мнению психологов, средний срок социально-психологической адаптации, то есть приспособляемости лица к окружающим его социальным условиям составляет примерно три года [5]. Таким образом, в течение буквально трех лет, лицо полностью «подстраивается» к условиям существования именно в камеры, со всеми вытекающими отсюда психологическими проблемами. При этом также необходимо учитывать, что человек на свободе в течении четверти века может многократно поменять круг своего общения. Свои жизненные и семейные условия, то есть мир вокруг него изменяется и с ним изменяется и он сам. Осужденный же к пожизненному лишению свободы лишен такой возможности. Для него навык и психологические установки пребывания в условиях камеры, ограничений во всем перекрывается многократно, по сравнению со сроком полной адаптации его психики к этим условиям. Данные аспекты не имели бы большого значения, находясь это лицо, действительно на пожизненном отбывании, без даже предположения вернуться в социум, однако это не так. Этот человек имеет, предусмотренную законом возможность претендовать на условно-досрочное освобождение, то есть на возврат в общество. Как бы ни была мала эта возможность.

Социальные вопросы также возникают в первую очередь, исходя из условий отбывания пожизненного лишения свободы. У этого человека общение происходит с одними и теми же людьми, по одним и тем же темам, с ограничением словарного запаса, ограничением интонационной дифференциации своих высказываний, отсюда следует, что утрачиваются навыки общения. Кроме того, почему не учитывается и такой аспект общественного существования, так в течении, как минимум, двадцати пяти лет этот человек не нес никакой ответственности за себя, ему приносили еду, одежду, выводили на

прогулку и т. д. он утрачивает навыки обслуживания себя, это ведет человека к социальной деградации.

Не меняет положения и наличие семейных и родственных связей. Несмотря на то что, по данным Л.В. Вавиловой, почти 60%, то есть большинство осужденных имеют семьи и стремятся к их сохранению, а поддерживают отношения с родственниками 75% (письма, посылки) [6]. Но на наш взгляд, маловероятно, что даже при этом, как нам представляется и берем на себя смелость утверждать, что семья и родственники, может за исключением матерей, ждут его возвращения и готовы принять его после стольких лет отсутствия. Жизнь этих людей за эти годы изменилась, вполне возможно, что кардинально. Осужденного в этой их жизни не было и вероятнее всего они не хотят его появления. И те не многочисленные и краткие свидания общей картины не меняют.

И, третья группа проблем отбывания пожизненного лишения свободы, которую условно можно назвать экономической. В ней, на наш взгляд, можно выделить два базовых аспекта. Первое, в соответствии с требованием законодательства, ч.1 ст.127 УИК РФ [3], даже если осужденных отбывающих наказание в виде пожизненного лишения свободы, то и привлечение и к труду должно осуществляться с учетом их нахождения в камерах. Таким образом, можно утверждать, что они если даже будут привлечены трудовой деятельности, то малоквалифицированной, малоинтересной, малопроизводительной и, соответственно, мало доходной. И, второй, хотя мы прекрасно понимаем, что в вопросах отбывания наказания вопрос получения прибыли не может быть определяющим, о чем говорит даже международное законодательство (ст.72 п.2 Минимальных стандартных правил обращения с заключенными) [7]. Однако, это не уничтожает материальные затраты которые несет любое государство при содержании осужденных к лишению свободы. Кроме того, можно отметить, что чем строже порядок отбытия данного вида

наказания, тем больших затрат требуется от государства. У любого государства множество проблем и вопросов требующих бюджетных вложений для более рационального и эффективного вложения в интересы и самого государства и его более законопослушных граждан. Следовательно, можно с пониманием отнестись к стремлению бюджета государства к сокращению подобных трат. Ни в одной стране нет большого количества мест отбывания пожизненного лишения свободы. Количество же лиц отбывающих данный вид наказания, к сожалению, постоянно растет, что влечет в свою очередь рост числа подобных, особых учреждений. По некоторым данным, на сегодняшний день, подобных учреждений в России уже десяток [8].

С учетом высказанных проблем возникает вопрос о возможности применения к лицам, отбывшим двадцатипятилетний срок пребывания в чрезвычайно ограниченном пространстве, с ограничением в общении, отсутствии трудовых навыков, фактическом отсутствии семьи и родных, места проживания и т.п., а так же, с учетом, происходящих с невероятной скоростью, изменений в обществе наших государств о возможности его условно-досрочного освобождения.

Несмотря на то, что институт УДО применяется достаточно активно. Так, по заявлению Председателя Верховного суда РФ «По сравнению с аналогичным периодом прошлого года (с января по сентябрь.— "Ъ") количество удовлетворенных судами ходатайств об условно-досрочном освобождении от отбывания наказания возросло с 48% до 53%»,— сказал господин Лебедев на заседании Совета судей России» в 2023 году[9]. Но из этих, более чем половины условно-досрочно освобожденных, нет ни одного из числа осужденных к пожизненному лишению свободы. Хотя из числа лиц, отбывающих подобный вид наказания уже сотни, хотя бы формально, то есть отбыли более двадцати пяти лет, и получили право претендовать на подобное освобождение.

Автору, в ходе подготовки данного материала не удалось найти ни одного случая, когда отбывающий пожизненное лишение свободы был освобожден условно-досрочно, упоминаются, лишь ситуации, где лицам, отбывавшим пожизненное лишение свободы оно было заменено, на лишение свободы с обозначенным сроком наказания и по его отбытии они освобождались [10].

При этом, сложно предъявить претензии к судьям, рассматривающим подобные ходатайства, в отсутствие гуманности и человеколюбия. Они прекрасно понимают неготовность этих лиц к подобной перемене своей судьбы, при существующей системе отбывания пожизненного лишения свободы. О несовершенстве сложившейся системы отбывания наказания в виде лишения свободы и не только пожизненного косвенно может свидетельствовать и уровень рецидивной преступности в Российской Федерации. Так, по заявлению Министра юстиции РФ Чуйченко К. А. в конце января 2022 года сообщил, что уровень рецидивной преступности составил 44 % [11], а в ответ на запрос РИА-Новости по данным Генеральной Прокуратуры РФ за период с января по сентябрь 2023 года "Стабильно высоким остается уровень повторной преступности. Несмотря на некоторое снижение числа таких преступлений в абсолютном выражении (с 474,6 тысячи до 457,6 тысячи), их доля в структуре предварительно расследованных преступлений составляет около 60%", - говорится в ответе ведомства на соответствующий запрос агентства» [12]. И это происходит с лицами, отбывшими гораздо меньший срок и в более «комфортных» условиях, чем при пожизненном лишении свободы.

Если мы не будем считать, что положение законодательства о возможности применения условно-досрочного освобождения для лиц отбывающих пожизненное лишение свободы носит декларативный характер и его положения не только могут, но и должны применяться, то возникает

абсолютно резонный вывод, о необходимости изменения подхода к отбыванию исполнения данного вида наказания и подготовки осужденного к УДО.

Это будет длительная и тщательная подготовка, начало которой будет положено ещё во время отбывания наказания, её невозможно провести одномоментно.

В научной литературе уже высказывались некоторые предложения по изменению порядка отбывания пожизненного лишения свободы и обеспечения возможности условно-досрочного освобождения данной категории лиц. Так А.П. Детков, предлагал по отбытии некоторого срока в строгих условиях переводить данную категорию осужденных на более облегченные условия отбывания наказания [13]. На наш взгляд, это один из наиболее реалистичных вариантов, он достаточно приемлемым и обеспечивает гуманистичный подход к достижению основной цели наказания, получения на «выходе» при освобождении социально адаптированную личность, способную жить в нормальном обществе. В своей работе А.П. Детков высказал идею ввести так называемую «прогрессивную систему», которая, по его мнению, должна включать возможность перевода осужденных со строгих условий на обычные, далее на облегченные и затем в колонию поселения, только после этого к лицу может быть применено условно-досрочное освобождение.

Действительно, как нам представляется, подобный подход позволит разрешить наиболее сложные социально-психологической проблемы, обеспечения готовности осужденного к условно-досрочному освобождению.

На сегодняшний день, подобный подход «прогрессивной системы» уже частично реализуется, так уголовно-исполнительное законодательство указывает, что осужденный к пожизненному лишению свободы не менее 10 лет содержится в строгих условиях, затем может быть переведен на обычные условия и, отбыв ещё 10 лет, то есть после

20 лет отбывания лишения свободы может быть переведен на облегченные, всё это в пределах одной колонии (ст. 127 УИК РФ) [3].

Вместе с тем, А.П. Детков, предлагает сделать эти этапы различными по времени, не менее 1 года и — возможность перевода осужденных со строгих условий содержания на обычные в условиях колонии особого режима для отбывающих пожизненное лишение свободы, затем не менее 7 лет и перевод с обычных условий содержания на облегченные, затем после отбытия общего срока в 15 лет возникает возможность перевода в колонию-поселение и соответственно после отбывания общего срока в 25 лет, возникновение права на условно-досрочное освобождение. То есть этапы сроков выглядят следующим образом (при идеальных условиях) 1 год — 7 лет — 7 лет — 10 лет.

Вместе с тем, нам представляется, что срок отбывания на каждом этапе должен быть с одной стороны достаточным для обеспечения однозначной уверенности в достижении целей наказания на конкретном этапе его отбывания, а с другой не лишать осужденного осознания реальности достижения следующего этапа облегчения отбываемого наказания. Поэтому с одной стороны срок в один год считаем недостаточным для обеспечения социальной справедливости наказания, ведь пожизненное лишение свободы, как показывает судебная практика назначается не только за совершение особо тяжких преступлений против жизни (в различных уголовно-правовых вариантах квалификации), но и целого «букета» преступлений и совокупности судимостей. Кроме того, не следует забывать психологические аспекты формирования ценностный установок. Следовательно, можно утверждать, что для осознания своего предыдущего поведения и оценки суровости наказания одного года не достаточно. С другой стороны, необходимо помнить о важности "зримых перспектив" для стимулирования позитивного поведения осужденного.

Поэтому и срок в десять лет нахождения в колонии-поселении представляется чрезмерным. Человек может перегореть.

Мы же считаем возможным, несколько модернизировать и расширить данное предложение и осуществлять его следующим образом. Во-первых, разделив срок отбытия на определенные периоды, желательно равные между собой, например 5-7 лет, хотя нам представляется, что более продуктивным являлся бы срок в пять лет. Это обусловлено тем, что по мнению психологов средний срок социально-психологической адаптации, то есть приспособляемости лица к окружающим его социальным условиям составляет три года [3]. Помимо, этого пятилетний период позволяет ввести большее число этапов, изменения режимов отбывания пожизненного лишения свободы. Поэтому, безусловно, этот срок должен быть более трех лет, а в течение последующих двух лет происходит закрепление получаемого жизненного опыта и его переосмысление.

Кроме того, большая дифференциация отбывания позволит использовать всю систему исправительных учреждений. Не просто переводить осужденного с одного режима отбывания на другой, но и перемещать его из одного учреждения в другое, вплоть до использования колоний-поселений.

Но, по нашему мнению в подобном случае, присутствует возможность и наиболее рационально использовать, исправительные центры, как конечный этап подготовки осужденного к условно-досрочному освобождению. Исполнение наказания в виде принудительных работ создает больше возможностей и условий для обеспечения социальной адаптации осужденного. Изменение вида наказания, в данном случае с лишения свободы на принудительные работы можно осуществить уже предусмотренного ст.80 УК РФ «Замена неотбытой части наказания более мягким видом наказания»[1], с внесением соответствующих изменений и дополнений.

Особенностью отбывания наказания в исправительном центре выступает не только обязательное привлечение к трудовой деятельности. И эти факторы, признаются нами как наиболее значимые в данном случае, к ним можно отнести, нахождение в трудовом коллективе состоящим не только из осужденных, получение возможности, пусть и ограниченного, но выхода за пределы учреждения, возвращение в нормальный, а не только пенитенциарный, коллектив. Таким образом, в исправительном центре, лицо в обязательном порядке получает определенные трудовые навыки, имеет возможность общения с лицами, не являющимися осужденными, в конце концов, сразу после применения к нему УДО, он может продолжить работу в этом же, уже знакомом ему коллективе.

Безусловно, мы считаем, что к лицу, отбывающему наказание в виде пожизненного лишения свободы, должны применяться все требования законодательства по обеспечению подобных переводов и по условиям отбывания и по порядку перевода из одного вида учреждения в другое. Кроме того, в закон может быть внесено положение о том, что осужденный к пожизненному лишению свободы может претендовать на УДО лишь на последнем этапе своей готовности к нему. При данной системе, мы получаем многократный судебный контроль процесса исправления подобных лиц и реализации заявленных законом положений, по равному доступу к условно-досрочному освобождению всех категорий осужденных.

Заключение. Мы не питаем иллюзий, что каждый из осужденных к пожизненному лишению свободы способен пройти весь этот путь, поэтому, каждый из переводов может быть отменен и осужденный вновь отправлен на предыдущий, а возможно и более ранний режим содержания с отбыванием всего срока данного этапа.

Что же может дать применение подобной «прогрессивной системы»?

В этом случае можно будет решить следующие задачи:

1. Психологические:

а. Осужденному легче поддерживать режим ожидания предполагаемого условно-досрочного освобождения, пять либо семь лет легче представить в перспективе, чем двадцать пять лет, воспринимаемых как бесконечность.

б. Изменение обстановки, в связи с переводом в другую колонию, безусловно, разнообразит серые будни однообразного отбывания лишения свободы. Появляются новые впечатления, человек попадает в другие условия, приобретаются иные навыки, замедляется либо отсутствует деградация личности.

в. Лицо фактически само контролирует возможность применения к нему освобождения. Законом может быть предусмотрена возможность подачи ходатайства об условно-досрочном освобождении лишь после отбытия некоторой части срока на последнем, «облегченном» этапе. Осужденный психологически готов к освобождению.

2. Социальные:

а. Осужденный стремится к исправлению, так как, он зримо наблюдает, что оно приводит к улучшению его положения, не в далекой перспективе, а достаточно близко по времени.

б. Лицо, практически постоянно, в период всего отбывания наказания имеет опыт социального общения с различными людьми, в изменяющейся обстановке.

в. Нарастание общения, снятие ограничений происходит постепенно, человек успевает адаптироваться к ним, подготовиться к следующему этапу.

3. Экономические:

а. Осужденный, при переводе с условий строгой изоляции, то есть камеры, привлекается к трудовой деятельности, приобретает необходимые, после освобождения, профессиональные навыки.

Для государства:

б. Система исправительных учреждений уже существует, ничего строить и создавать нет необходимости.

в. При переводе осужденных, в иные учреждения, не происходит «переполняемости» существующих ныне колоний особого режима для отбывающих пожизненное лишение свободы. Контингент, переводимых на следующий этап, будет убывать в другие учреждения.

Кроме того, в случае, если подобная система отбывания наказания в отношении лиц отбывающих пожизненное лишение свободы покажет свою эффективность, то

возможно её распространение на все случаи отбывания лицами, отбывающими лишение свободы со «сверхдлительными» сроками, к каковым можно отнести все сроки лишения свободы, превышающие 10 лет.

Безусловно, наше предложение носит, во многом дискуссионный характер, но это приглашение к обсуждению, а не готовое решение.

Список литературы

1. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 N 63-ФЗ (ред. от 06.04.2024) / [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.consultant.ru> (дата обращения: 28.09.2024)
2. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 09.09.2024 г.) — Режим доступа: <https://online.zakon.kz/Document> (дата обращения: 28.09.2024)
3. Уголовно-исполнительный кодекс Российской Федерации" от 08.01.1997 N 1-ФЗ (с изм. и доп., вступ. в силу с 11.12.2023) / [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.consultant.ru> (дата обращения: 28.09.2024)
4. Уголовно-исполнительный кодекс Республики Казахстан от 5 июля 2014 года № 234-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 21.07.2024 г.) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://online.zakon.kz/Document> (дата обращения: 28.09.2024)
5. Адаптация и личностное саморазвитие [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.vashpsixolog.ru> (дата обращения: 28.09.2024)
6. Вавилова Л.В. Особенности личности осужденных, отбывающих наказание в виде пожизненного лишения свободы. // Российский следователь 2005 № 6. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.lawmix.ru> (дата обращения: 28.09.2024)
7. Минимальные стандартные правила обращения с заключенными. Приняты на первом Конгрессе Организации Объединенных Наций по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями, состоявшемся в Женеве в 1955 году, и одобрены Экономическим и Социальным Советом в его резолюциях 663 С (XXIV) от 31 июля 1957 года и 2076 (LXII) от 13 мая 1977 года. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.un.org/ru/documents> (дата обращения: 28.09.2024).
8. Пожизненное лишение свободы в России. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki>. (дата обращения: 28.09.2024).
9. ИД «Коммерсант» от 05.12.23. / [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.kommersant.ru/doc/6380222> (дата обращения: 28.09.2024).
- 10 А. Зубков. 27.11.2023 С пожизненного заключения освобождались, но по УДО никто / [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://dzen.ru/a/ZWQ2wmVL>; ФСИН: Каждый восьмой пожизненно осужденный уже имеет право на УДО [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://tass.ru/obschestvo> (дата обращения: 28.09.2024).
11. В Минюсте назвали процент рецидива среди российских заключённых . 31.01.2022 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://news.ru/society> (дата обращения: 28.09.2024).
12. В Генпрокуратуре назвали уровень рецидивной преступности стабильно высоким. РИА «Новости» от 11.11.2023 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://ria.ru> (дата обращения: 28.09.2024).
13. Детков, А. П. Пожизненное лишение свободы : Уголовно-правовые и уголовно-исполнительные аспекты : Автореферат диссертации ... канд юрид наук. — Томск, 1996. — 20 с. / [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.dissercat.com> (дата обращения: 25.09.2024)

Reference

1. Ugolovnyj kodeks Rossijskoj Federacii ot 13.06.1996 N 63-FZ (red. ot 06.04.2024) / [Ehlektronnyj resurs]. — Rezhim dostupa: <http://www.consultant.ru> (data obrashcheniya: 28.09.2024)
2. Ugolovnyj kodeks Respubliki Kazakhstan ot 3 iyulya 2014 goda № 226-V (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 09.09.2024 g.) — Rezhim dostupa: <https://online.zakon.kz/Document> (data obrashcheniya: 28.09.2024)
3. Ugolovno-ispolnitel'nyj kodeks Rossijskoj Federacii" ot 08.01.1997 N 1-FZ (s izm. i dop., vstup. v silu s 11.12.2023) / [Ehlektronnyj resurs]. — Rezhim dostupa: <http://www.consultant.ru> (data obrashcheniya: 28.09.2024)

4. Uголовно-исполнитель'nyj kodeks Respubliki Kazakhstan ot 5 iyulya 2014 goda № 234-V (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 21.07.2024 g.) [Ehlektronnyj resurs]. — Rezhim dostupa: <https://online.zakon.kz/Document> (data obrashcheniya: 28.09.2024)
5. Adaptatsiya i lichnostnoe samorazvitie [Ehlektronnyj resurs]. — Rezhim dostupa: <http://www.vashpsixolog.ru> (data obrashcheniya: 28.09.2024)
6. Vavilova L.V. Osobennosti lichnosti osuzhdennykh, otbyvayushchikh nakazanie v vide pozhiznennogo lisheniya svobody. // Rossijskij sledovatel' 2005 № 6. [Ehlektronnyj resurs]. — Rezhim dostupa: <https://www.lawmix.ru> (data obrashcheniya: 28.09.2024)
7. Minimal'nye standartnye pravila obrashcheniya s zaklyuchennymi. Prinyaty na pervom Kongresse Organizatsii Ob'edinennykh Nacij po preduprezhdeniyu prestupnosti i obrashcheniyu s pravonarushitelyami, sostoyavshemsya v Zheneve v 1955 godu, i odobreny Ehkonomicheskim i Social'nyim Sovetom v ego rezolyuciyakh 663 S (XXIV) ot 31 iyulya 1957 goda i 2076 (LXII) ot 13 maya 1977 goda. [Ehlektronnyj resurs]. — Rezhim dostupa: <https://www.un.org/ru/documents> (data obrashcheniya: 28.09.2024).
8. Pozhiznennoe lishenie svobody v Rossii. [Ehlektronnyj resurs]. — Rezhim dostupa: <https://ru.wikipedia.org/wiki>. (data obrashcheniya: 28.09.2024).
9. ID «KommersanT» ot 05.12.23. / [Ehlektronnyj resurs]. — Rezhim dostupa: <https://www.kommersant.ru/doc/6380222> (data obrashcheniya: 28.09.2024).
- 10 A. Zubkov. 27.11.2023 S pozhiznennogo zaklyucheniya osvobodhdalis', no po UDO nikto / [Ehlektronnyj resurs]. — Rezhim dostupa: <https://dzen.ru/a/ZWQ2wmVL>; FSIN: Kazhdyj vos'moj pozhiznenno osuzhdennyj uzhe imeet pravo na UDO [Ehlektronnyj resurs]. — Rezhim dostupa: <https://tass.ru/obschestvo> (data obrashcheniya: 28.09.2024).
11. V Minyuste nazvali procent recidiva sredi rossijskikh zaklyuchyonnykh . 31.01.2022 g. [Ehlektronnyj resurs]. — Rezhim dostupa: <https://news.ru/society> (data obrashcheniya: 28.09.2024).
12. V Genprokurature nazvali uroven' recidivnoj prestupnosti stabil'no vysokim. RIA «Novosti» ot 11.11.2023 g. [Ehlektronnyj resurs]. — Rezhim dostupa: <https://ria.ru> (data obrashcheniya: 28.09.2024).
13. Detkov, A. P. Pozhiznennoe lishenie svobody :Uголовно-pravovye i uголовно-исполнитель'nye aspekty : Avtoreferat dissertatsii ... kand yurid nauk. — Tomsk,1996. — 20 s. / [Ehlektronnyj resurs]. — Rezhim dostupa: <https://www.dissercat.com> (data obrashcheniya: 25.09.2024)

Авторлар туралы мәліметтер / Информация об авторах / Information about authors

Потапов Дмитрий Петрович - заң ғылымдарының кандидаты, философия және әлеуметтану құқығы кафедрасының доценті, тау-кен-Алтай мемлекеттік университеті, 8 923 666 82 01, potapov.pdp6304@yandex.ru

Потапов Дмитрий Петрович - кандидат юридических наук, доцент кафедры права философии и социологии, Горно-Алтайский государственный университет, 8 923 666 82 01, potapov.pdp6304@yandex.ru

Potapov Dmitry Petrovich - Candidate of Law, Associate Professor of the Department of Law, Philosophy and Sociology, Gorno-Altai State University, 8 923 666 82 01, potapov.pdp6304@yandex.ru

Г.Р. Рустемова¹, А.Т. Байсеитова¹

¹Алматын ская академия МВД Республикасы Қазақстан и мени Мақана Есбулатова
(e-mail: g.rustemova@mail.ru; e-mail: baliya76@mail.ru)

Правовые риски цифровой медицины: проблемы и суждения

Аннотация: Здоровье человека является объектом изучения многих наук. В век сплошной цифровизации возникает много новых вопросов касательно регулирования вопросов внедрения цифровизации в экономику, здравоохранение, промышленность и т.д. Она применима в ведущих странах лишь к тем отраслям экономики, что достигли уже высокого уровня так называемой цифровой зрелости.

Особое внимание уделено анализу ключевых проблем, связанных с правовым регулированием хранения и обработки персональных данных пациентов, обеспечением кибербезопасности медицинских систем, а также ответственностью за ошибки, допущенные при использовании искусственного интеллекта и телемедицины. Автор выделяет основные правовые коллизии, которые возникают в связи с транснациональным характером цифровой медицины, и предлагает направления их разрешения. Сделан акцент на необходимости формирования комплексной нормативной базы, способной обеспечить защиту прав пациентов и минимизацию рисков в условиях стремительной цифровизации здравоохранения.

Настоящая статья посвящена вопросам правовых рисков, возникающих при внедрении цифровизации в здравоохранение и медицину, предложены некоторые пути преодоления их.

Ключевые слова: медицина, право на здоровье, цифровизация, правовые риски, законодательство.

Г.Р. Рустемова, А.Т. Байсеитова

Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есбулатов атындағы Алматы академиясы
(e-mail: g.rustemova@mail.ru; e-mail: baliya76@mail.ru)

Цифрлық медицинаның заңды тәуекелдері: мәселелер мен пайымдаулар

Анатпа: Адамның денсаулығы көптеген ғылымдар зерттеуінің объектісі болып табылады. Жаппай цифрландыру ғасырында экономикаға, денсаулық сақтау саласына, өнеркәсіпке және т.б. цифрландырудың енгізуін реттеу кезінде жаңа көптеген сұрақтарды туындатады. Дамыған елдерде ол тек цифрлық жетілу деп аталатын жоғары деңгейге жеткен экономика салаларында ғана қолданылады.

Пациенттердің жеке деректерін сақтау мен өндеуді құқықтық реттеумен, медициналық жүйелердің киберқауіпсіздігін қамтамасыз етумен, жасанды интеллект пен телетипбиологияны қолданудағы қателіктер үшін жауапкершілікпен байланысты негізгі мәселелерді талдауға ерекше назар аударылады. Автор цифрлық медицинаның трансұлттық сипатына байланысты негізгі құқықтық қайшылықтарды анықтап, оларды шешу жолдарын ұсынады. Денсаулық сақтауды жедел цифрландыру жағдайында пациенттердің құқықтарын қорғауға және тәуекелдерді азайтуға қабілетті кешенді нормативтік-құқықтық базаны қалыптастыру қажеттілігіне назар аударылды.

Берілген мақала денсаулық сақтау саласы және медицинаға цифрландырудың енгізуі кезінде пайда болатын құқықтық тәуекелдер мәселелеріне арналған.

Түйінді сөздер: медицина, денсаулыққа ие болу құқығы, цифрландыру, құқықтық тәуекелдер, заңнама.

G.R. Rustemova, A.T. Baiseitova

M. Esbulatov Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of
Kazakhstan

(e-mail: g.rustemova@mail.ru; e-mail: baliya76@mail.ru)

Legal risks of digital medicine: problems and judgments

Abstract: Human health is the object of study of many sciences. In the age of entire digitalization, many new questions arise regarding the regulation of digitalization of the economy, healthcare, industry, etc. It is applicable in leading countries only to those sectors of the economy that have already reached a high level of so-called digital maturity.

Particular attention is paid to the analysis of the main problems associated with the legal regulation of the storage and processing of personal data of patients, ensuring the cybersecurity of medical systems, responsibility for errors in the

use of artificial intelligence and teletypbiology. The author identifies major legal conflicts related to the transnational nature of digital medicine and proposes directions for their resolution. In the conditions of accelerated digitization of health care, attention was paid to the need to form a complex regulatory framework capable of protecting the rights of patients and minimizing risks.

This article is devoted to the issues of legal risks arising from the digitalization of healthcare and medicine, some ways to overcome them are proposed.

Keywords: medicine, right to health, digitalization, legal risks, legislation.

Введение. Цифровое здоровье является частью современного медицинского прогресса. Внедрение информационных технологий и высокая ценность медицинских услуг, такие, как повышение доступности медицинской помощи, улучшение диагностики и лечения, а также улучшение процессов управления эффективностью учреждений соответствуют требованиям времени. Однако в совокупности с возросшими масштабами загрязнения и новыми правовыми рисками, связанными с обработкой и защитой информации от загрязнений, необходимы новейшие технологии.

Право на здоровье является неотъемлемым правом человека, которое признаётся и в международном праве. В Международном пакте об экономических, социальных и культурных правах констатируется «право каждого человека на наивысший достижимый уровень физического и психического здоровья» (п.1 ст.12). В свою очередь, Комитет по экономическим, социальным и культурным правам рекомендовал государствам обеспечить следующее:

« – право доступа к учреждениям здравоохранения, товарам и услугам на основании принципа недискриминации, особенно для уязвимых или маргинализированных групп;

– доступ к минимальному набору продуктов питания первой необходимости, содержащему требуемое количество питательных веществ и безопасному для здоровья;

– доступ к убежищу, жилищу и санитарным услугам, и достаточному количеству безопасной питьевой воды;

– обеспечение лекарствами первой необходимости;

– справедливое распределение всех учреждений, товаров и услуг здравоохранения»[1].

Поэтому важным является глубоко и правильно осмыслить достижения науки в области охраны здоровья человека. Центральным элементом IV-ой технологической революции является цифровая трансформация. Многие отрасли экономики и социальной сферы проходят сейчас этап глубоких преобразований, что в конечном итоге должно привести к их высокой технологичности. Сама цифровая трансформация является сложным, не всегда предсказуемым процессом, затрагивает многие сферы жизни. Она применима

в ведущих странах лишь к тем отраслям экономики, что достигли уже высокого уровня так называемой *цифровой зрелости*.

Цель научного исследования - выявить и проанализировать правовые риски, связанные с развитием цифровой медицины, включая использование искусственного интеллекта, телемедицины и электронных медицинских систем, а также сформулировать предложения по улучшению регулирования для снижения и защиты этих рисков. права пациентов.

Методы исследования. Анализ нормативно-правовых актов, судебной практики и научных трудов по вопросам цифровой медицины с последующим обобщением выводов. Сравнение национальных и международных подходов к регулированию цифровой медицины. Анализ текущего состояния законодательства и перспектив его развития в контексте цифровизации здравоохранения.

Результаты и обсуждения. После известных печальных январских событий позапрошлого года в Казахстане в стране наступила пора пересмотра всего законодательства. Продолжается

конституционная реформа, ожидается принятие ряда новых законов и НПА. Продолжается курс на индустриализацию, важнейшей составляющей и неотъемлемой частью развития Казахстана является цифровая трансформация экономики. Она предполагает внедрение ИКТ (информационно-коммуникационных технологий) и ИИ (искусственного интеллекта), которые изменяют повседневную жизнь не только граждан, их бытие, но и всего общества. Республика Казахстан внедрила цифровое здравоохранение в числе одних из первых в СНГ.

Президент Республики Казахстан К.-Ж. Токаев на Совете инвесторов в Астане отметил, что «широкое внедрение новых концепций и технологий, таких, как искусственный интеллект, блокчейн, интернет вещей (IoT) и «большие данные» (Big Data), ведет к изменению правил игры практически во всех отраслях – от сельского хозяйства до финансов»[2].

Вместе с тем, Генеральный секретарь ООН Антониу Гутерриш отмечал, что необходимо обратить внимание на темную сторону цифровизации, ведь новые технологии развиваются до такой степени стремительно, что мы не успеваем не только отреагировать на них, но даже иногда осознать их сущность и ту агентность, которую они в себе заключают. Помимо того, что цифровые технологии и искусственный интеллект несут колоссальные преимущества, они становятся инструментом тотального контроля, вмешательства в частную жизнь, подстрекательства, распространения ложной информации, эксплуатации людей, а также совершения правонарушений.

Нам представляется, что стремительная трансформация цифрового здравоохранения в стране также несет определенные правовые риски, как в гражданском, уголовном праве, так и здравоохранительном (медицинском) праве. При этом мы не берем во внимание медицинские риски, т.к. это предмет изучения самих медицинских работников, научных сотрудников НИИ МЗ РК.

В этой связи возникла необходимость изучения специфики и опыта отечественного и зарубежного правового регулирования, разработки, использования и развития систем искусственного интеллекта в государственном управлении, коммерческой и частной жизни, в том числе и здравоохранении. Выявление правовых рисков и существующей неопределённости, связанных с развитием цифровых инноваций и имеющие существенное значение для принятия законодательства в рассматриваемой области, способствуют обеспечению безопасности и защиты прав и интересов личности, общества и государства.

В нашей стране можем отметить немногие отрасли экономики, готовые к цифровой трансформации. Между тем, внедрение новых ИКТ (информационно-коммуникативных технологий) и цифровизация экономики и других сфер жизнедеятельности населения не обходят стороной наше здравоохранение. Наблюдаем цифровизацию медицины, а также других звеньев структуры здравоохранения, цифровая революция движется повсеместно и быстро.

Разработанные с помощью технических и технологических средств новшества для здоровья человека есть необходимая часть профилактической медицины и здравоохранения, требующаяся каждому человеку. Конституционные права граждан на здоровье и охрану здоровья в современной модели казахстанского здравоохранения обеспечиваются и новыми цифровыми технологиями (ЦТ), медицинская промышленность поставляет новейшее диагностическое оборудование для производства лапароскопических операций различной этиологии, в том числе и для сосудов, для более эффективного ведения медицинской статистики с большим объемом данных (big data), её обработки и принятия правильных конечных решений.

Переход на ЦЗ (цифровое здравоохранение) предполагает преемственность лечения, т.е. использование данных прошлых исследований пациента (больного) в

динамике, при этом снижаются затраты на повторные анализы, имеется доступ к данным об аллергиях, непереносимости тех или иных лекарственных средств и т.д.

Кроме того, повышается доступность и качество самого лечения, цифровизация здравоохранения способствует быстрому прохождению диспансеризации (первый этап проходит в режиме единого коридора в поликлиниках), профилактике заболеваний через систему напоминаний. Доступность и упрощение получения медицинских услуг за счёт электронных сервисов, переход на единый номер записи на приём к врачу (от районных колл-центров или самой поликлиники) – всё это удобно для пациентов (больных). Посредством ЦЗ улучшается управление системой и контроль в реальном режиме. Первые результаты ЦЗ наблюдаются в электронной записи на приём к врачу, выписке электронных больничных листов, создании личного кабинета пациента (запись к врачу, результаты лабораторных исследований), т.е. электронная медкарта жителя города, района – в лучшем случае.

В литературе отмечалось: «Новая область цифровой медицины (ЦМ) зародилась примерно в 2007 году благодаря появлению смартфонов. Связь мобильных устройств с глобальной сетью Интернет позволила создавать такие технологические платформы, которые объединили информацию с разнообразных устройств и датчиков (специальных сенсоров). Современные носимые устройства способны отслеживать состояние почти всех физиологических систем человеческого тела» [3]. Внедрение новых инновационных технологий в разных странах продвигается по-разному, но это способствует развитию превентивной персонализированной медицины, облегчает принятие управленческих решений.

Сегодня первостепенное значение имеют подготовка кадров, обладающих достаточной квалификацией для осуществления цифровой трансформации в

отраслях экономики и социальной сферы, стимулирование распространения передовых институтов и развитие регулирования, формирующего благоприятные условия цифровой трансформации [4, с.201].

Важнейшее значение для ЦМ имеют все данные о результатах медицинских исследований, различных манипуляций, мониторинга показателей заболеваний человека и т.п. Но сами по себе эти данные бесполезны, необходимо их обработать, проанализировать и интерпретировать. А это всё возможно при использовании ИИ (искусственный интеллект). Применение ИИ в медицине стало возможным «благодаря современным технологиям сбора, хранения и обработки большого массива данных, ростом вычислительных мощностей и появлением облачных хранилищ.

Эти технологии используются на трёх уровнях:

- врачами – для быстрой и очной интерпретации изображений;
- системами здравоохранения – для улучшения рабочего процесса и возможности сокращения медицинских ошибок;
- пациентами – для обработки собственных данных и укрепления здоровья» [3].

Пандемия COVID-19 высветила ряд хронических проблем рассматриваемой отрасли, которые ранее повсеместно маскировались на всех уровнях. В период пандемии страховая медицина оказалась в настоящем коллапсе. Бюджетно-страховая медицина показала свою слабость в протекающих экономических условиях, неспособность решать основные проблемы по охране здоровья, которые связаны с привлечением финансовых потоков в медицину. Проблемы с разработкой и внедрением в отечественное здравоохранение своих современных медицинских технологий остаются по сей день. Как отмечают эксперты, «на всех начальных этапах жизненного цикла новых технологий (биологических, генетических, информационных и др.) имеются

организационные, правовые и этические проблемы»[5].

Президент Республики Казахстан К.К. Токаев на прошедшем в Астане форуме Digital Bridge 12 октября 2023 года подчеркнул, что существует «насушенная потребность в модернизации подходов и содержания учебных программ в высших учебных заведениях. Безусловно, будущие специалисты в различных областях, будь то преподаватели, врачи, агрономы или юристы, должны иметь основные знания в области искусственного интеллекта» [6].

Таким образом, требуют своего исследования вопросы цифровизации в здравоохранении и медицине, применения ИИ, правовых рисков, что присутствуют в этом процессе. Сегодня в центре правовой науки и культуры должен стоять человек, но уже с новейшими глобальными цифровыми правами [7, с.54].

Цифровые права человека – это отдельная тема для изучения, поэтому мы на них не останавливаемся подробно. Можем лишь констатировать, что нет единой устоявшейся точки зрения, а в Казахстане на эту проблему только обратили нужное внимание. Настоящая работа является одной из первых в этой области, поэтому, возможно, не все вопросы были затронуты.

Национальное законодательство и стандарты включают в себя требования к сертификации и аккредитации систем цифровизации здоровья, обязательности использования электронных медицинских записей, норм хранения и передачи данных, а также процедуры стандарта и конфиденциальности пациентов на использование их медицинской информации.

Персональные данные становятся новой валютой здравоохранения, их защита будет иметь ключевое значение. Клинические инновации, подключенные медицинские устройства и сложность рынка усилили постоянную потребность в разработке государственной политики, нормативного надзора и управления рисками.

Кибербезопасность является еще одной главной заботой отрасли. Это огромный объем ценных данных и растущий спрос на взаимосвязанные ИТ-среды, которые делают здравоохранение привлекательной мишенью для киберпреступности. В то время как государственная политика и нормативные акты направлены на укрепление безопасности и охраны здоровья на макроуровне, организации здравоохранения должны сосредоточиться на их соблюдении, этике и риске, а также повышать осведомленность всего предприятия. Организациям необходимо инвестировать в возможности управления кризисами, которые делают их кибернетичность более сильными и эффективными [8, с.19]. Таким образом, к технологиям искусственного интеллекта, применяемым в digital-медицине, относятся телемедицинские технологии, big data, технологии искусственного интеллекта, воплощенные в практике работы МЗ РК. Вместе с тем, «использование технологий искусственного интеллекта в digital-медицине предполагает получение согласия на обработку персональных и биометрических данных пациента (его законного представителя); размещение изображения пациента (его законного представителя); раскрытие врачебной тайны» [9, с.48].

Для управления правовыми рисками ЦЗ, разработки и реализации проводимой политики и процедур, в большинстве случаев необходимо использовать принудительные приложения к ПО и усиливать их. Это может быть обнаружение защиты данных, обнаружение конфиденциальности информации, процедуры аутентификации и управления доступом к данным, а также процедуры обнаружения доступа к данным безопасности. Эти процедуры, которые должны быть проведены с участием всех сторон, включая ответственных за охрану предприятий, специализированных услуг, юристов и специалистов в области ИБ. Все подобные приложения должны регулярно обновляться с соответствующим обучением медперсонала. Обучение и

осведомленность всего персонала являются важными мерами для управления правовыми рисками цифровизации здоровья. Все работники, включая врачей, медицинский и административный, а также технический персонал, должны быть обучены основам безопасности данных, конфиденциальности и этическим хранилищам.

Обучение должно проводиться как вводное, так и регулярное, чтобы персонал тщательно следил за изменениями в правовых предписаниях и лучших практиках в области здравоохранения. Это могут быть семинары, онлайн-курсы, тренинги и другие формы обучения. К сожалению, в нашей судебной практике отсутствует научная разработка вопросов правового регулирования искусственного интеллекта. Цифровые же технологии здравоохранения призваны в стране решать проблемы и существующие недостатки в предоставлении качественной медицинской помощи для достижения Целей в области устойчивого развития. Без должного планирования и мер безопасности цифровые медицинские технологии могут увеличить также неравенство в отношении здоровья, увеличивая цифровой разрыв, который разделяет тех, кто может и не может позволить себе такие вмешательства. Об этом пишут и другие исследователи [10].

В целом, как правильно замечено в СМИ, в стране еще «не в полной мере обеспечивается достаточность государственных гарантий медицинской помощи, ее доступность широкому кругу населению и высокое качество, также не отрицается существование недоверия народа к общественной медицине» [11, с.76].

Применяемые в медицине и здравоохранении ЦТ меняются быстро и часто, что приводит к возникновению правовых проблем и пробелов, в частности, на стыке медицинского права и некоторых других отраслей. «Медицинские технологии, технологии в сфере генетики и, в целом, биологии, фармацевтики (и на этом фоне – технологии искусственного интеллекта, цифрового моделирования,

цифровой аналитики, Big Data) сегодня развиваются очень интенсивно, экспоненциально, что называется – семимильными шагами» [12, с.22-25].

Право продолжает (безнадежно пока что отставая) догонять происходящее в должной предметно-объектной области его регулирования. Необходимость развития медицинского и фармацевтического права в условиях тотальной цифровизации в стране предполагает также развитие, соответственно, гражданского, административного, медицинского уголовного и фармацевтического уголовного права. Мы бы выделили еще санитарно-гигиенического или санитарно-эпидемиологического уголовного права, т.к. пандемия COVID-19 бесследно не прошла, эпидемии разного характера есть и существуют, биобезопасность человечества полностью не защищена.

Нами обозначены основные правовые риски в цифровизации здравоохранении Республики Казахстан, решение которых требует безотлагательного и полноценного обобщения и изучения, принятия мер правового и иного характера и правореализации. Целый пласт рисков гражданско-правового направления должен самостоятельно изучаться специалистами-экспертами в этой отрасли права и законодательства.

С принятием нового Закона РК от 21 мая 2024 г. №86 -VIII, согласно нововведений в КоЗСЗ РК [13], «урегулированы вопросы работы интеграционной платформы здравоохранения, предназначенной для автоматизации деятельности Министерства здравоохранения, в том числе для взаимодействия с организациями здравоохранения» [14]. Насколько это эффективно, покажет реализация этих вопросов на практике.

Заключение. В заключение можно отметить, что система здравоохранения Республики Казахстан сталкивается с рядом вызовов, связанных с обеспечением доступности и качества медицинской помощи. В обществе сохраняется недоверие к общественной медицине, что

отражает необходимость улучшения государственных гарантий в этой сфере. Развитие цифровых технологий в здравоохранении идет стремительными темпами, создавая как новые возможности,

так и правовые пробелы. В частности, применение технологий искусственного интеллекта, больших данных, генетики и фармацевтики требует соответствующего правового регулирования.

Список использованных источников

1. Управление Верховного комиссара ООН по правам человека. Изложение фактов № 31. Право на здоровье, 1 июня 2008. Интернет ресурс: // <https://www.refworld.org.ru/docid/52693137a.html>
2. К.-Ж. Токаев: Искусственный интеллект изменит правила игры // <https://tengrinews.kz/>
- 3 Topol E.J. High-performance medicine: the convergence of human and artificial intelligence // Nature medicine. 2019. – Vol. 25. – P.44-56. Интернет ресурс: URL: <https://doi.org/10.1038/S41591-018-0300-7>
- 4 Цифровая трансформация отраслей: стартовые условия и приоритеты: Доклад НИУ ВШЭ. – М.: Изд. дом ВШЭ, 2021. – С.201.
- 5 Биленко А.И. Российский рынок медицинских услуг: правовые проблемы обеспечения конкуренции: автореф. дис...канд. юрид. наук. – М., 2022. – 22 с.
- 6 К.-Ж. Токаев о регулировании ИИ: Нужны справедливые «правила игры». Интернет ресурс: <https://www.zakon.kz/tekhnno/6410075-tokaev-o-regulirovanii-ii-nuzhnyspravedliviyepravilaigry.html?ysclid=lohijb6e3329355085>
- 7 Бурьянов М.С. Глобальные цифровые права человека в контексте рисков цифровизации // Век глобализации. – 2020. – № 3. – С. 54-70.
8. Курманова Г.К., Суханбердина Б.Б., Уразова Б.А. Цифровизация медицинских услуг в Западно-Казахстанской области: состояние и перспективы // Управление устойчивым развитием. – 2019. – № 6 (25). – С.14-19.
9. Подузова Е.Б. Технологии искусственного интеллекта в digital-медицине: проблемы теории и правоприменения // Вестник ун-та им. О.Е. Кутафина (МГЮА). – 2023. – № 5. – С.41- 48.
10. Yelegen A.Ye. Ensuring the right of a person and a citizen to health in the Republic of Kazakhstan in the era of artificial intelligence // Вестник КазНУ им. аль-Фараби. Серия юридич. – 2023. – №2 (106). – С.14-20.
11. Даулетханова А.А. О состоянии и развитии законодательства об общественном здравоохранении Республики Казахстан // Вестник Института законодательства и правовой информации РК. – 2022. – № 4 (71). – С.76-84.
12. Понкин И. Медицинское право в условиях цифровизации // Бизнес, менеджмент, право. – 2021. – № 1(49). – С.22-25.
13. Закон Республики Казахстан от 21 мая 1994 г. №86-VIII ЗРК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам связи, цифровизации, улучшения инвестиционного климата и исключения излишней законодательной регламентации» Интернет ресурс: // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33901519
14. Главой государства подписан Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам связи, цифровизации, улучшения инвестиционного климата и исключения излишней законодательной регламентации». Интернет ресурс: <https://www.akorda.kz/ru/glavoy-gosudarstva-podpisan-zakon-respubliki-kazahstan-o-vnesenii-izmeneniy-i-dopolneniy-v-nekotorye-zakonodatelnye-akty-izlishney-zakonodatelnoy-reglamentacii-2143237>

Reference

1. Upravlenie Verhovnogo komissara OON po pravam cheloveka. Izlozhenie faktov № 31. Pravo na zdorov'e, 1 iyunya 2008. Internet resurs: // <https://www.refworld.org.ru/docid/52693137a.html>
2. K.-Zh. Tokaev: Iskusstvennyj intellekt izmenit pravila igry // <https://tengrinews.kz/>
- 3 Topol E.J. High-performance medicine: the convergence of human and artificial intelligence // Nature medicine. 2019. – Vol. 25. – P.44-56. Internet resurs: URL: <https://doi.org/10.1038/S41591-018-0300-7>
- 4 Cifrovaya transformaciya otraslej: startovye usloviya i priority: Doklad NIU VShE. – M.: Izd. dom VShE, 2021. – S.201.
- 5 Bilenko A.I. Rossijskij rynek medicinskih uslug: pravovye problemy obespecheniya konkurencii: avtoref. dis...kand. yurid. nauk. – M., 2022. – 22 s.
- 6 K.-Zh. Tokaev o regulirovanii II: Nuzhny spravedlivye «pravila igry». Internet resurs: <https://www.zakon.kz/tekhnno/6410075-tokaev-o-regulirovanii-ii-nuzhnyspravedliviyepravilaigry.html?ysclid=lohijb6e3329355085>

7. Bur'yanov M.S. Global'nye cifrovye prava cheloveka v kontekste riskov cifrovizacii // Vek globalizacii. – 2020. – № 3. – S. 54-70.
8. Kurmanova G.K., Suhanberdina B.B., Urazova B.A. Cifrovizaciya medicinskih uslug v Zapadno-Kazahstanskoj oblasti: sostoyanie i perspektivy //Upravlenie ustojchivym razvitiem. – 2019. – № 6 (25). – S.14-19.
9. Poduzova E.B. Tekhnologii iskusstvennogo intellekta v digital-medicine: problemy teorii i pravoprimeneniya // Vestnik un-ta im. O.E. Kutafina (MGYuA). – 2023. – № 5. – S.41- 48.
10. Yelegen A.Ye. Ensuring the right of a person and a citizen to health in the Republic of Kazakhstan in the era of artificial intelligence // Vestnik KazNU im. al'-Farabi. Seriya yuridich. – 2023. – №2 (106). – S.14-20.
11. Daulethanova A.A. O sostoyanii i razvitii zakonodatel'stva ob obshchestvennom zdравоохранении Respubliki Kazahstan // Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii RK. – 2022. – № 4 (71). – S.76-84.
12. Ponkin I. Medicinskoe pravo v usloviyah cifrovizacii // Biznes, menedzhment, pravo. – 2021. – № 1(49). – S.22-25.
13. Zakon Respubliki Kazahstan ot 21 maya 1924 g. №86-VIII ZRK «O vnesenii izmenenij i dopolnenij v nekotorye zakonodatel'nye akty Respubliki Kazahstan po voprosam svyazi, cifrovizacii, uluchsheniya investicionnogo klimata i isklyucheniya izlishnej zakonodatel'noj reglamentacii» Internet resurs: // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33901519
14. Glavoj gosudarstva podpisan Zakon Respubliki Kazahstan «O vnesenii izmenenij i dopolnenij v nekotorye zakonodatel'nye akty Respubliki Kazahstan po voprosam svyazi, cifrovizacii, uluchsheniya investicionnogo klimata i isklyucheniya izlishnej zakonodatel'noj reglamentacii». Internet resurs: <https://www.akorda.kz/ru/glavoy-gosudarstva-podpisan-zakon-respubliki-kazahstan-o-vnesenii-izmeneniy-i-dopolneniy-v-nekotorye-zakonodatelnye-akty-izlishney-zakonodatelnoy-reglamentacii-2143237>

Автор туралы мәліметтер / Информация об авторе / Information about authors

Рустемова Гаухар Рустембековна, Профессор кафедры управления правоохранительной деятельностью Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, доктор юридических наук, профессор, заслуженный работник МВД РК, полковник полиции в отставке.

e-mail: g.rustemova@mail.ru

Рустемова Гаухар Рустембекқызы, Қазақстан Республикасы ПМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының Құқық қорғау қызметін басқару кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ПМ еңбек сіңірген қызметкері, отставкадағы полиция полковнигі.

e-mail: g.rustemova@mail.ru

Rustemova Gaukhar Rustembekovna, Professor of the Department of Law Enforcement Management at the Makan Esbulatov Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Law, Professor, Honored Worker of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, retired police Colonel.

e-mail: g.rustemova@mail.ru

Байсеитова Алия Темирхановна, начальник факультета послевузовского образования Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, доктор юридических наук, ассоциированный профессор (доцент), полковник полиции.

Почтовый адрес: baliya76@mail.ru

Байсеитова Алия Темирхановна, Қазақстан Республикасының ПМ Мақан Есбулатов атындағы Алматы академиясының жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру факультетінің бастығы, заң ғылымдарының докторы, қауымдастырылған профессор (доцент), полиция полковнигі

e-mail: baliya76@mail.ru

Aliya Baiseitova,

Head of the Postgraduate Education Department of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Yesbulatov, Doctor of Law, Associate Professor (Associate Professor)

e-mail: baliya76@mail.ru

А.Б. Сейданов ¹

¹*Alikhan Bokeikhan University, Kazakhstan, Semey*
(e-mail: aibeksb@mail.ru)

Цифровая трансформация здравоохранения и влияние современных технологий на обеспечение безопасности пациентов в Республике Казахстан

Аннотация: Цифровизация системы здравоохранения в Республике Казахстан открывает новые перспективы, но одновременно требует нового взгляда на правовые и этические нормы, создающие гарантии безопасности пациентов и повышение юридической защищенности медицинского сообщества. Представленная статья анализирует ключевые аспекты цифровизации в условиях электронного документооборота, а также применения технологий на основе искусственного интеллекта в медицине. Особое внимание уделяется обязательному четкому юридическому регулированию цифровых медицинских технологий, развитию и повышению компетенций врачей в области цифровой медицины, обеспечению доступа пациентов к понятной и полной медицинской информации. Автором предлагаются механизмы обратной связи для повышения активности участия пациентов в совершенствовании цифровых медицинских сервисов и услуг, а также подчеркивается важность разработки национальной стратегии цифровизации здравоохранения, согласованной с международными стандартами и учитывающей национальные особенности, таких как «Цифровой Казахстан».

Ключевые слова: цифровая медицина, юридическая ответственность, безопасность пациентов, международные стандарты, Казахстан.

A.B. Seydanov ¹

¹*Alikhan Bokeikhan University, Kazakhstan, Semey*
(e-mail: aibeksb@mail.ru)

Digital transformation of healthcare and the impact of modern technologies on patient safety in the Republic of Kazakhstan

Abstract: The digitalization of the healthcare system in the Republic of Kazakhstan opens up new perspectives but at the same time requires a new look at legal and ethical norms, creating guarantees for patient safety and increasing the legal protection of the medical community. This article analyzes the key aspects of digitalization in the context of electronic document management, as well as the application of artificial intelligence technologies in medicine. Particular attention is paid to the need for clear legal regulation of digital medical technologies, the development and improvement of physicians' competencies in the field of digital medicine, and ensuring patients' access to understandable and complete medical information. The author proposes feedback mechanisms to increase the active participation of patients in improving digital medical services and highlights the importance of developing a national strategy for the digitalization of healthcare, aligned with international standards and taking into account national specifics, such as "Digital Kazakhstan."

Keywords: digital medicine, legal liability, patient safety, international standards, Kazakhstan.

Сейданов А.Б. ¹

¹*Alikhan Bokeikhan University, Қазақстан, Семей*
(e-mail: aibeksb@mail.ru)

Денсаулық сақтаудың цифрлық трансформациясы және Қазақстан Республикасындағы пациенттердің қауіпсіздігіне қазіргі заманғы технологиялардың әсері

Аннотация

Қазақстан Республикасындағы денсаулық сақтау жүйесінің цифрландыруы жаңа мүмкіндіктер ашады, бірақ сонымен бірге пациенттердің қауіпсіздігін қамтамасыз ететін және медицина қызметкерлерінің құқықтық қорғалуын арттыратын заңдық және этикалық нормаларға жаңаша көзқарас талап етеді. Берілген мақалада

электрондық құжат айналымы жағдайындағы цифрландырудың негізгі аспектілері, сондай-ақ медицинада жасанды интеллект технологияларын қолдану талданған. Ерекше көңіл цифрлық медициналық технологиялардың міндетті түрде нақты заңдық реттелуіне, дәрігерлердің цифрлық медицина саласындағы құзыреттілігін дамыту мен арттыруға, пациенттердің түсінікті және толық медициналық ақпаратқа қол жеткізуін қамтамасыз етуге бөлінген. Автор цифрлық медициналық қызметтер мен өнімдерді жетілдіруге пациенттердің белсенді қатысуын арттыру үшін кері байланыс механизмдерін ұсынады және халықаралық стандарттарға сәйкес келетін және «Цифрлы Қазақстан» сияқты ұлттық ерекшеліктерді ескеретін денсаулық сақтауды цифрландырудың ұлттық стратегиясын әзірлеудің маңыздылығын атап өтеді.

Түйінді сөздер: цифрлық медицина, заңды жауапкершілік, пациент қауіпсіздігі, халықаралық стандарттар, Қазақстан.

Методы. В настоящей статье применен метод анализа, который позволил разложить процесс цифровизации медицины на отдельные элементы, таких как электронный документооборот, применение искусственного интеллекта в диагностике, использование носимых устройств для мониторинга здоровья, развития телемедицины. Анализ этих элементов в отдельности позволил просмотреть риски их использование и эффективности. Синтез полученных результатов позволил объединить их понимание в комплексном подходе процесса цифровизации.

Введение. Цифровая трансформация здравоохранения - глобальный тренд, фундаментально преобразующий все аспекты медицинской практики. Внедрение искусственного интеллекта (ИИ), телемедицины, персонализированной медицины, носимых устройств (wearables)[1], анализа больших данных, интернета медицинских вещей (IoMT)[2] и блокчейна открывает беспрецедентные возможности для диагностики, лечения и профилактики заболеваний, обещая более точную, доступную и персонализированную медицинскую помощь. Этот переход к цифровой парадигме несет в себе потенциал для значительного улучшения здравоохранения, предоставляя инструменты для ранней диагностики, прогнозирования рисков и индивидуализации лечения. Однако эти инновации также создают сложные юридические и этические вызовы, требующие переосмысления традиционных подходов к ответственности медицинских работников. В Республике Казахстан, где активно внедряются цифровые медицинские технологии, особую

актуальность приобретает вопрос соответствия национального законодательства международным стандартам и обеспечения безопасности пациентов в условиях цифровой медицины. Эта статья проводит глубокий анализ взаимосвязи между развитием цифровых медицинских технологий, международными стандартами и системой юридической ответственности медицинских работников в Казахстане, а также влияния государственной политики, общественного мнения и медиасреды на эту сферу. Особое внимание уделяется вопросам адаптации международного опыта и лучших практик к реалиям казахстанской системы здравоохранения, учитывая ее специфику и вызовы. Дальнейшее развитие цифровой медицины требует постоянного мониторинга, научного исследования и адаптации правовых норм для обеспечения баланса между инновациями и безопасностью, учитывая динамичный характер технологического прогресса в этой области и его потенциальное влияние на будущее здравоохранения.

Основные положения.

Влияние международных стандартов на систему юридической ответственности в Казахстане. Международные стандарты медицинской практики, разрабатываемые ВОЗ, ICD (Международная статистическая классификация болезней и проблем, связанных со здоровьем)[3], NICE[4] и другими международными организациями, играют ключевую роль в формировании эффективной и справедливой системы юридической ответственности медицинских работников в Казахстане[5]. Эти стандарты, основанные на принципах доказательной медицины и обобщении

лучших мировых практик, служат основополагающим ориентиром для национального законодательства, способствуя гармонизации медицинской практики с международными требованиями и обеспечивая высокий уровень медицинской помощи. Адаптация международных протоколов лечения к конкретным условиям и особенностям здравоохранения Казахстана представляет собой необходимый этап в процессе интеграции в мировое медицинское сообщество, позволяя внедрять передовые методы диагностики и лечения, а также повышать квалификацию медицинских специалистов. Сравнительный анализ законодательства Казахстана с международной практикой (ЕС, США, Канада, Сингапур) позволяет выявить как сильные, так и слабые стороны национальной системы, а также определить наиболее эффективные пути ее совершенствования. Например, опыт Европейского Союза с внедрением стандартов GDPR (General Data Protection Regulation)[6] демонстрирует важность защиты медицинских данных и может быть полезен для Казахстана в контексте обеспечения конфиденциальности и безопасности персональной информации пациентов[7]. Рассмотрение международных соглашений и инициатив, таких как European Health Data Space[8] или программы по цифровому здравоохранению ООН, позволяет получить более широкое представление о глобальных тенденциях в области цифровой медицины и их влиянии на правовое регулирование. Особенно важно изучить опыт стран, успешно интегрировавших телемедицину в систему здравоохранения, таких как США и Израиль, обращая внимание на регулирование лицензирования и ответственности врачей при трансграничном предоставлении медицинских услуг, а также на механизмы контроля качества услуг, предоставляемых дистанционно. Это позволит Казахстану избежать потенциальных проблем и ошибок при внедрении новых технологий.

Современные технологии в медицине: вызовы и перспективы. Внедрение ИИ, телемедицины и персонализированной медицины в Казахстане открывает новые перспективы для развития здравоохранения, позволяя повысить доступность и качество медицинской помощи, особенно в отдаленных регионах, где доступ к квалифицированным специалистам ограничен. Искусственный интеллект может помочь врачам в постановке диагнозов, анализе медицинских изображений и разработке индивидуальных планов лечения. Телемедицина позволяет проводить консультации и мониторинг состояния пациентов дистанционно, что особенно важно для пациентов в отдаленных районах. Персонализированная медицина, основанная на анализе генетических данных и другой информации о пациенте, позволяет разрабатывать более эффективные и безопасные методы лечения. Однако эти технологии также создают ряд юридических и этических вызовов, которые необходимо учитывать. Например, возникают вопросы о правовой ответственности за ошибки алгоритмов ИИ, особенно в случаях, когда алгоритмы принимают решения без участия человека. Прозрачность алгоритмов (black box issue[9]) становится критически важной для понимания причин ошибок и предотвращения их в будущем. Изучение опыта таких стран, как Канада[10] или Сингапур[11], где уже действуют законы, регулирующие применение ИИ в медицине, может помочь Казахстану в разработке собственных правовых норм. Ошибки, допущенные ИИ, могут привести к неправильной диагностике или лечению, что может нанести серьезный вред здоровью пациента, а в некоторых случаях привести к летальному исходу. В таких случаях возникает вопрос: кто несет ответственность - врач, разработчик алгоритма или производитель медицинского оборудования? Этические дилеммы возникают и при применении экспериментальных технологий и персонализированного лечения, особенно в части доступа к ним и возможной

дискриминации по социальному или экономическому статусу. Например, если новая технология лечения доступна только ограниченному кругу лиц, это может привести к нарушению принципа равенства в доступе к медицинской помощи. Телемедицина представляет как возможности, так и вызовы, особенно в контексте трансграничного предоставления медицинских услуг. В рамках Евразийского экономического союза (ЕАЭС) необходимо учитывать специфику законодательства каждой страны-участницы и разрабатывать единые стандарты и протоколы для обеспечения безопасности пациентов. Это поможет избежать юридических коллизий и обеспечить пациентам защиту их прав независимо от того, в какой стране ЕАЭС им оказывается медицинская помощь.

Правовая квалификация действий медицинских работников в условиях цифровизации. Цифровизация медицины существенно влияет на квалификацию действий медицинских работников и требует пересмотра существующих правовых норм. Внедрение новых технологий размывает традиционные границы медицинской практики и создает новые ситуации, которые законодательство должно учитывать. В частности, необходимо разработать критерии «разумного риска» при использовании новых технологий, особенно с учетом того, что алгоритмы ИИ могут давать рекомендации, отличающиеся от традиционных медицинских протоколов. Это повышает ответственность врача за принятие решений, так как он должен оценивать рекомендации ИИ и принимать окончательное решение, основываясь на своих знаниях и опыте. Важно также учитывать влияние объективных факторов (технические сбои, отсутствие доступа к данным) на ответственность врача. Например, если врач действовал в соответствии с рекомендациями ИИ, но в результате технического сбоя система дала неверный результат, необходимо определить, несет ли врач уголовную ответственность в данной ситуации. Разграничение ответственности между врачом, разработчиком алгоритма и

производителем медицинского оборудования является ключевым вопросом в этой области. Это требует разработки четких алгоритмов действий и правовых норм, регулирующих использование ИИ в медицинской практике, а также создания механизмов расследования инцидентов, связанных с использованием цифровых технологий.

Обеспечение безопасности пациентов: национальные и международные аспекты. Развитие цифровых технологий в медицинской деятельности склоняет к пересмотру подходов к пониманию согласия информированного. Электронно-цифровой оборот документов, цифровой доступ к медицинской информации должен предоставлять гарантии пациентам на получение исчерпывающих и понятных сведений о диагнозе, выборе, методе лечения и потенциальных рисках, связанных с применением электронно-цифровых инструментов. Правовое регулирование исполняет ключевую роль в обеспечении безопасности пациентов. Четко регламентированные юридические нормы и проверенные механизмы их реализации призваны стимулировать медицинских работников и других медицинских специалистов к вынужденному соблюдению мировых стандартов качества и безопасности. Планомерное и системное внедрение высоких стандартов качества и цифровых решений в виде системы обоснования принятия клинических решений в ходе лечения и прогностического моделирования снизит вероятность врачебных ошибок, связанных с человеческим фактором, повысит точность диагностики, качество лечения и реабилитации. Обратная связь пациентов в такой ситуации служит повышению качества медицинских услуг по умолчанию. Пациенты должны иметь возможность и стремиться оценивать работу цифровых сервисов, при желании вносить предложения по их совершенствованию. Условием успешной реализации положений по повышению безопасности пациентов имеет задачу по созданию электронно-

цифрового портала для пациентов, аналогичного E-Gov. Расширение имеющихся платформ или интеграция новых призвана обеспечить беспрепятственный доступ к информации о правах пациентов в условиях цифровой медицины, обеспечить обратную связь и стимулировать открытые диалоги между пациентами и медицинскими работниками в условиях открытого общественного контроля.

Рекомендации для совершенствования законодательства и практики. Центральным звеном процесса повышения эффективности законодательства и правоприменительной деятельности в сфере медицины должна выступать безопасность пациента, как принцип. Признаем важность выражения Френсиса Бэкона «знание – сила» [12]. Это утверждение набирает актуальность в контексте стремительного развития цифровых технологий. Нельзя не признать, что уровень цифровой грамотности и культуры граждан в общем привлекает внимание профессионалов этой отрасли. Врачи и пациенты нуждаются в специализированном обучении по работе с носимыми устройствами и интерфейсами ИИ, а также в регулярном и системном повышении знаний и навыком в области цифровой медицины. Системный подход профессионально и безопасно применять новые технологии на практике для пациентов и себя. Повторим, что обеспечение качественного и полноценного доступа к информации для пациентов в условиях трансформации и развития цифровой медицины – обязательное условие. Электронно-цифровой портал для пациентов – платформа для предоставления необходимых сведений о цифровых медицинских услугах и поиск ответов на возникшие вопросы. Разработчикам портала необходимы четкие юридические, этические и технические задания и рекомендации, которые выступят гарантом безопасности технологий, работающих на благо пациентов и не создают непредвиденных рисков.

Пришло время уделить внимание разработке законодательных норм,

регулирующих применение ИИ, телемедицины в системе здравоохранения. Необходимо предусмотреть специфику предоставления услуг в рамках международного взаимодействия, интеграции внутреннего и внешнего, формирование объективного и сбалансированного общественного мнения относительно юридической ответственности медицинских работников в эпоху полномасштабной цифровизации. Государственная программа «Цифровой Казахстан» направлена на создание безопасной и инновационной системы здравоохранения, однако не все перспективы реализованы с 2017 года. Пациенты могут воспользоваться онлайн-регистрацией, постановкой в очередь, онлайн-диагностика и получение рецептов. Другие возможности не достигнуты. Это требует своевременных корректировок, пересмотр возможностей и постановки новых задач, потому как скорость развития ИИ увеличивается, нейросети становятся «привычным» атрибутом.

Заключение. Цифровая медицина - это не только новые возможности, но и новые ответственности. Как писал Сенека: «Для того кто не знает, к какой гавани он держит путь, ни один ветер не будет попутным»[13]. В контексте цифровой медицины «гаванью» является безопасность пациентов, а «попутным ветром» - грамотное правовое регулирование. Баланс между инновациями, правом и безопасностью пациентов - ключевой элемент успешного развития здравоохранения в цифровую эпоху. Адаптация законодательства, повышение квалификации медиков и разработка четких правовых и этических норм для использования новых технологий - необходимые шаги для обеспечения безопасности пациентов и эффективного развития цифровой медицины в Казахстане. В будущем интеграция биометрических данных, развитие носимых устройств (wearables) и других цифровых технологий, таких как блокчейн для управления медицинскими данными, еще более усилят необходимость в четком правовом регулировании этой сферы. Технологии

развиваются быстро, и право должно успевать за ними, чтобы предотвратить злоупотребления и гарантировать защиту прав пациентов. Необходимо уже сейчас закладывать основы для правового и этического сопровождения этих инноваций, чтобы обеспечить безопасность и благополучие пациентов. Прогнозируя дальнейшее развитие цифровой медицины, важно учитывать потенциал и риски,

связанные с этими технологиями, и разрабатывать соответствующие правовые и этические нормы, которые будут способствовать развитию инноваций и одновременно защищать интересы пациентов. «Будущее принадлежит тем, кто верит в красоту своей мечты» - сказала Элеонора Рузвельт, и в контексте цифровой медицины эта мечта - здоровое и безопасное будущее для всех.

Список использованных источников

1. Wearable-технологии и носимые устройства // <https://rb.ru/longread/wearable-world/?ysclid=m40uwgzk5w487518193> 25.11.2024.
2. Интернет медицинских вещей (IoMT): новые возможности для здравоохранения // Е. И. Аксенова, С. Ю. Горбатов. — М.: ГБУ «НИИОЗММ ДЗМ», 2021. – 36 с.
3. Что такое коды ICD и OPS? // <https://gesund.bund.de/ru/was-sind-icd-und-ops-codes> 25.11.2024.
4. Мотринчук А.Ш., Касимова А.Р., Новодережкина Е.А. Руководство NICE по работе с данными из реальной клинической практики. Реальная клиническая практика: данные и доказательства. 2022;2(4):34-44. <https://doi.org/10.37489/2782-3784-myrd-25>
5. А. Б. Хаджиева, Е. М. Меирбекова, Л. Т. Алшембаева Внедрение принципа «Солидарной ответственности» как фактора модернизации казахстанского здравоохранения // Вестник КазНМУ. 2014. №2-4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vnedrenie-printsipa-solidarnoy-otvetstvennosti-kak-faktora-modernizatsii-kazahstanskogo-zdravoohraneniya> 28.11.2024.
6. General Data Protection Regulation // <https://gdpr-info.eu/> 25.11.2024.
7. Соколова Марианна Евгеньевна Первые успехи нового европейского общего Регламента по защите персональных данных // Современная Европа. 2020. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pervye-uspehi-novogo-evropeyskogo-obshego-reglamenta-po-zaschite-personalnyh-dannyh> 28.11.2024.
8. The European Health Data Space (EHDS) // <https://www.european-health-data-space.com> 25.11.2024.
9. Black Box Problem in AI // <https://www.geeksforgeeks.org/black-box-problem-in-ai/> 25.11.2024.
10. Сильченко Роман Николаевич // Анализ внутриотраслевого и правового регулирования технологий искусственного интеллекта на примере международного опыта, опыта зарубежных стран и российской федерации // Социально-политические науки. 2021. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/analiz-vnutriotraslevogo-i-pravovogo-regulirovaniya-tehnologiy-iskusstvennogo-intellekta-na-primere-mezhdunarodnogo-opyta-opyta> 28.11.2024.
11. Горян Э.В. Национальные подходы к применению искусственного интеллекта: опыт Сингапура // Юридические исследования. 2020. № 8. С. 62-73. DOI: 10.25136/2409-7136.2020.8.33919 URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=33919
12. Цитаты известных личностей // <https://ru.citaty.net/tsitaty/648968-frensis-bekon-znanie-sila/> 25.11.2024.
13. Афоризмы по авторам Сенека Луций Анней // <https://aphoristic-world.ru/aphoristic-world/authors/1210-seneka-lutsij-annej.html> 25.11.2024.

Reference:

1. Wearable-tekhnologii i nosimye ustrojstva // <https://rb.ru/longread/wearable-world/?ysclid=m40uwgzk5w487518193> 25.11.2024.
2. Internet medicinskih veshchej (IoMT): novye vozmozhnosti dlya zdravoohraneniya // E. I. Aksenova, S. YU. Gorbатов. — М.: ГБУ «НИИОЗММ ДЗМ», 2021. – 36 с.
3. CHto takoe kody ICD i OPS? // <https://gesund.bund.de/ru/was-sind-icd-und-ops-codes> 25.11.2024.
4. Motrinchuk A.SH., Kasimova A.R., Novoderezhkina E.A. Rukovodstvo NICE po rabote s dannymi iz real'noj klinicheskoy praktiki. Real'naya klinicheskaya praktika: dannye i dokazatel'stva. 2022;2(4):34-44. <https://doi.org/10.37489/2782-3784-myrd-25>
5. A B. Hadzhieva, E M. Meirbekova, L T. Alshembaeva Vnedrenie principa «Solidarnoj otvetstvennosti» kak faktora modernizatsii kazahstanskogo zdravoohraneniya // Vestnik KazNMU. 2014. №2-4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vnedrenie-printsipa-solidarnoy-otvetstvennosti-kak-faktora-modernizatsii-kazahstanskogo-zdravoohraneniya> 28.11.2024.
6. General Data Protection Regulation // <https://gdpr-info.eu/> 25.11.2024.

7. Sokolova Marianna Evgen'evna Pervye uspekhi novogo evropejskogo obshchego Reglamenta po zashchite personal'nyh dannyh // Sovremennaya Evropa. 2020. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pervye-uspehi-novogo-evropejskogo-obshchego-reglamenta-po-zashchite-personalnyh-dannyh> 28.11.2024.
8. The European Health Data Space (EHDS) // <https://www.european-health-data-space.com> 25.11.2024.
9. Black Box Problem in AI // <https://www.geeksforgeeks.org/black-box-problem-in-ai/> 25.11.2024.
10. Sil'chenko Roman Nikolaevich // Analiz vnutriotraslevogo i pravovogo regulirovaniya tekhnologij iskusstvennogo intellekta na primere mezhdunarodnogo opyta, opyta zarubezhnyh stran i rossijskoj federacii // Social'no-politicheskie nauki. 2021. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/analiz-vnutriotraslevogo-i-pravovogo-regulirovaniya-tehnologiy-iskusstvennogo-intellekta-na-primere-mezhdunarodnogo-opyta-opyta> 28.11.2024.
11. Goryan E.V. Nacional'nye podhody k primeneniyu iskusstvennogo intellekta: opyt Singapura // YUridicheskie issledovaniya. 2020. № 8. S. 62-73. DOI: 10.25136/2409-7136.2020.8.33919 URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=33919
12. Citaty izvestnyh lichnostej // <https://ru.citatty.net/tsitatty/648968-frensis-bekon-znanie-sila/> 25.11.2024.
13. Aforizmy po avtoram Seneka Lucij Annej // <https://aphoristic-world.ru/aphoristic-world/authors/1210-seneka-lutsij-annej.html> 25.11.2024.

Авторлар туралы мәліметтер / Информация об авторах / Information about authors

Сейданов А.Б., PhD, ст. преподаватель кафедры Уголовно-правовых дисциплин, Alikhan Bokeikhan University, Казахстан, Семей.

Электронный адрес: aibeksb@mail.ru

Сейданов А.Б., PhD, қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, Alikhan Bokeikhan University, Қазақстан, Семей.

Электрондық мекен-жайы: aibeksb@mail.ru

Seidanov A.B., PhD, Senior lecturer at the Department of Criminal Law Disciplines, Alikhan Bokeikhan University, Kazakhstan, Semey.

Email address: aibeksb@mail.ru

МАЗМҰНЫ

ЗАҢ ҒЫЛЫМДАРЫ

1. **Абдрахманов М.К.** Мәслихат депутаттарының қызметін оңтайландыру және азаматтық қоғамды жетілдіру мәселелері 6-12
2. **Головинов А.В.** XX ғасырдың басындағы журналистикадағы Сібір облыстарының саяси-құқықтық идеялары 13-17
3. **Калиакперова Е.Н.** Қазақстан Республикасының денсаулық сақтау жүйесінде жергілікті ережелер жасау арқылы “well - being” жүйесін құқықтық қамтамасыз ету: еңбек құқығының аспектісі 18-22
4. **Каражанов М.Д., Сыздықов А.Ж., Сулейменова А.Д.** Адам өмірі мен денсаулығына қолайлы қоршаған ортаға құқықты қорғау мәселесіне 23-29
5. **Кузбаев Д.Ж., Салимова К.Б.** Құқықтық екіжүзділік: түсінігі және әлеуметтік аспектілері 30-35
6. **Мағауянов Д.А., Жампеисов Д.А.** Қазақстан Республикасының диаспорамен өзара іс-қимыл жөніндегі мемлекеттік-құқықтық саясатын талдау 36-44
7. **Нурекешов Т.К., Айтказин Е.М.** Қазақстан Республикасындағы су заңнамасын жетілдіру сұрақтары 45-53
8. **Потапов Д.П.** Өмір бойы бас бостандығынан айыру: шартты түрде мерзімінен бұрын босатуды орындау және қамтамасыз ету мәселелері 54-62
9. **Рустемова Г.Р., Байсеитова А.Т.** Цифрлық медицинаның заңды тәуекелдері: мәселелер мен пайымдаулар 63-70
10. **Сейданов А.Б.** Денсаулық сақтаудың цифрлық трансформациясы және Қазақстан Республикасындағы пациенттердің қауіпсіздігіне қазіргі заманғы технологиялардың әсері 71-77

СОДЕРЖАНИЕ

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. **Абдрахманов М.К.** Вопросы оптимизации деятельности депутатов маслихата и совершенствования гражданского общества 6-12
2. **Головинов А.В.** Политико-правовые идеи Сибирских областников в публицистике начала XX века 13-17
3. **Калиакперова Е.Н.** Правовое обеспечение системы “well - being” посредством локального нормотворчества в системе здравоохранения Республики Казахстан: аспект трудового права 18-22
4. **Каражанов М.Д., Сыздыков А.Ж., Сулейменова А.Д.** К вопросу о защите прав на благоприятную для жизни и здоровья человека окружающую среду 23-29
5. **Кузбаев Д.Ж., Салимова К.Б.** Правовое лицемерие: понятие и социальные аспекты 30-35
6. **Магауянов Д.А., Жампеисов Д.А.** Анализ государственно-правовой политики Республики Казахстан по взаимодействию с диаспорой 36-44
7. **Нурекешов Т.К., Айтказин Е.М.** Вопросы совершенствования водного законодательства в Республике Казахстан 45-53
8. **Потапов Д.П.** Пожизненное лишение свободы: вопросы исполнения и обеспечения условно-досрочного освобождения 54-62
9. **Рустемова Г.Р., Байсеитова А.Т.** Правовые риски цифровой медицины: проблемы и суждения 63-70
10. **Сейданов А.Б.** Цифровая трансформация здравоохранения и влияние современных технологий на обеспечение безопасности пациентов в Республике Казахстан 71-77

CONTENT

JURIDICAL SCIENCES

1. **Abdrakhmanov M.K.** Issues of optimizing the activities of Maslikhat deputies and improving civil society 6-12
2. **Golovinov A.V.** Political and legal ideas of Siberian regionalists in publicism of the early 20th century 13-17
3. **Kaliakperova E.N.** Legal support of the system “well - being” through local rule-making in the health care system of the Republic of Kazakhstan: labor law aspect 18-22
4. **Karazhanov M.D., Syzdykov A.Zh., Suleimenova A.D.** On the issue of protecting the rights to an environment favorable for human life and health 23-29
5. **Kuzbayev D.Z., Salimova K.B.** Legal hypocrisy: concept and social aspects 30-35
6. **Magayanov D.A., Zhampeisov D.A.** Analysis of the state and legal policy of the Republic of Kazakhstan on interaction with the diaspora 36-44
7. **Nurekeshov T.K., Aytkazin Y.M.** Issues of improving water legislation in the Republic of Kazakhstan 45-53
8. **Potapov D.P.** Life imprisonment: issues of execution and provision of parole 54-62
9. **Rustemova G.R., Baiseitova A.T.** Legal risks of digital medicine: problems and judgments 63-70
10. **Seydanov A.B.** Digital transformation of healthcare and the impact of modern technologies on patient safety in the Republic of Kazakhstan 71-77